A PROJECT ON BHARATIYA-SAMSKRITI-SARVASVA-KOSHA

Kalpatharu Research Academy Publication

Chief Editor: DAIVAJNA K.N. SOMAYAJI

॥ नमस्ते जगदेकमातः ॥

BHĀRATĪYA-PRAṆĀMA-PADDHATI

(Respectful Salutations In India)

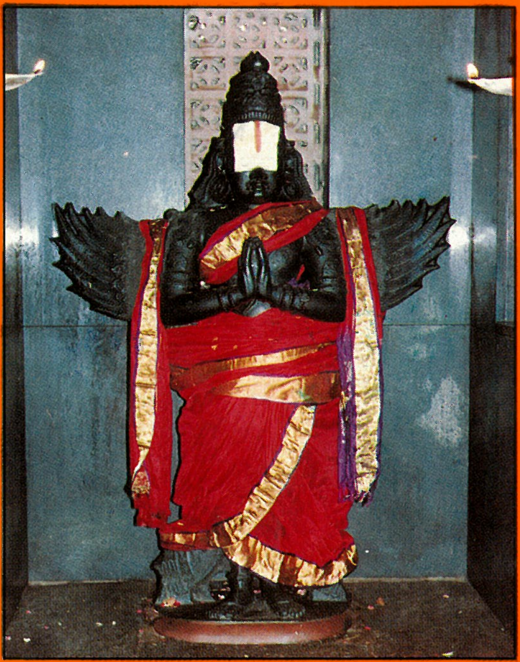

By

S.K. RAMACHANDRA RAO

KALPATHARU RESEARCH ACADEMY

NO. 37, SHANKARA PARK, SHANKARAPURAM,

BANGALORE 560 004

PHONE: 624847

BHĀRATĪYA-PRAṆĀMA-PADDHATI

(Respectful Salutations In India)

A PROJECT ON BHARATIYA-SAMSKRITI-SARVASVA-KOSHA

॥ नमस्ते जगदेकमातः ॥

Kalpatharu Research Academy Publication
Chief Editor: DAIVAJNA K.N. SOMAYAJI

BHĀRATĪYA-PRAṆĀMA-PADDHATI

(Respectful Salutations In India)

By

S.K. RAMACHANDRA RAO

KALPATHARU RESEARCH ACADEMY
NO. 37, SHANKARA PARK, SHANKARAPURAM,
BANGALORE 560 004
PHONE: 624847

BHARATIYA-SAMSKRITI-SARVASVA-KOSHA, Vol. I, Pranama - Paddhati, Volume on Prostrations and Greetings by Vidyalankara, Sastra-Chudamani, Vedanta-Nidhi, Sangita-Kalaratna, Prof. S.K. Ramachandra Rao, and published by Daivajna K.N. Somayaji, Chief Editor and Director, Kalpatharu Research Academy, NO. 37, Shankara Park, Shankarapuram, Bangalore - 560 004, Phone: 624847

Published with the generous Financial Assistance from the Government of Karnataka, Bangalore, and Sri. D. Veerendra Heggade of Dharmasthala Temple.

© **First Edition** :1997 Kalpatharu Reseach Academy

Price: Rupees One Hundred and Fifty Only (Subsidized)

The Publications of Kalpatharu Research Academy are meant to reach all sections of society, and hence are sold at highly subsidized prices. An appeal is hereby made to book sellers to adhere to the prices indicated in each volume by the publishers, and not to enhance them on any acccount.

UBS PUBLISHERS DISTRIBUTORS LTD.,
No. 10, First Main Road, Gandhi Nagar,
P.B. No. 9713, Bangalore 560 009,
Phones: 2263901, 2263902, 2253903, 2263904.
Branches: New Delhi - Bombay - Bangalore - Madras - Calcutta
Patna - Kanpur - London

Printed by: **H. Venkataramaiah**
at M/s. Payonidhi Printers Pvt. Ltd., Bangalore - 70 ✆ 6634074, 6641203.

PREFACE

It is a matter of great pleasure and privilege to place before the scholarly world the first volume in the project Bharatiya-Samskriti-Sarvasva-Kosha. The project seeks to bring out a number of authentic and illustrated volumes covering all major aspects of Indian Culture. As the first volume, it is but appropriate that we have brought out an account of `Pranama' (or Namaskara) in the Indian Cultural context. Greetings and bowings assume several forms with due regard to the status, age and degree of intimacy of the recipient. Authentic information has been provided here on the manner in which salutations, bowings, greetings and prostrations are prescribed to be done in religious, secular and social situations, and for householders, teachers, ascetics and for divinities in a Temple.

The Kalpatharu Research Academy is grateful to Vidyalankara, Sastra-Chudamani, Sangita-Kala-Ratna Prof. S.K. Ramachandra Rao for having kindly prepared this volume on our request.

We deeply thank the Authorities of the Government of Karnataka, who made it possible, with their financial help, to bring out this volume, and also the Academy expresses its deep gratitude to Poojya Sri. D. Veerendra Heggade, of Sri Manjunatha Swamy Temple, Dharmasthala for his continuous encouragement and support, and to the Payonidhi Printers, Bangalore, for the speedy and elegant printing. Also we gratefully remember the help of Sri. H.J. AnandaRama Holla in providing photographs of Dipa-namaskara.

The Academy looks forward to bringing out many more Research Projects and Publications of the same nature, with the co-operation and help from our scholarly team and generous patrons, interested in preserving and promoting the values of Indian Culture.

Bangalore
07-03-1997
Maha Sivarathri

DAIVAJNA K.N. SOMAYAJI
CHIEF EDITOR AND DIRECTOR
KALPATHARU RESEARCH ACADEMY

KALPATHARU RESEARCH ACADEMY

INSTITUTION FOR:

* Promotion of Research-oriented studies in Veda, Vedanga, Agama, Jyothisha, Vedanta, Yoga and Ayurveda.
* Study of Sanskrit language in particular and other related languages.
* Propagation of Vedic Phonetics.
* Establishment of Veda Patashalas in Guru-kula system.
* Running of Oriental Libraries (Prachya Granthalaya).
* Collection, Preservation and Publication of Old Manuscripts.

INTRODUCTION

The Present Volume deals with Praṇāma (or Namaskāra) in all its dimensions, usages and prevailing customs. The initial contact between two persons takes the form of Greeting; and the manner of its expression varies with the character of the persons interacting (student and teacher, younger person and elder, devotee and master, persons of the same age and status and so on), and with the situation (formal or informal). Praṇāma is also involved in bowings and supplications before Godhead, a revered ascetic or pontiff. There are prescriptions in the Smṛti-Texts and Dharma-Śāstra manuals. I have taken the material from all such sources, as well as from Pūjā-Kalpas.

I thank Daivajña K.N. Somayaji, Director of Kalpatharu Research Academy, Bangalore, for having provided this opportunity for me. I also thank the Payonidhi Printers for co-operating with me during the printing of this volume.

S.K. RAMACHANDRA RAO

CONTENTS

CHAPTER ONE THE ACT AND WHAT IT MEANS

CHAPTER TWO THE DIMENSIONS AND INVOLVEMENTS

CHAPTER THREE DEVOTION AND REVERENCE

CHAPTER FOUR PRAṆĀMA IN ART

CHAPTER FIVE SURYĀ-NAMASKĀRA

CHAPTER SIX NAMASKĀRA IN A TEMPLE

APPENDICES

I DĪPA-NAMASKĀRA

II ĀŚĪRVĀDA MANTRAS

III VṚDDHĀBHIVADANA

CHAPTER ONE

THE ACT AND WHAT IT MEANS

It is usual for individuals to greet when they meet each other. It is not only a sign of recognition but an expression of happiness at each other's sight. Social transactions necessitate this initial conviviality, and culture crystallizes the forms it takes. It is well-known that greetings differ from country to country, and from culture to

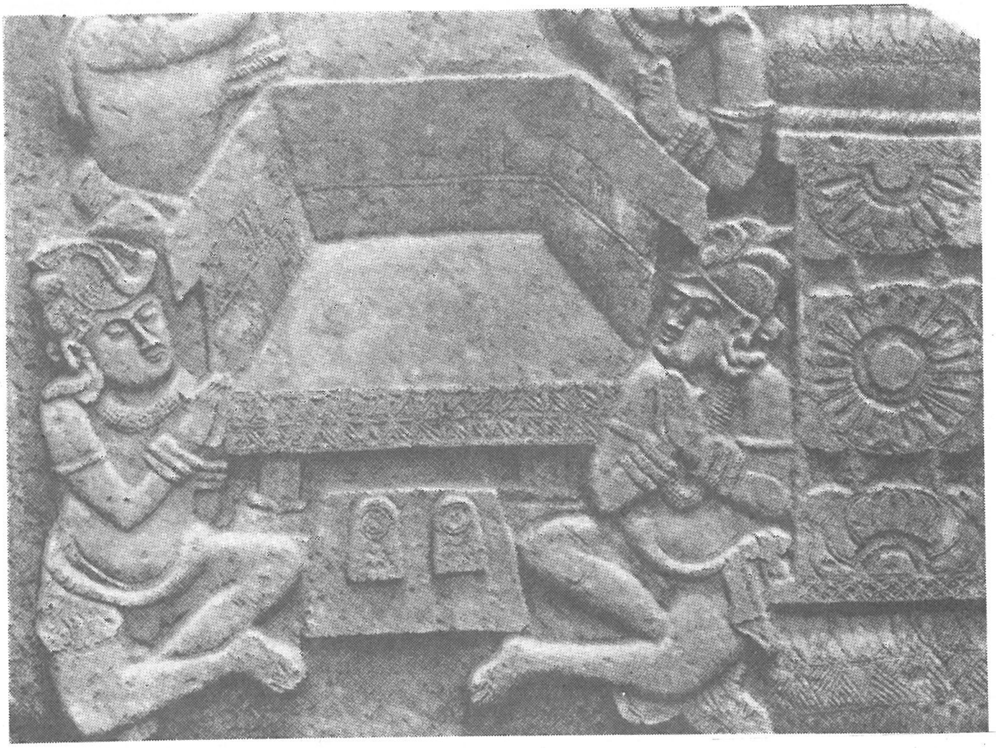

Devotees seated with hands in namaskārāñjali adoring the Buddha's footprints.

culture. Gestures and postures are accompanied by verbal ejaculations and utterances which are also stylized. Greeting thus is a mosaic of movements and words constituting an intimation of thoughts and sentiments. In human society it is an approach mechanism; it no doubt assumes, more often than not, the air of a mere formality, but it is not altogether devoid of social and emotional significance in human relations. Oftentimes, it is a necessary prelude to satisfactory transactions. The warmth and

readiness of the greeting conveys much more than words and gestures.

The traditional forms of greeting include not only the customary bowings and salutations with joined palms (the familiar namaskāra or namaste) but also holding and shaking of hands (hasta-lāghava), embraces (parish-vanga, ālingana), and the more elaborate prostrations (praṇāma) and touching of the feet (pāda-sparśa). Greetings differ according to age, status, intimacy, purpose and custom of the land. In *Rāmāyaṇa*, for instance, Sugrīva offers his hand to be held by Rāma to signify the sealing the bond of friendship (Kishkindhā-kāṇḍa, 5, 12)

रोचते यदि वा सख्यं बाहुरेष प्रसारितः।
गृह्यतां पाणिना पाणिः मर्यादा बध्यतां ध्रुवम्।।

And Rāma not only held Sugrīva's hand but pressed it with friendly feelings.

स प्रहृष्टमना हस्तं पीडयामास पाणिना।
हृद्यं सौहृदमालम्ब्य पर्यष्वजत पीडितम्।।

The well-known custom of the couple holding their hands (pāṇi-grahaṇa) during the marriage also serves a similar purpose. The custom is at any rate as old as the *Rāmāyaṇa*, for we read that Janaka, the king of Mithilā, tells Rāma to hold Sīta's hand to signify his consent to marry the maid (Araṇya-Kāṇḍa, 47, 4, 10)

इयं सीता मम सुता सहधर्मचरी तव।
प्रतीच्छ चैनां भद्र ते पाणिं गृहीष्व पाणिना।।

Embracing by way of greeting was also an accepted form. Rāma fondly and happily embraced Bharata, when he met him after his return from Lankā (Yuddha-Kāṇḍa, 130, 40, `anke bharatam āropya muditah parishatsvaje'). Bharata later embraced the Vānara heroes, Mainda and others (ibid, 40-45). He embraced Sugrīva (`sugrīvam bharatah parishvajya', 45), and he fell at the feet of Sītā, prostrating to her with humility.

सीतायाश्चरणौ पश्चाद्विनयादभ्यवादयत्॥

(ibid, 48)

After the Mahābhārata war, when the Pāṇḍavas had been installed as rulers, Kṛshṇa plans to get back to Dvārakā; and he takes his leave from them. The way he greeted the five brothers on that occasion has been recounted in *Bhāgavata* (10, 58). He touched the feet of Yudhishṭhira and Bhīma and bowed to them, for they were his elders chronologically. But he embraced Arjuna, for he was of the same age (although he was elder to Krishṇa by eight days) and a friend. Nakula and Sahadeva prostrated before Kṛshṇa, for they were his juniors.

युधिष्ठिरस्य भीमस्य कृत्वा पादाभिवन्दनम्।
फाल्गुनं परिरभ्याथ यमाभ्यां चाभिवन्दितः॥

Another form of reverential greeting is to join the palms in a supplicatory mood (añjali), holding the joined hands over ones head (`śirasyañjalim ādhāya') or on the chest (`vakshasyāropya añjalim'). It was implied that when one met his

preceptors or elders, he was to be fully attentive and restrained in his thoughts and actions (*Rāmāyaṇa*, Yuddha-Kāṇḍa, 127, `vavande niyato munim'). Perfect conduct on such occasions is illustrated by Lakshmaṇa's inability to recognize the ornaments worn by Sītā, except her anklets, for he used to touch her feet and bow down everyday; he was looking only at her feet, and never allowed himself to set eyes on the rest of her body. (Kishkindhā-Kāṇḍa, 6, 22):

नाहं जानामि केयूरे नाहं जानामि कंकणम्।
नूपुरे त्वेव जानामि नित्यं पादाभिवन्दनात्।।

These references are enough to suggest the diverse froms the

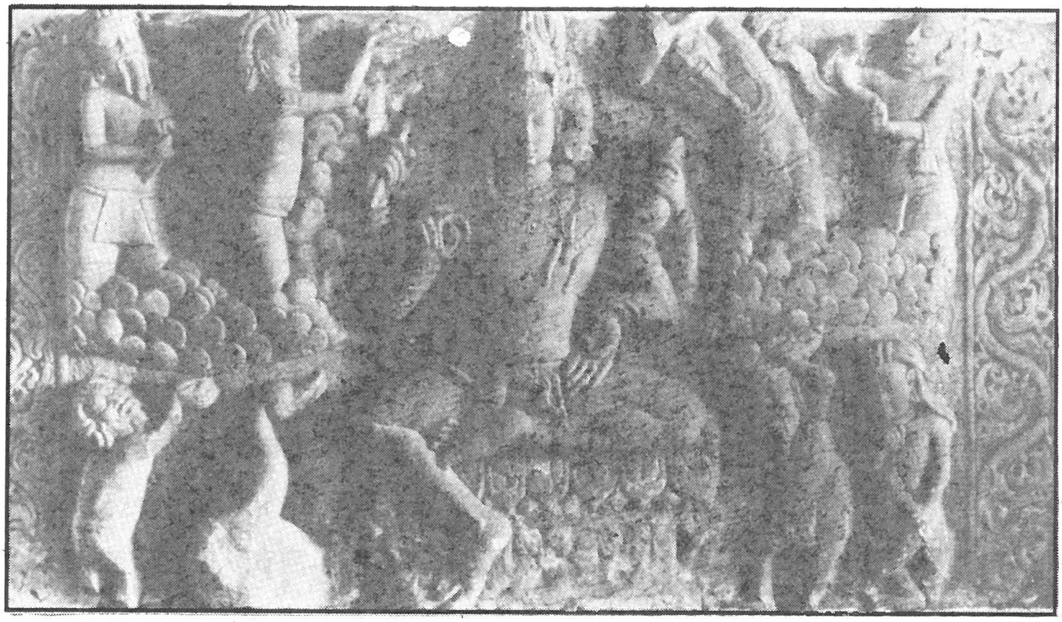

Different forms of greeting (devotees of Brahmā)

greeting takes, in accordance with the varying situations and sentiments. Greeting is a culture-specific behaviour, and considerable significance is attached to the propriety to be observed in the gestures assumed or words uttered. For instance, there is a prohibition against greeting with a single hand, for it is supposed to take away the merits previously acquired.

एकहस्तनमस्कारः हन्ति पुण्यं पुरातनम्।।

And one is restricted from greeting a person who does not know how to respond to the greeting or to accept it.

यो न वेत्त्यभिवादस्य द्विजः प्रत्यभिवादनम्।
नाभिवाद्यः स विदुषा यथा निन्द्यस्तथैव सः।।

The texts also prescribe who are to be greeted and how they must be greeted. *Kūrma-purāṇa* (chapter II) enumerates the elders (guru-varga) that are worthy of formal and elaborate greeting: the preceptor, father, mother, parent's brothers and sisters, ones own father-in-law, grand-parents on both sides, elder relatives are included in this list; also included are the ruler of the land and ones benefactor or saviour.

उपाध्यायः पिता ज्येष्ठो भ्राता चैव महीपतिः।
मातुलः श्वशुरस्त्राता मातामहपितामहौ।
बन्धुज्येष्ठः पितृव्यश्च पुंस्येते गुरवः स्मृताः।।

माता मातामही गुर्वी पितुर्मातुश्च सोदराः।
श्वश्रूः पितामही ज्येष्ठा धात्री च गुरवः स्त्रियाम्।।

इत्युक्तो गुरुवर्गोऽयं मातृतः पितृतो द्विजाः।
गुरून् दृष्ट्वा समुत्तिष्ठेदभिवाद्य कृताञ्जलिः।।

One is expected to get up on seeing any person among those included in the list given above, and salute him or her with folded hands. When one greets the elders with respect and deference, and in due form, it will benefit in matters of health and longevity, for the elders will accept these salutations with words of blessing. This is not only a form of etiquette but a necessary discipline for social well-being. The cultural mores are transmitted through generations only through these social devices.

`Namah', according to *Laghu-mañjushā* (karikā, 4), is a process by means of which the abandonment of one's possession is accomplished (`sva-svatva-nivṛtty-anukūlo vyāpāra- viśeshaḥ'). In other words, it is `tyāga' (giving up), as for instance in the utterance :

एषोऽर्घ्यः शिवाय नमः।।
(शिवोद्दिश्य त्यागविषयोऽर्घ्यः)

or

पुष्पमिदं विष्णवे नमः।।
(प्रीत्युद्देशकत्वं तदिच्छाधीनत्वरूपम्।)

According to Pāṇini (2, 3, 16), the expressions `namah', must be construed along with cognate expressions like `svasti', `svāhā' and `svadhā', all of which have the sense of `giving up' (tyāga), and therefore the object for which the giving up is intended must assume the form of chaturthī-vibhakti.

नमः स्वस्तिस्वाहास्वधालवं षड्योगाच्च।।

Tattva-chintāmaṇi (1, 103) takes the expression `namaskāra' as emphasizing ones own lowliness in contrast to the magnificence or greatness of the object of prostrations:

यमुद्दिश्य यस्य स्वापकर्षबोधनानुकूलव्यापार विशेषः॥

cf. also *Gadādharī-vyutpatti-vāda-*

स्वापकर्षबोधानुकूलः विलक्षणः स्वीयव्यापारः॥

Namaskāra is a traditionally valid custom like eulogy and prayer among the cultured, indicating auspiciousness.

देवतास्तुतिनमस्कारादिषु मङ्गलव्यवहारः शिष्टानाम्॥

(Mathurā-nātha's vyākhyā on *Tattva-chintāmaṇi*)

Like eulogy and prayer, it presupposes the notion that the subject is inferior in comparison with the object, which is superior. The mental counterpart of namaskāra (the act of prostration or bowing, `kṛ-dhātor eva namanārthah') would be according to Śiti-kaṇṭha's *Tarka-prakāśa*, would be the special awareness that the object is meritorious:

अयं मत्त उत्कृष्टः अहमस्मादपकृष्टः इति ज्ञानविशेषः॥

(2)

The expressions employed in connection with greeting are three in number : (1) namaskāra, (2) abhivādana, and (3) praṇāma. While they can be, and frequently

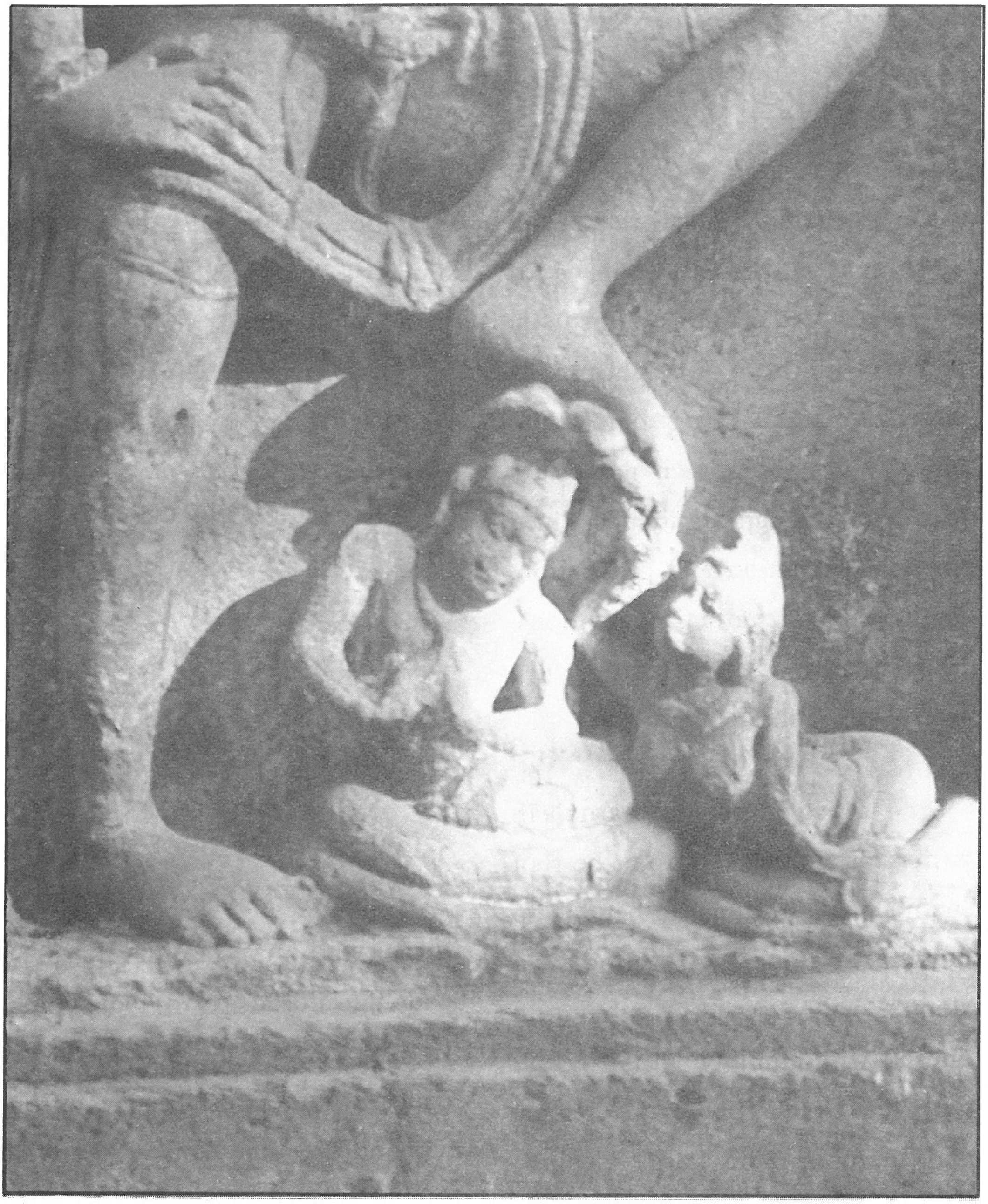

Nāga inAñjali-Mudrā (Bhu-Varāha Panel)

are, used as synonyms, there is a subtle differentiation for each of them. Namaskāra is a more general form of greeting, and this is with regard to persons of all ranks, all age-groups and all degrees of intimacy. Abhivādana is actually prostration before a person of eminence, while also submitting to his attention ones own name and identity. Praṇāma is a specialized form of salutation and prostration, employed in reverential situations. However, the terms are interchangeable.

The expression `nama' in namaskāra is derived from the root `nam', which means `to bend', `to bow', `to sink', `to incline, `to stoop', in the sense of submitting oneself with humility. It is cognate with the Greek `nemo' , `nemos' and `nomos', the Latin `nemus', the old Saxon `niman', the German `neman' and `nehmen'. All these expressions have the general sense of obeisance, homage or veneration. The word signifies adoration by gesture or word. The Sanskrit word `namra' (meaning `bent', `humble') is closely related with `namana' (bowing or bending). The expression `nama' or `namas' occurs in *Ṛgveda* (1, 189, 1) in the same sense :

अग्ने नय सुपथा राये
अस्मान्विश्वानि देव वयुनानि विद्वान्।

युयोध्यस्मज्जुहराणमेनो
भूयिष्ठां ते नम उक्तिं विधेम।।

This is a hymn addressed to Agni, who is ominscient and who leads the mortals to the benevolent ways of wealth; the god is requested to help us stay away from evil and sin that would otherwise lead us astray. And finally `most

Devotees engaged in Praṇāma in the Paravāsudeva Panel (Nāmakkal Cave Temple)

ample adorations' are offered to him. The significant expression used here is `words of adoration' (nama-ukti). Sāyaṇa explains it as `tādau cha niti' (6, 2, 50) :

भूयिष्ठां अतिप्रवृद्धां नम उक्तिं
नमस्कारोक्तिं स्तुतिं विधेम परिचरेम कुर्मः॥

He takes the word `nama-ukti' as praise or prayer, along with the physical act of bowing or salutation.

The expression `namah' in the sense of adoration occurs extensively in later Vedic literature, expecially in the *Vājasaneyi-samhitā, Kāṭhaka-samhitā* and *Taittirīya-āraṇyaka.* It is used not only with reference to gods like Rudra (*Vājasaneyi-samhitā,* 16, 40 ugrāya cha bhīmāya cha', *Taittirīya-samhitā,* 4, 5, 9, 2 `nama ākhidate cha prakhidate'), Āditya (*Kāṭhaka-samhitā,* 1, 1. `nama ādityāya divi-kshite loka-spṛshṭe'), and Indra (*Taittirīya-samhitā,* 3, 2, 4, 2 nama indrāya makhaghne'), but also to preceptors (*Āśvalāyana-śrauta-sūtra,* 1, 2, 1. `namah pravaktre'; also *Āśvalāyana-gṛhya-sūtra,* 12, 15, 13, `nama ācharyebhyeh') and seems as authors of sacred hymns (Maitrāyaṇīya-samhitā, 4, 9, 2 `namo ṛshibhyo mantra-kṛdbhyo'). Worthy to be thus saluted are also the makers of bows and arrows (*Vājasaneyi-samhitā,* 16, 46, `nama ishu-kṛdbhyo dhanushkṛdbhyaś cha'), beasts as cattle-wealth (`*Taittirīya- samhitā,* 3, 1, 4, 4 `namo paśubhyah'), plants as herbal medicine (*Atharva-veda,* 6,

20, 2. `nama oshadhībhyah'), and even the directions (*Taittirīya-āraṇyaka*, 2, 20, 1 `nama udīchyai diśe yāścha devatā').

The expression `namah' or `namas' (neuter and indeclinable) has the root meaning of bowing down in greeting (namah śabda natyoh bhāve asun, with the lexicon *Amarakosha* giving `natih' as its synonym, 3, 4, 18). *Bhāgavata* (3, 13, 4, 2) has employed this expression in its neuter gender :

विधेम चास्यै नमसा सह त्वया।
यस्यां स्वतेजोग्निमिवारणावधा:।।

The word `namas' has also the meaning of abandoning, renouncing, (tyāga). Thus, self-surrender or supplication would be the extended meaning. The word in the sense of prayer with supplication is found even in *Ṛgveda* (7, 16, 1).

एना वो अग्निं नमसोऽर्जो नपातमा हुवे।।

An important involvement is ejaculation or exclamation of words of adoration. Hence *Uṇādi-kosha* gives `rutam' (crying, ejaculating) as one of the meanings of `namas', The `Nighaṇṭu' suggests two other meanings of the word `namas' : food (annam) and thunderbolt as the unfailing weapon (vajrah). The former meaning emphasizes the sense of offering, while the latter brings out the idea of an effective technique.

The word `Namaskāra' (namas with kṛi and bhāve ghañ, signifies the act of saluting or making of adorations; doing homage or

uttering a salutation (`namas' śabdasya kārah karaṇam yatra'). Atharva-veda (6, 20, 3) speaks of making namas (`namah kṛṇomi vanyāya takmane', see also *ibid*, 5, 22, 4 `namah kṛtvā takmane'). *Pāraskara-gṛhya-sūtra* (2, 17, 13) has the expression `I make the namas' (`nama eshām karomy aham'). Namaskāra is usually an exclamation of `namas', an utterance of salutation or adoration; the word `namaskārya' means the person or object fit to be adored or saluted.

The other expression `praṇāma' is also derived from the root `nam' (meaning `to bend or bow down'), with the prefix `pra' added to signify `elaborately', `according to custom', `with precision'. It connotes a more intense feeling of reverence, humility and greater earnestness; faith and devotion are also included (prakarsheṇa namanam, bhakti-śraddhātiśaya-yukta namaskārah'). Doing a praṇāma involves prostrations, falling at the feet and measuring ones length on the ground in front of the object or person regarded as most venerable. There is also the expression frequently employed, viz. `praṇāmāñjali', which is salutation, holding ones hands cupped or opened out (hollowed), with sometimes flowers for offering held in the hollow of the hands. Other synonyms are `praṇati' and `praṇipāta' all bringing out the sentiment of self-abnegation (svāpakarsha-bodhaka).

Bhū-devi in praṇāmanjalī in the Varāha panel in Nāmakkal cave temple

`Namaskāra' or praṇāma is also accompanied by reverential circumambulation from left to the right of the object of adoration. Called `pra-dakshiṇa', it means `moving to the right' *(Śamkhāyana-gṛhya-sūtra)*, or standing on the right side. It is turning towards a thing so as to place it on ones right, as a token of respect or reverence.

Pradakshiṇa is usually restricted to images and abodes of divinity.

ततश्च देवतां भक्तया परिक्रम्य नमेद् बुधः।।

And the worship-ritual ends with pradakshiṇa and namaskāra, which are said to be more efficacious for acquiring merit than making gifts to learned scholars:

वेदविद्भ्यो धरां दत्त्वा यत् फलं लभते नरः।
तत् फलं लभते भक्त्या देवं कृत्वा
प्रदक्षिणम्।।

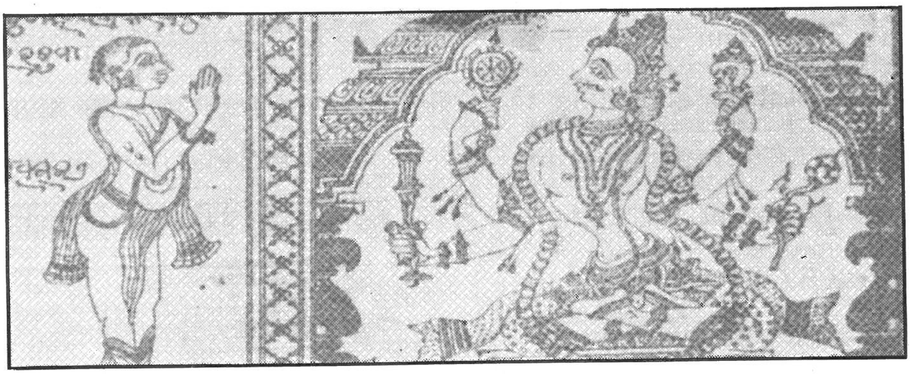

Vishṇu, from a palm-leaf manuscript from Orissa

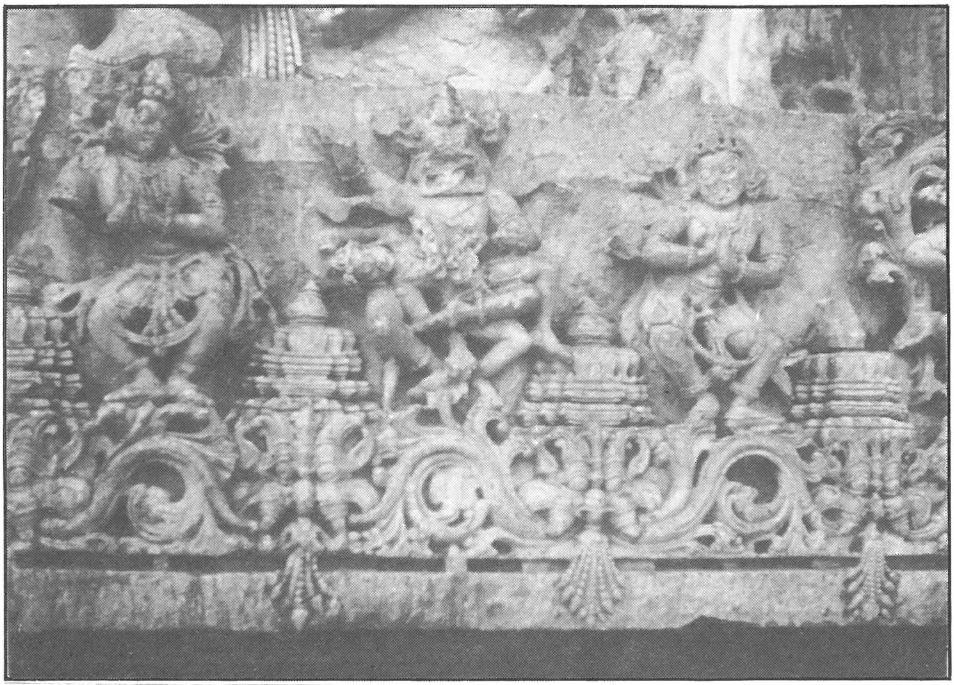

Ugra-narasimha (flanked by devotees)

Circumambulations differ in prescribed numbers according to the deities. Circumambulation once only is alright for goddess Chaṇḍī, but it must be seven times for worshipping the Sun-god (Sūrya). For Gaṇapati, circumambulations must be three in number; four of them are prescribed for Vishṇu, and three for Śiva.

एका चण्ड्यां रवौ सप्त तिस्रो दद्याद्विनायके।
चतस्रे विष्णवे दद्याच्छिवे तिस्रः प्रदक्षिणाः॥

A variant prescription makes three circumambulations for

Gaṇapati, four for Vishṇu and only half a circumambulation for Śiva.

एका चण्ड्या रवेः सप्त तिस्रः कार्या
विनायके।
हरेश्चतस्रः कर्तव्या शिवस्यार्धप्रदक्षिणा।।

The abstract form while going round the deity also differs. If it is the image of the mother-goddess, the devotee must make a triangular circumambulation; if it is Śiva's icon (linga) that is circumambulated, one must make a crescent form, going first to the right and then turning back and going to the left, as far as the projecting water-chute on the linga (soma-sūtra); he must not move beyond this point. For other deities, the circumambulation must assume a circular form.

त्रिकोणाकारकं देवि शक्तेः कुर्यात्प्रदक्षिणम्।
अर्धचन्द्रं महेशस्य पृष्ठतश्च समीरितम् ।।१।।

शिवप्रदक्षिणे मन्त्री अर्धचन्द्रक्रमेण च।
सव्यासव्य क्रमेणैव सोमसूत्रं न लंघयेत्।।२।।

प्रसार्य दक्षिणं हस्तं स्वयं नम्रशिरः पुनः।
दर्शयेद्दक्षिणं पार्श्वं मनसाऽपि च दक्षिणः।
त्रिधा च वेष्टयेत् सम्यग् देवतायाः
प्रदक्षिणे।।३।।

\`Abhivādana' is another word often used in similar sense. But it always suggests the meaning of reverential approach (brought out by the prefix \`abhi') towards elders, by recounting ones own identity (name, lineage etc). It involves the touching of ones own ears, cross-wise, with due deference and making a full-length prostration before the person who is addressed, with the ejaculation \`\`I make,

revered sir, my salutations" (`aham bho abhivādaye'). Such greeting is supposed to be beneficial to ones health and longevity.

अभिवादनशीलः स्यान्नित्यं वृध्देषु धर्मतः।
असावहं भो नामेति सम्यक् प्रणतिपूर्वकम्।।

आयुरारोग्यसिद्ध्यर्थं तन्द्रादिपरिवर्जितः।
आयुष्मान् भव सौम्येति वाच्यो विप्रोभिवादने।।

(3)

`Namaskāra' is supposed to be three-fold : physical or bodily (kāyika), verbal (vāchika or vāgbhava) and mental (mānasika). Each of them is again three-fold, according to superior merit, midling merit and inferior merit :

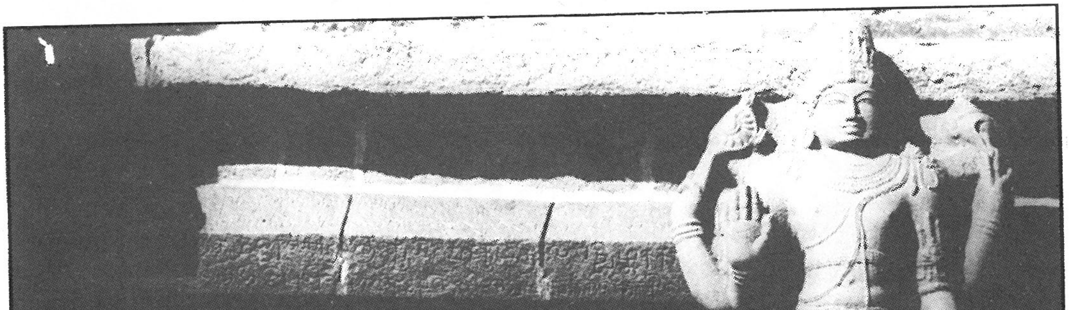

कायिको वाग्भवश्चैव मानसास्त्रिविधः स्मृतः।
नमस्कारस्तु तत्त्वज्ञैरुत्तमाधममध्यमः।।

I BODILY NAMASKĀRA

(a) Extending legs and arms, one stretches his body on the ground like a stick, touching the earth with his knees, and head. This is of superior merit

प्रसार्य पादौ हस्तौ च पतित्वा दण्डवत् क्षितौ।
जानुभ्यां धरणीं गत्वा शिरसा स्पृश्य मेदिनीम्।
क्रियते यो नमस्कारः उत्तमः कायिकस्तु सः।।

(b) The namaskāra of midling merit in this group involves bending the body, touching the earth with only the knees, and the head.

जानुभ्यां क्षितिं स्पृष्ट्वा शिरसा स्पृश्य मेदिनीम्।
क्रियते यो नमस्कारो मध्यमः कायिकस्तु सः।।

(c) The inferior variety of bodily namaskāra does not involve the touching of the earth with ones knees or with his head; but only the palms of the hands are joined and placed above ones head

पुटीकृत्य करौ शीर्षे दियते यद्यथातथा।
अस्पृष्ट्वा जानुशीर्षाभ्यां क्षितिं सोधम उच्यते।।

II VERBAL NAMASKĀRA

(a) When one recites devotional poems or prose-pieces composed by oneself while making prostrations it is superior verbal namaskāra:

या स्वयं गद्यपद्याभ्यां घटिताभ्यां नमस्कृतिः।
क्रियते भक्तियुक्तैर्वा वाचिकस्तूत्तमः स्मृतः।।

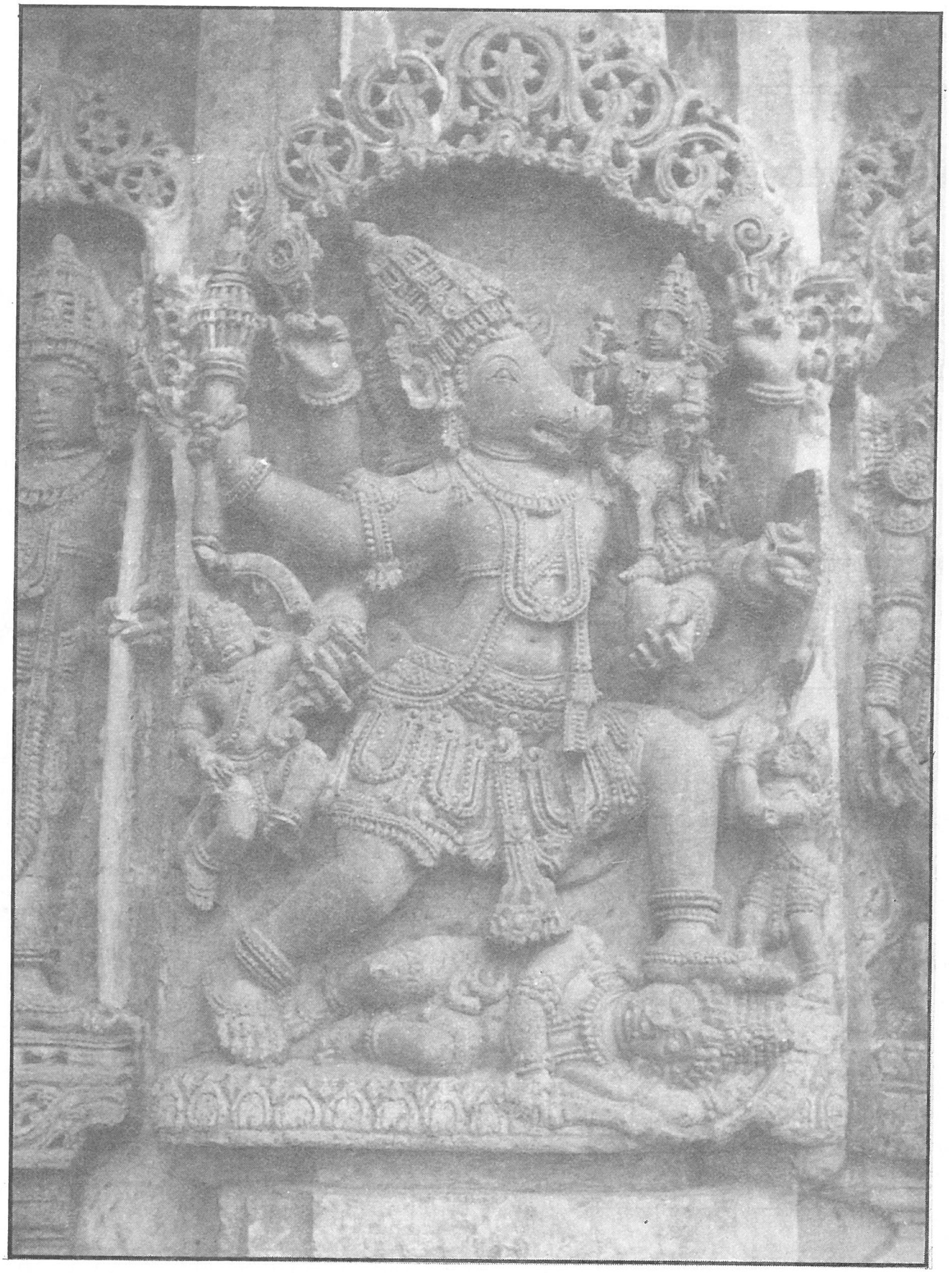

A Devotee doing praṇāma in front of Bhu-varāha-mūrti (Hoysala)

(b) When, however, one recites the hymns from purāṇic texts or from the Vedic Corpus while offering salutations, it is verbal namaskāra of midling merit:

पौराणिकैर्वैदिकैर्वा मन्त्रैर्यो क्रियते नतिः।
मध्यमोऽसौ नमस्कारो भवेद्वाचनिकः सदा॥

(c) When an individual makes his salutations or prostrations, using his own (composed) words and sentences giving expressions to his needs and troubles, it is inferior verbal mamaskāra:

यत्तु मानुषवाक्येन नमनं क्रियते सदा।
स वाचिको धमोऽनमस्कारेषु पुत्रकौ॥

III MENTAL NAMASKĀRA

This again is of three types -

इष्टमध्यानिष्टगतैर्मनोभिस्त्रिविधं पुनः।
नमनं मानसं प्रोक्तं उत्तमाधममध्यमः॥

The three varieties are distinguished by three different kinds of thoughts accompanying the salutations. Thoughts may be procurement of desirable objects (ishṭa), or the avoidance or elimination of unpleasant occurrences (anishṭa); or they may be neutral (madhya, viz. neither the one nor the other).

And of the three kinds of namaskāras (bodily, vocal and mental), the most meritorious is the bodily one, because it involves the other two. And the gods and elders are said to be pleased with it.

त्रिविधे च नमस्कारे कायिकश्चोत्तमः स्मृतः।
कायिकैस्तु नमस्कारैर्देवास्तुष्यान्ति नित्यशः॥

It is this kāyika-namaskāra when done elaborately with prostrations and so on that is known as praṇāma. It is distinguished by great devotion and faith:

अयमेव नमस्कारो दण्डादिप्रतिपत्तिभिः।
प्रणाम इति विज्ञेयः स पूर्वप्रतिपादितः॥

(Kālikā-purāṇa, chap. 70).

Praṇāma itself is regarded as four-fold : (1) abhivādana, (2) eight-limbed (ashṭānga), (3) five-limbed (pañchānga) and (4) taking the hands to the head (kara-śiras-samyoga).

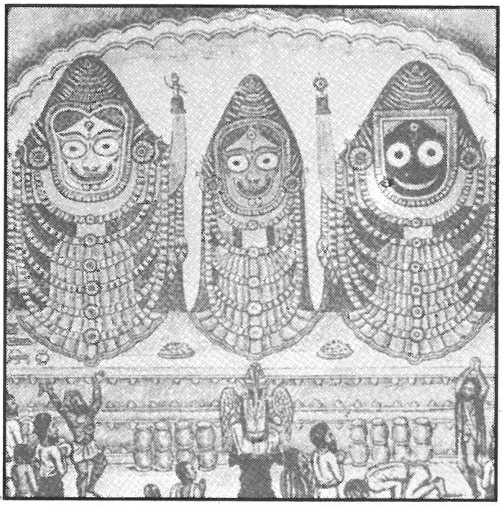

Praṇāma before the icons at Jagannāth, Puri

(1) Abhivādana, which is already explained, is essentially a technique of reverentially drawing the attention of the elder to oneself

(`abhimukhī karaṇa', abhi + vad + ṇich, bhāve lyuṭ), and involves the utterance of ones own name and mentioning of other details (like gotra, śākhā, pravara, father's name etc), and touching the feet of the elder (nāmochchāraṇa-pūrvaka-namaskārah `abhivādaye bho amuka-śarmāham' ity evam rūpah, pādasparśana-pūrvakah). *Amarakosha* gives `touching of the feet' (pada-grahaṇam) as a synonym of praṇāma. It is said that by saluting the elders in this manner one gets his longevity, strength, learning, and celebrity enhanced.

अभिवादनशीलस्य नित्यं वृद्धोपसेविनः।
चत्वारि प्रवर्धन्ते आयुर्विद्यायशोबलम्।।

(2) The eight-limbed praṇāma (ashṭānga or sāshṭānga) is distinguished by touching the earth (before the object of adoration), with his two feet, two knees, two hands, chest and head, while thoughts are focussed on the object, words uttered in praise of that object and looks fastened in that direction.

पद्भ्यां कराभ्यां जनुभ्यामुरसा शिरसा दृशा।
वचसा मनसा चैव प्रणामोऽष्टांग ईरितः।।

(variant reading of the first line :

दोर्भ्यां पद्भ्यां च जानुभ्यामुरसा शिरसा
दृशा।)

(3) The five-limbed praṇāma (pañchānga) involves the touching of the ground with ones knees, hands and head, while uttering words of praise and looking intently at the object.

जानुभ्यां चैव बाहुभ्यां शिरसा वचसा दृशा।
पञ्चाङ्गोऽयं प्रणामः स्यात् पूजासु प्रवराविमौ।।

(variant reading of the first line :

बाहुभ्यां चैव जानुभ्यां शिरसा वचसा धिया।)

(4) The last variety of praṇāma is joining the palms of the hands, and placing the joined hands on ones head. This is usually resorted to, when the salutation is casual and the object of reverence is not regarded as very holy. But this is supposed to be least meritorious among the four varieties.

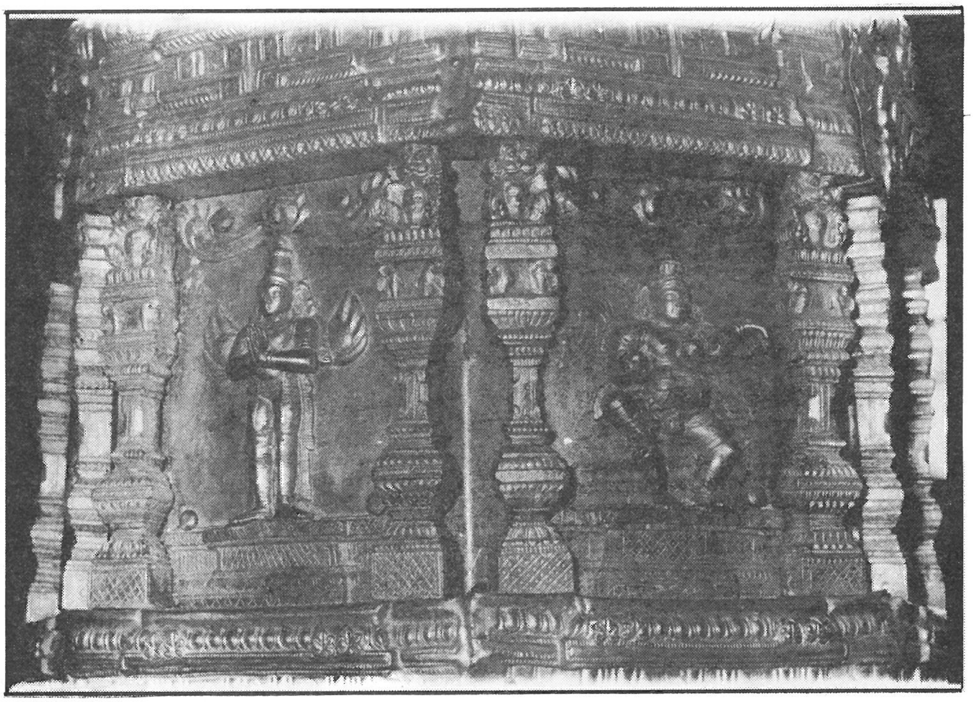

A proper praṇāma is considered itself a sacrifice and superior even to the performance of sacrifices, but even one praṇāma is regarded as the most effective way of purifying oneself and reaching the Godhead

नमस्कारः स्मृतो यज्ञः सर्वयज्ञेषु चोत्तमः।
नमस्करेण चैकेन नरः पूतो हरिं व्रजेत्॥

According to *Skanda-purāṇa*, the praṇāma is which the knees touch the ground, and the head is bent low towards the earth, is as effective as an aśvamedha sacrifice :

भूमिमापीड्य जानुभ्यां शिर आरोप्य वै भुवि।
प्रणमेद्यो हि देवेशं सोऽश्वमेधफलं लभेत्॥

The same purāṇa declares that the praṇāma in the form of a prostration on the ground would bring about benefits which even a thousand sacrifices will not be able to :

प्रणम्य दण्डवद्भूमौ नमस्कारेण योऽर्चयेत्।
स यां गतिमाप्नोति न तां क्रतुशतैरपि॥

Further, a large number of pilgrimages to sacred sites will not be able to acquire even a fragment of merit that is acquired by a single praṇāma to Godhead.

तीर्थकोटिसहस्राणि तीर्थकोटिशतानि च।
नारायणप्रणामस्य कलां नार्हन्ति षोडशीम्॥

Thus the superiority of the praṇāma is eulogized in all the texts. However, there are some restrictions with regard to the performance of praṇāma in a temple. One must not make prostrations right in front of the

temple, or at the back; nor standing on the left side, nor yet in close proximity to the sanctum. One must

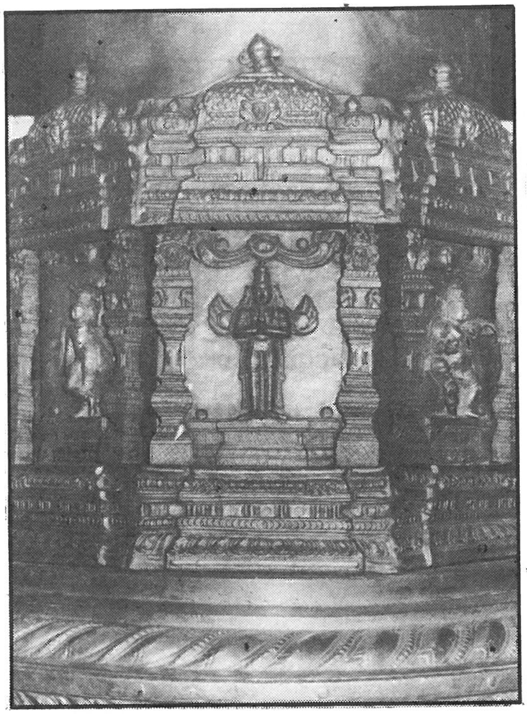

not perform japa (ritual recitation of a mantra) or homa (fire-oblations) either at these places.

अग्रे पृष्ठे वामभागे समीपे गर्भमन्दिरे।
जपहोमनमस्कारान्न कुर्यात्केशवालये।।

As regards the number of prostrations that is recommended, three is frequently prescribed, but this is the minimum, and if one is capable of making more of them, he must do so.

अवश्यं च प्रणामांस्त्रीन्
शक्तश्चेदधिकाधिकान्।।

According to *Nārada-pāñcharātra*, one must make 48, 24, 12, 6 or 3 praṇāmas whenever he sights the temple, the image of god, his preceptor or his elders (guru-varga):

सन्धिं वीक्ष्य हरिं चाद्यं गुरून् स्वगुरुमेव च।
द्विचतुर्विंशदथवा चतुर्विंशत्तदर्धकम्।
नमेत्तदर्धमथवा तदर्धं सर्वदा नमेत्।।

Another text prescribes that if one who has assumed the

position of prostration on the ground, finds himself incapable of lifting his hands and head from the ground and making repeated praṇāmas in the same posture, he should get up to the standing posture and make prostrations again and again.

सकृद् भूमौ निपतितो न शक्तः प्रणमेन्मुहः।
उत्थायोत्थाय कर्तव्यं दण्डवत् प्रणिपातनम्।।

All people, irrespective of age or status, must resort to praṇāma, for it will not only teach humility (Durgā-dāsa's ṭīkā on *Mugdhabodha,* `svāpakarsha-bodhaka-vyāpāraviśe shah') but a regard for others :

सर्वे चापि नमस्कुर्युः सर्वावस्थासु सर्वदा।।

Especially must one perform a praṇāma when he sights a temple, a preceptor a renunciant (samnyāsin); he will thereby merit long-standing benefits; otherwise, he becomes unclean and becomes worthy of expiation

देवं विप्रं गुरूं दृष्ट्वा न नमेद्यस्तु संभ्रमात्।
स कालसूत्रं व्रजति यावच्चन्द्रदिवाकरौ।।

(variant reading of the verse :

यावज्जीवनपर्यन्तं अशुचिर्यवनो भवेत्।
देवायतनं दृष्ट्वा दृष्ट्वा तु दण्डिनं तथा।।

नमस्कारं न कुर्याद्यः प्रायश्चित्ती भवेन्नरः।।

Bowing down or prostration in an assembly of learned people, in a sacrificial session or in a temple is especially prohibited, for it eliminates all merits, even those acquired in previous lives (*Karma-lochana*)

सभायां यज्ञशालायां देवतायतनेषु च।
प्रत्येकं तु नमस्कारो हन्ति पुण्यं पुरातनम्।।

And praṇāma is not indicated for a person who is far away, who is engaged in his bath, who is in great haste, who is inebriated or one who is beside himself with rage. One who does praṇāma for one who holds flowers in his hands, who carries water in his hands or who is bathing, must neither perform nor respond to a praṇāma (*Malamāsa-tattva*).

दूरस्थं जलमध्यस्थं धावन्तं मदगर्वितम्।
क्रोधवन्तं विजानीयात् नमस्कारं च वर्जयेत्।।

पुष्पहस्तो वारिहस्तोऽ भ्यङ्गने जलस्थितः।
आशीःकर्ता नमस्कर्ता उभयोर्नरकं व्रजेत्।।

That is to say, one who performs praṇāma must be fully cognizant of the state of person to whom the praṇāma is due; the other person must not be embarrassed or inconvenienced in responding to it. It is also laid down that the person who does not respond to a praṇāma will acquire a part of the sins that the person who offers praṇāma has previously acquired:

अभिवादयतः पूर्वमशिषं न प्रयच्छति।
यद्दुष्कृतं भवेत्तस्य तस्माद् भागं प्रपद्यते।।

Customary benedictions in response to praṇāmas take the forms of `May it be well for you' (Svasti, usually for a learned priest), `Long live' (āyushmān bhava, usually for a soldier or administrator) , `May you be prosperous (vardhasva, usually for a merchant or tradesman), and `Good health to you' (arogī bhava, for others).

Image of Venkaṭapati-rāya in the temple at Tirumala

स्वस्तीति ब्राह्मणे ब्रूयात् आयुष्मानिति राजनि।
वर्धतामिति वैश्येषु शूद्रे त्वारोग्यमेव च।।

(4)

Some purāṇas (like *Kālikā-purāṇa*) enumerate eight varieties of salutations (`saptadhā nati-lakshaṇam):

(1) Trikoṇa (triangular) suitable in the worship of the mother-goddess.

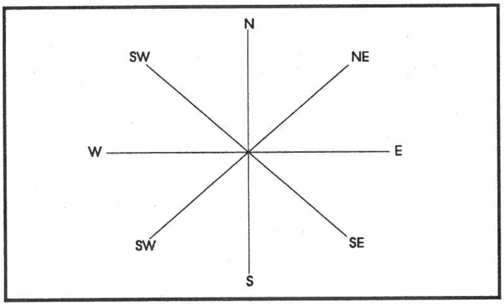

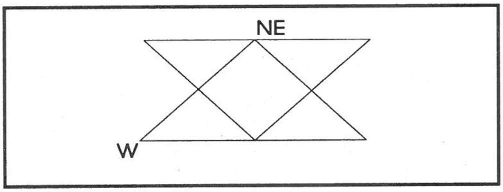

The direction that is most appropriate for the worship of the mother-goddess is either North or Northeast. If the devotee faces East, then he must move from the West to Northeast, and thence to Southeast and make a triangle (moving from Southwest to the West).

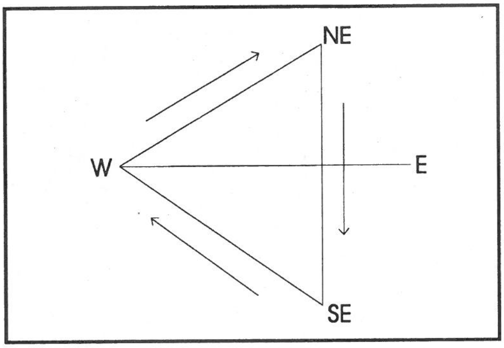

If he faces North, then he must move from South to Northwest, and from there move to Northeast and return to the South. This would be a triangle. This triangular circumambulation is said to please the goddess Tripurā.

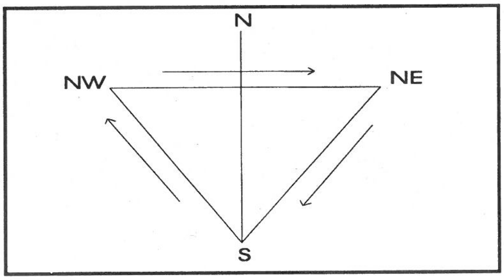

ऐशानी वाथ कौबेरी दिक्
कामाख्याप्रपूजने।
प्रशस्ता स्थण्डिलादौ च सर्वमूर्तेस्तु
सर्वतः॥१॥

त्रिकोणादिव्यवस्थां च यदि पूर्वमुखो यजेत्।
पश्चिमात् शाम्भवीं गत्वा व्यावस्थां
निर्दिशेत्तदा ॥२॥

यदोत्तरमुखः कुर्यात् साधको देवपूजनम्।
तदा याम्यात्तु वायव्यां गत्वा कुर्यात्तु
संस्थितिम्॥३॥

दक्षिणाद्वायवीं गत्वा नमस्कारास्त्रिकोणवत्॥४॥

त्रिकोणो यो नमस्कारः त्रिपुराप्रीतिदायकः।
त्रिकोणाकारा सर्वत्र नतिः शक्तेः
समीरिता॥५॥

Bronze images of Lala-Khem-ram (Todar-mall), his wife and mother in the temple at Tirumala

(2) Shaṭ-koṇa (six-cornered), regarded as what pleases both Siva and Śakti. While one circumambulates the shrine of the goddess, his movement assumes the form of a triangle. He starts from

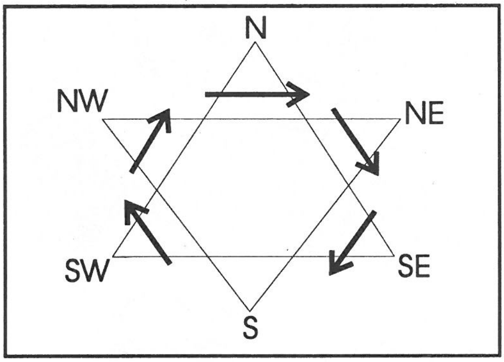

the souhtern direction and moves towards Northwest, and then goes to the Northeast; he moves from thence to the South. This is one triangle. Then he moves towards Southeast and from there he comes to the Southwest; he then goes towards North, and finally returns to Southeast. This is another triangle. The first triangle has its apex downward (male), while the second one has its apex facing upward (female). The two triangles intermingle, symbolizing the union of Śiva and Durgā.

दक्षिणाद्वयवीं गत्वा वायत्वात् शांभवीं ततः।

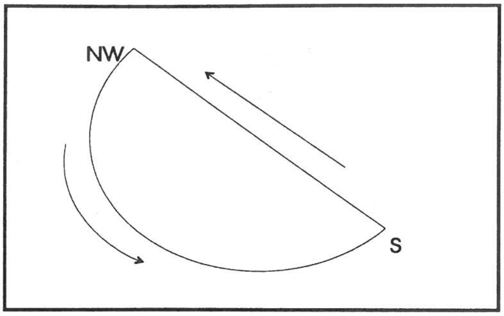

(3) Ardha-chandra (crescent-shaped) praṇāma is when one moves from South to Northwest, and thence turns back to the South.

दक्षिणतो वायवीं गत्वा तस्माद्
व्यावृत्त्यदक्षिणं गतः।।

ततोऽपि दक्षिणं गत्वा तां त्यक्त्वा
अग्नौ प्रविश्य च।।

अग्नितो राक्षसीं गत्वा ततश्चाप्युत्तरतां
दिशम्।
उत्तराच्च तथाऽग्नेयीं भ्रमणं
द्वित्रिकोणवत्।।

(प्रीतिदः शिवदुर्गयोः।)

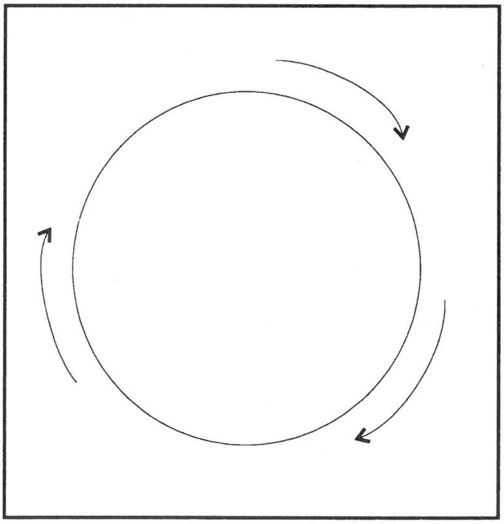

(4) Pradakshiṇa (circumambulation to the right), assumes a circular form, moving from one cardinal point and returning to the same.

सकृत् प्रदक्षिणं कृत्वा वर्तुलाकृति साधकः।।

(5) Daṇḍa (stick-wise) is the praṇāma, stretching oneself, full length face downwards, on the ground like a stick laid on the ground.

भुवि निपत्य दण्डवत्।।

(6) Ashṭānga (eight-limbed)-praṇāma is a variation of the above, where one touches the earth at eight points : heart, chin, mouth, two nostrils, two ears and the top of the head. This will delight all the gods.

पूर्ववद्दण्डवद् भूमौ निपत्य हृदयेन तु।
चिबुकेन मुखेनाथ नासया त्वलिकेन च।।

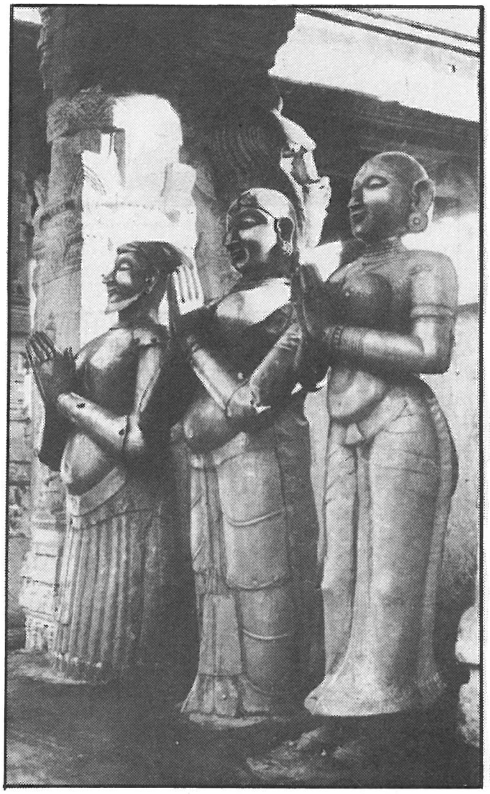

Bronze Images of Lala khem-ram and others (another view)

ब्रह्मरन्ध्रेण कर्णाभ्यां यद्
भूमिस्पर्शनम्।
तदाष्टाङ्ग इति प्रोक्तः
सर्वदेवौघमोददः॥

(7) Ugra (violent) is the variety of praṇāma where one performs three circumambula- tions (in a circular fashion) and prostrates touching the ground with the top of his head. This is especially indicated in the worship of Vishnu.

प्रदक्षिणत्रयं कृत्वा साधको
वर्तुलाकृतिः।
ब्रह्मरन्ध्रेण संस्पर्शः क्षितेर्यः
स्यान्नमस्कृतौ।
स उग्र इति देवौघैरुच्यते
विष्णुतुष्टिदः॥

This is described in *Kālikā-purāṇa* as the best for all the gods and always:

नमस्कारो महायज्ञः प्रीतिदः सर्वतः
सदा।
सर्वेषामपि देवानामन्येषामपि
भैरव॥१॥

यो सावुग्रो नमस्कारः प्रीतिदः सततं
हरेः।
महामायाप्रीतिकरः स
नमस्कारणोत्तमः॥३॥

(5)

There is also an esoteric significance for namaskāra, preceded by reverential circumambu lations. In Bhāskara-rāya-makhin's gloss over *Bhāvanopanishat*, we find an elaborate explanation of the

expression `bhāvanā, which roughly means meditation, contemplation or reflection. He quotes from an earlier Nyāsa text, called *Prayoga-vidhi* where the upachāras or usual sequences of external worship (pādya, argha etc) are to be performed mentally. According to this text, the last sequences pradakshiṇā (circumambulation) and namaskāra (bowing or prostrations) assume the following forms:

(1) Pradakshiṇā :

चित्तवृत्तीनां विषयेष्वितस्ततो धावमानानां
विषयगतजडतानिरासपूर्वकं ब्रह्मणि विलापनं
प्रदक्षिणम्।।

Here the mental dispositions are withdrawn from their normal distractions amidst external objects, and are made to go round Brahman with a view to merge into the latter, while at the same time the inert tendencies of the objects are eliminated entirely. This is circumambulation or going round the object of worship.

(2) Namaskāra :

विषयेभ्यः परावर्तनेन वृत्तीनां ब्रह्मैकप्रवणता
नमस्कार इति।।

The mental dispositions, thus turned back from the external objects, are then settled irrevocably and completely in Brahman. This is namaskāra or bowing before the object of adoration.

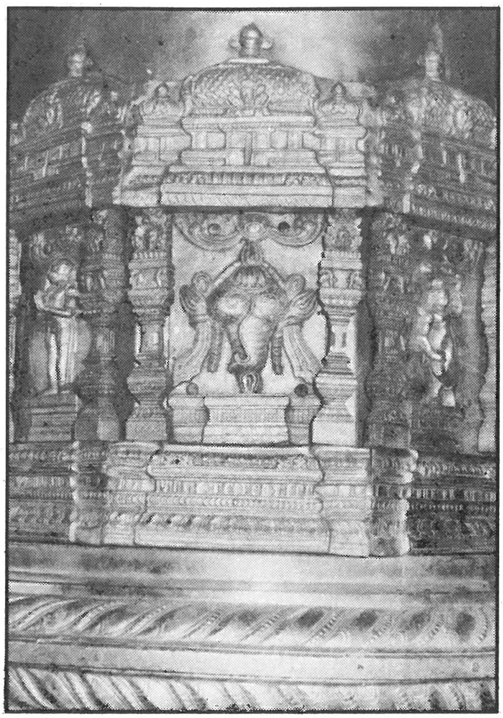

Hanumān in anjali-mudrā on the Dhvaja-stambha in the Tirumala temple

CHAPTER TWO

THE DIMENSIONS AND INVOLVEMENTS

(1)

Ahirbudhnya-samhitā (52, 2, 33ft) discusses the implications of the celebrated eight-lettered formula for worshipping Vishṇu (ashṭākshari), which begins with `namah' (`om namo nāṛāyanāya'). Because the formula starts with namaskāra, it is regarded as a sacrificial act.

नमसा योऽकरोद्देवे स स्वध्वर इतीरितः॥

It starts with a mental submission, and expresses itself in speech (the utterance of the formula) and gets translated into a bodily act (of prostration).

यन्मनसा ध्यायते तद्वाचा वदति तत्कर्मणा करोति॥

Prostration recognizes the differences in status betwixt the person who prostrates, and the object of his prostrations. When prostration presupposes this recognition, it is called `sopādhika-namaskāra'. The word `namana' literally means `bending', and namskāra is what bends a person (nāmayati). Bending is a mental submission, a felt lowliness; the attitude which is responsible for bending, or the psychological set with which the act of prostration is accomplished, becomes important (`yena namati tan-namanam').

The *Samhitā*, above cited, enumerates three significances in namaskāra : (i) gross (sthūla) ; (ii) subtle, (sūkshma), and (iii) beyond the subtle (para). The first significance is described thus :

The inclination on the part of a wise-man to bow down and lower himself before a person or deity infinitely superior to himself, is technically known as prostration. There are in the world two classes of beings: great ones and not-so-great ones; there is no one who does not belong to this class or that. Greatness may be chronological (viz. older than oneself) or it may

be a matter of superior qualities. The expression `superior' is employed in its principal sense in this case. Greatness by virtue of time really signifies that the person or diety who is great abides for all time; he is in fact timeless. The disciple or devotee who bows down, on the other hand, is subject to the passage of time, and to the changes it brings about. Similarly, with regard to the qualities, all the excellent qualities described in the scriptures are present in the person who is recognized as great. One who is not thus possessed of greatness will be described as inferior (avara) by contrast.

However, there is a relationship between these two classes of beings, superior and inferior. And the relationship is one of whole (śeshin) and part (śesha), that of master and servant, and that of the benefactor and the beneficiary. As a matter of fact, there is only one superior being, one great spirit, and that is Nārāyaṇa. All the souls are inferior to him. The souls must be associated with this supreme spirit, in terms of those who bow down (nantr) and the object of such adoration (nantavya).

The latter is the one supreme śeshin and the former are the śeshas. It is the relation of the servants with the master. However, there is no motive in such a relationship. The master in this case does not have a purpose (prayojana) to be served by the devotion of the servants; nor should the servants be devoted to the master to achieve an

empirical purpose. This is quite different from the master-servant relationship in the world, where there are ends to the gained (sopādhika).

The status of inferiority for the souls and the status of superiority for the Supreme Spirit are natural (svabhāva), and not brought about by any adventitious circumstances. This is in the very nature of things. Namaskāra then is the acknowledgement of the superiority of the Supreme Spirit; and this acknowledgement may take three different forms of expression: salutations by bodily postures, eulogization in words, and submission in thoughts. The attitude of namaskara must come to every individual most naturally, but the individual may also look

Image of Achyutarāya-mahārāya, King of Vijayanagar, in the Pratimā Maṇṭapa, with his queen, in the temple at Tirumala.

forward to achieve a purpose by asssuming that attitude. Namaskāra may thus be `nirupādhika' (with no expectations) or `sopādhika' (with expectations).

Whatever the attitude, namaskāra involves the feeling that the supreme spirit is infinitely

superior to oneself, and all the time so (`bhagavān me paro nityam aham pratyavaras sadā'). This in fact is the justification for the devotee prostrating before the Deity (`namasah kāraṇam hi sah'). Namaskāra with mentally lowering oneself before the object of worship (prahvībhāva) is indicated here. The individual seeks resort in the Deity, and begs to be saved. It may also be that the Deity wishing to save the devotee will bend him (nāmayati, viz. makes the devotee bow before the Deity, aknowledging his own lowly status). Even an individual, who is superior in mundane or religious matters to others around him, must feel his inferiority before Godhead; he would spontaneously bow his head before the Deity.

The expression `namas' (or `bending') refers to the devotee bowing before the Deity (for being saved) as well as to the Deity inclining towards the devotee (in order to save him). There is bending on both sides. Complete self-surrender (`śaraṇāgati) involves the mental attitude of submission, the verbal utterances of praise and prayer, and physical acts of prostration.

The first involvement here is the abandonment of one's identity, individuality, egotistic attitudes and possessions (sāttvika-tyāga); this is necessarily a feature of self-surrender (ātma-nikshepa), which has the reward of liberation from phenomenal fetters and ills (moksha). Such surrender is accomplished without a tinge of selfish desires. Desire for material gains (phalepsā) would counter such an attitude of surrender.

Mind is naturally stained by beginnningless vāsanās, and the individual can scarcely be master of his own thoughts, desires, feelings and impulses; his perceptions of reality are also clouded. This condition is technically called `kārpaṇya' (helplessness and dependence) realization of which would benefit the devotee in his spiritual journey.

The third involvement in successful self-surrender is the great faith (mahā-viśvāsa) in the Deity, endowed by all auspicious attributes (including compassion or anugraha, single resolve to save the suffering souls or `anugrahaika-dhīh'). The devotee must approach the Deity with this faith, which is complete and unswerving reliance on the power, bounty and grace of the Deity; and not with the notion that the Deity tends to be indifferent and unconcerned (upekshaka), and will only award appropriate benefits or otherwise for the actions done.

The fourth involvement is the belief that the Deity is fully capable of saving the devotee (goptṛ-śakti),

that the Deity would surely come to his aid, provided the devotee chooses the Deity to be his saviour (goptṛtva-varaṇa)

The fifth involvement is the care and caution that the devotee takes to refrain completely from doing anything whatever against the will of the Deity (which is expressed in the form of scriptural lore or śāstra). This is willing and unquestioning acceptance of canonical injunctions and prohibitions, and decision not to indulge in the slightest infringement thereof (prātikūlya-varjana).

The sixth involvement is the full realization that all things and beings are like himself, dependent on the Deity, being his limbs, and the firm decision that his conduct therefore must always benefit them, or be favourable to their welfare (ānukūlya-samkalpa). This in effect means not hurting any living being in any way.

Complete self-surrender, indicated by `na-mama' (not mine), which is the subtle significance of `namas', is thus composed of six aspects or limbs. It is usual, however, to omit the first involvement listed here (viz. tyāga), and count surrender as five-limbed (pañchānga).

प्रेक्षावतः प्रवृत्तिर्या प्रह्वीभावात्मिका स्वतः।
उत्कृष्टं परमुद्दिश्य तन्नमः परिगीयते॥१॥

लोके चेतनवर्गस्तु द्विधैव परिकीर्त्यते।
ज्यायांश्चैव तथाऽज्यायान्नैवाभ्यां विद्यते
परम्॥२॥

कालतो गुणतश्चैव प्रकर्षो यत्र तिष्ठति।
शब्दस्तं मुख्यया वृत्त्या
ज्यायामित्यवलम्बते॥३॥

अतश्चेतनवर्गोऽन्यः स्मृतः प्रत्यवरो बुधैः।
अज्यायांश्चानयोर्योगः शेषशेषितयेष्यते॥४॥

अज्यायांसो परो सर्वे ज्यायानेको मतः परः।
नंतृनन्तव्यभावेन तेषां तेन समन्वयः।
नन्तव्यः परमः शेषी शेषा नन्तार
ईरिताः॥५॥

नंतृनन्तव्यभावोऽयं न प्रयोजनपूर्वकः।
नीचोच्चयोः स्वभावोऽयं
नंतृनन्तव्यतात्मकः॥६॥

उपाधिरहितेनाऽयं येन भावेन चेतनः।
नमति ज्यायसे तस्मै तद्वा नमनमुच्यते॥७॥

भगवान्मे परो नित्यमहं प्रत्यवरः सदा।
इति भावो नमः प्रोक्तो नमसः कारणं हि
सः॥८॥

नामयत्यपि वा देवं प्रह्वीभावयति ध्रुवम्।
प्रह्वीभवति नीचे हि परो नैच्यं विलोकयन्॥९॥

अतो वा नम उद्दिष्टं यत्तन्नामयति स्वयम्।
वाचा नम इति प्रोच्य नमसा वपुषा च यत्।
तन्नमः पूर्णमुद्दिष्टं अतोऽन्यन्न्यूनमुच्यते॥१०॥

इयं करणपूर्तिः स्यादङ्गपूर्तिमिमां श्रुणु।
शाश्वती मम संसिद्धिरियं प्रह्वीभवामि
यत्॥११॥

पुरुषं परमुद्दिश्य न मे सिद्धिरितोऽन्यथा।
इत्यङ्गमुदितं श्रेष्ठं फलेप्सा
तद्विरोधिनी॥१२॥

अनादिवासनारोहादनैश्वर्यात् स्वभावजात्।
मलावकुण्ठितत्वाच्च दृक्क्रिया विहतिर्हि
या॥१३॥

तत्कार्पण्यं तदुद्बोधो द्वितीयं ह्यङ्गमीदृशम्।
स्वस्वातन्त्र्यावबोधस्तु तद्विरोध उदीर्यते॥१४॥

परत्वे सति देवोऽयं भूतानामनुकम्पनः।
अनुग्रहैकधीर्नित्यमित्येतत्तु तृतीयकम्॥१५॥

उपेक्षको यथा कर्मदायीति या मतिः।
विश्वासात्मकमेतत्तु तृतीयं हन्ति वै सदा॥१६॥

एवं भूतोऽप्यशक्तः सन् न त्राणे भवितुं क्षमः।
इति बुद्ध्याऽस्य देवस्य गोप्तृशक्ति
निरूपणम्॥१७॥

चतुर्थमङ्गमुद्दिष्टममुष्य व्याहतिः पुनः।
उदासीनो गुणाभावादित्युत्प्रेक्षानिमित्तजा॥१८॥

स्वस्य स्वामिनि वृत्तिर्या प्रातिकूल्यस्य वर्जनम्।
तदङ्गं पञ्चमं प्रोक्तमाज्ञाव्याघातवर्जनम्॥१९॥

अशास्त्रीयोपसेवा तु तद्विघात उदीर्यते।
चराचराणि भूतानि सर्वाणि भगवद्वपुः॥२०॥

अतस्तदानुकूल्यं मे कार्यमित्येव निश्चयः।
षष्ठमङ्गं समुद्दिष्टं तद्व्याघातो
निराकृतीः॥२१॥

पूर्णमङ्गैरुपाङ्गैश्च नमनं ते प्रकीर्तितम्।
स्थूलोऽयं नमसस्त्वर्थः
सूक्ष्ममन्यन्निशामय॥२२॥

(2)

If the gross meaning of `namah' follows the grammatical usage in vogue, and is dependent upon the evident root and the mode of word-derivation, the subtle meaning (sūkshma) takes recourse to a deeper understanding of the syllables involved, following the method suggested in *Nirukta*.

The word `namah' is split into `na' and `mah', the former syllable signifying negation, and the latter representing the word `mama'. The meaning would then be `not mine'. The import is the recognition that the soul belongs entirely to the Deity, and there can be nothing that the soul can claim as its own; the actions of the individual are not really his doings. What we call ego, and all that it predicates, must indeed be ascribed to the Deity.

अहं भगवत एव, न मम। मम या कृतयो न ता मम । भगवत एव।।

This is the rejection of `I' and `mine' (ahamkāra and mama-kāra), which abnegation (nivṛtti) is taught as a necessary prerequisite for the aspirant to liberation. It is said that the two syllables `mama' (meaning `mine') spells death, and when this two-syllabled word is negated (`na mama'), it is immortality.

ममेति द्व्यक्षरं मृत्युर्न ममेति च शाश्वतम्।।

Let alone the things that one possesses, not even he himself can indeed belong to himself; he truly belongs to the Deity (`aham api na mama; bhagavata eva'). That is why the soul is a `śesha' for the

Deity who is `seshin'. The understanding of this true nature of the soul will naturally prompt one to dedicate his life to the service of the Deity (kainkarya), without expectation of any reward for such service. The very nature of the soul is that of a devoted servant (`dāsa-bhūtās svatas sarve')

It is only under the influence of beginningless stains afflicting the soul (anādi-vāsanā) that we delude ourselves that we are free to do what we like, and that we are masters of our own destiny; there comes to be a bloated notion of ego, and also a craving for possessions; we appopriate things and beings as our own belongings. When the realization of our true nature dawns on us, by the teachings of the scriptures, we see better sense and reject the notions of `I' and `mine'. We give up the delusion of our freedom, and cease to regard even our body as truly our own. Then the spontaneous bowing will take place. This is `namah', an expression of `na mama' (`nothing is mine'); the rejection of `mamya' (the notion of I and mine `aham mama na') and acceptance of everything as belonging to and dependent upon the Deity.

चेतनस्य यदा मम्यं स्वस्मिन् स्वीये च
वस्तुनि।
मम इत्यक्षरद्वन्द्वं यदा मम्यस्य वाचकम्।।१।।

अनादिवासनारूढमिथ्याज्ञाननिबन्धना।
आत्मात्मीयपदार्थस्था या
स्वातन्त्र्यस्वतामतिः।।२।।

मे नेत्येवं समीचीनबुद्ध्या साऽत्र निवार्यते।
नाहं मम स्वतन्त्रोऽहं नास्मीत्यस्यार्थ
उच्यते।।३।।

न मे देहादिकं वस्तु स शेषः परमात्मनः।
इति बुद्ध्या निवर्तन्ते तास्ताः स्वीया
मनीषिकाः।।४।।

अनादिवासनाजातैर्बोधैस्तैस्तैर्विकल्पितैः।
रूषितं यद् दृढं तत्तत्स्वातन्त्र्यस्वत्वधीमयः।।५।।

तत्तद् वैष्णवसार्वात्म्यप्रतिबोधसमुत्थया।
नम इत्येतया वाचा नन्त्रा स्वस्मादपोह्यते।।६।।

इति ते सूक्ष्म उद्दिष्टः परमन्यन्निशामय।

(3)

The third significance of `namah' is sublter than the one previously described. This becomes evident only for those who have studied in depth of best of scriptures (utkṛshṭa-śāstraika-gamya). Here the first syllable `na' is construed as the path (panthā) or technique (sādhyopāya) for reaching the Deity, and the second syllable `ma' is the principal means of obtaining him, namely self-surrender. Along with the visarga at the end, the latter syllable signifies the Deity itself which is the ever-present and ready means (siddhopāya). The Deity is to be obtained in the state of liberation; hence, the Deity is both the means (upāya) and the end (upeya).

This signification takes into account all the three aspects of the expression `namah' (na, ma, and h), and suggests that the eight syllabled mantra of Nārāyaṇa (ashṭākshari) is what instructs the appirant with regard to the principal and accessory means of securing liberation from worldly fetters (mokshopāyānushṭhāna). The mantra is said to be so powerful that even a sinner would be instantly

Image of Venkatapati-rāya King of Vijayanagar, in the Pratimā-maṇṭapa of the Tirumala temple

transformed into a devotee, if only he utters it but once. It is not only easy, but quick and sure in its effect (namely securing liberation).

पन्था नकार उद्दिष्टो मः प्रधानो निरूप्यते॥१॥

विसर्गः परमेशस्तु तत्रार्थोऽयमुदीर्यते।
अनादि परमेशो यः शक्तिमान्
पुरुषोत्तमः॥२॥

तत्प्राप्तये प्रधानोऽयं पन्था नमननामवान्।
इति ते त्रिविधः प्रोक्तो नमः शब्दार्थ
ईदृशः॥३॥

This brings out clearly the distinction between the devotee (who bows down, nantṛ) and the Deity (the object of the act of bowing, nantavya). The former is the śesha (possession), while the latter is the supreme śeshī (possessor). Without the possessor, the possession is nothing,

नन्तव्यः परमः शेषी शेषा नन्तार ईरिताः॥

The individual soul is a reference, and the Deity is the ultimate refuge. The expression `namah' thus teaches the final import of surrender (śaraṇāgati). Among the three nuances brought out in the above account, the first one is said to be the ordinary meaning, etymologically valid and justified by conventional grammar (vyākaraṇa). The second one relies on the similarity of syllables and corresponding imports (varṇa-sāmānya): `na' in the word `namas' taken independently would suggest negation (nang), and `ma' similarly taken would be the short form of `mama' (mine). Thus the word `namah' or `namas' would be an utterance rejecting ownership, appropriation and ego. This is in conformaity with *Nirukta*.

The third nuance is said to be based on *akshara-nighaṇṭu,* where the individual letters and the terminals are defined in accordance with esoteric scriptures (rahasya-śāstra). This is how Vedānta-deśika explains in his *Rahasya-traya-sāra* (mūla-mantrādhikāra, 27).

The gross significance (sthūlārtha) of the expression `namah' is surrender of oneself along with all that one possesses (sāngopāya-rūpa-bhara-nyāsa). The subtle significance (sūkshmārtha) indicates the śesha-character of the self apropos the Deity. The transcendental significance (parārtha) brings out the meaning of `ma' , which is the third ingredient of praṇava (aum), as corresponding to `aham' (or I), where the initial letter `a' stands for the Deity (`akāro vishṇuh') and the final `ha' for the individal self. This reminds one of the conventional offering of oblations to the gods in sacrificial session, ending with `na mama' (e.g. `indrāyedam na mama')

एवं शिक्षितनानार्थ नमः शब्दसमन्विताः।
सर्वे करणतां यान्ति मन्त्रास्स्वात्मसमर्पणे॥

(ibid, kārikā 77)

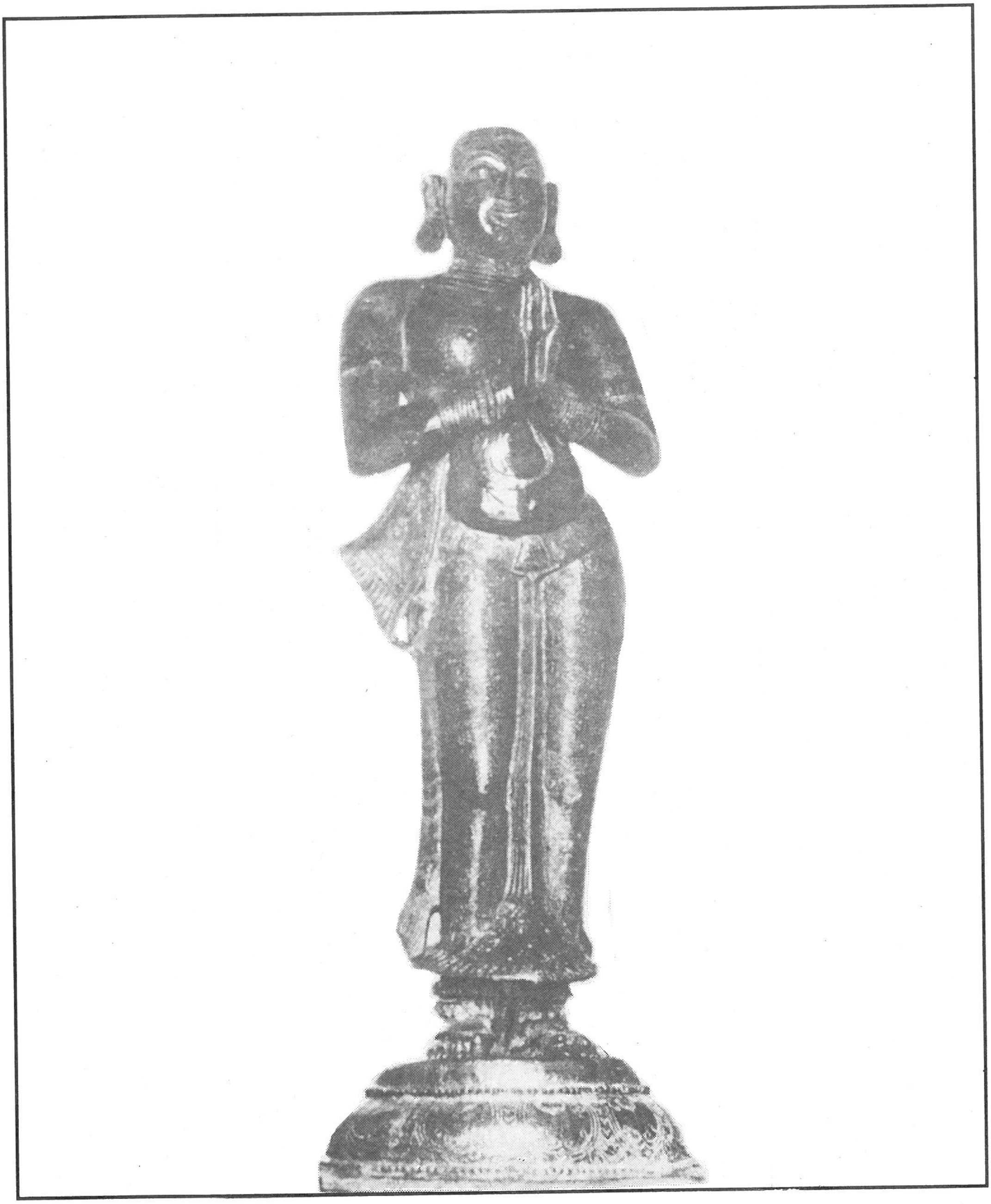

Pita Bibi, Tirumalai

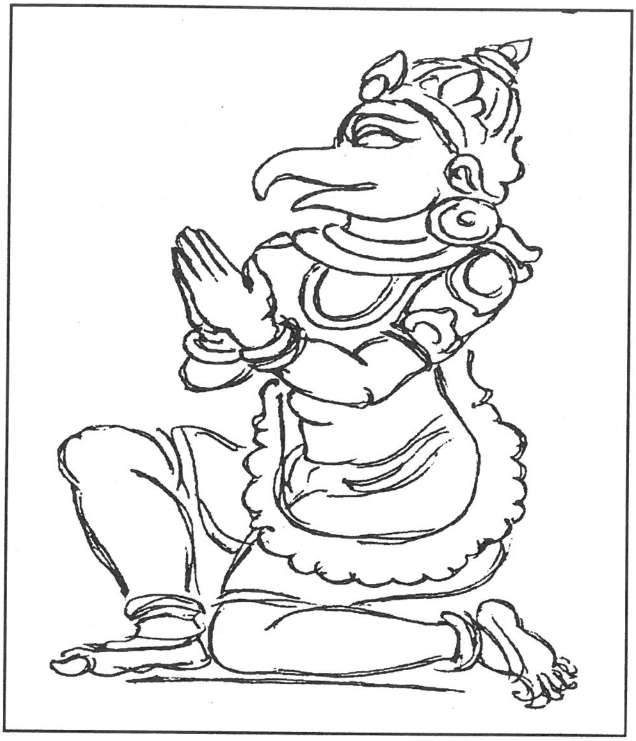

Garuḍa

CHAPTER THREE

DEVOTION AND REVERENCE

(1)

Praṇāma or namaskāra presupposes, as was said earlier, a distinction between the subject who does it (nantr) and the object for whom it is done (nantavya). The distinction also involves a relationship and this is denoted by the term `bhakti', which etymologically suggests partaking or

sharing (bhaj + ktin). The word means, besides service (sevā), division (bhāga), sharing (vibhāga) and construction (rachanā). The devotee who bows down partakes of the merits or qualities of the person or Deity before whom he bows down. There is a prescription in the Āgama texts that the worshipper of a deity must first become divine himself, for otherwise the worship as a transaction will become invalid (`nādevo bhutvā devam yajate'). The transaction could only be between partners, between individuals who share some details in common.

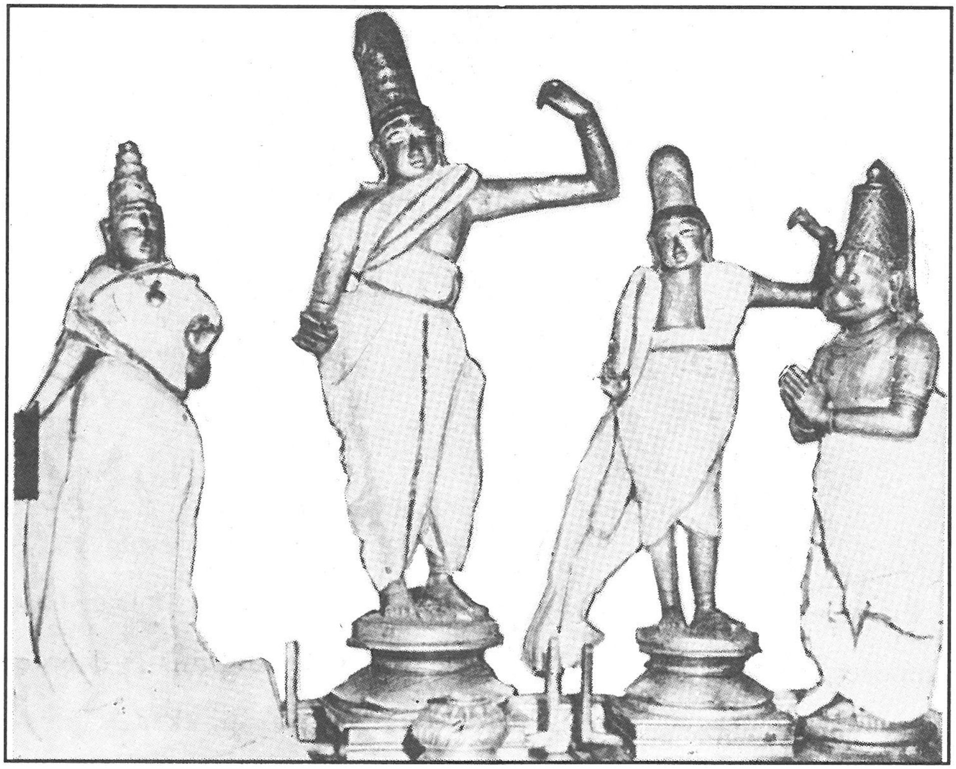

Rāma Group with Hanumān in praṇāma posture.

But the more usual connotation of the word `bhakti' (bhajyate iti) is devotion or service rendered to a superior person or Deity. We read in *Gāruḍa-purāṇa* :

भज इत्येष वै धातुः सेवायां परिकीर्तितः।
तस्मात्सेवा बुधैः प्रोक्ता भक्तिः साधनभूयसी॥

And devotion involves faith (śraddhā), which is given as an independent meaning of bhakti by Hemachandra. But the element of love or intense attachment (prīti, sneha) is the distinguishing feature of devotion. Bhakti is often defined as loving devotion, and it is more often than not confined to the approach one makes to the Deity. In Śāṇḍilya's *Bhakti-sūtra*, for instance, bhakti is defined as excessive attachment to Godhead or Deity (Anurāga or anurakti).

सा परानुरक्तिरीश्वरे॥

And the element of love is important because it facilitates identity, belongingness and partaking of the nature and qualities of the person a Deity that is loved (conforming to the etymological sense of bhakti). In this context, bhakti is dependent upon great love (parama-prītyadhīnā) and the mental processes of the bhakta will repeatedly assume the very from of the object of his bhakti:

उपास्याकाराकारितचित्तवृत्त्यावृत्तिरूपा॥

When the bhakta is thus lost in his mental constructions and reconstructions of the object of his devotion, it is a sort of contemplation which is spiritual in character and mature in its nature (paripakva-nididhyāsanākhya). It is also said that devotion will mature only after the preliminary stages of śravaṇa (scriptural study) and

manana (concentrated thinking, cogitations, contemplation) are gone through successfully. Devotion emerges as the natural and necessary result of these two stages of effort (sravaṇa-mananābhyāsa-phala-bhūtā anuraktih)

This loving devotion, in the case of worshipped deities or reverential persons, will assume eight forms, according to *Gautamīya-tantra.*

देवतायाश्च मन्त्रे च मन्त्रप्रदे गुरौ।
भक्तिरष्टविधा यस्य तस्य कृष्णः
प्रसीदति॥१॥

तद्भक्तजनवात्सल्यं पूजायाश्चानुमोदनम्।
सुमना अर्चयेन्नित्यं तदर्थे दम्भवर्जनम्॥२॥

तत्कथाश्रवणे रागः तदर्थे चाङ्गविक्रिया।
तदनुस्मरणं रागः तदर्थे चाङ्गविक्रिया।
तदनुस्मरणं नित्यं यस्मिन्म्लेच्छोऽपि
वर्तते॥३॥

Devotion to a deity, to a mantra or to the preceptor (guru) who has given that mantra, will take the following expressions : The devotee will have friendly feelings towards his fellow-devotees; he will approve of the modes of worship; he will himself worship daily; he will give up egotism and arrogance for this purpose; he will delight in talking and listening about the Deity or guru and worship; he will feel exhilirated and excited while doing so; he will constantly think of the Deity or mantra or guru; and he lives solely on the strength of the Deity's or guru's name. It is an attitude of the mind, denoted by the convinction that there is no one or nothing superior to the chosen Deity or to the guru.

न हीष्टदेवात्परमास्ति किञ्चिदिति बुद्धिपूर्विका
चित्तवृत्तिः॥

For such loving devotion to take firm roots, it is necessary that the devotee must understand fully the superior merits of the chosen Deity or his guru (who is indeed regarded as a deity in his own right). Without such prior appreciation, the loving devotion may be frail and may not endure. That is why the definition of bhakti given in *Pāñcharātra* is :

माहात्म्यज्ञानपूर्वकः सुदृढा स्नेहः॥

The knowledge of the worshipful Deity's supreme eminence and absolute superiority not only to the devotee himself, but to all things and beings around him is known as `māhātmya-jñāna'. Vedānta-deśika, has in his momumental treatise in Sanskrit and Tamiḷ, *Rahasya-traya-sāra* (mūla-mantrādhikāra section) enumerated as many as one hundred and eight details which establish the unquestioned supremacy and superiority of the Deity (viz. Vishṇu) and the Deity's worship-worthiness. The details are meant to be considered and contemplated upon in the context of the mūla-mantra of Nārāyaṇa (mūla-mantre anusandheya bhagavat-svarūpa-svabhāva-kathanam). This account comes immediately after the explanations for the expression `namaḥ'.

(4)

That the expression `namas' involves the realization of the Deity's superiority and supremacy

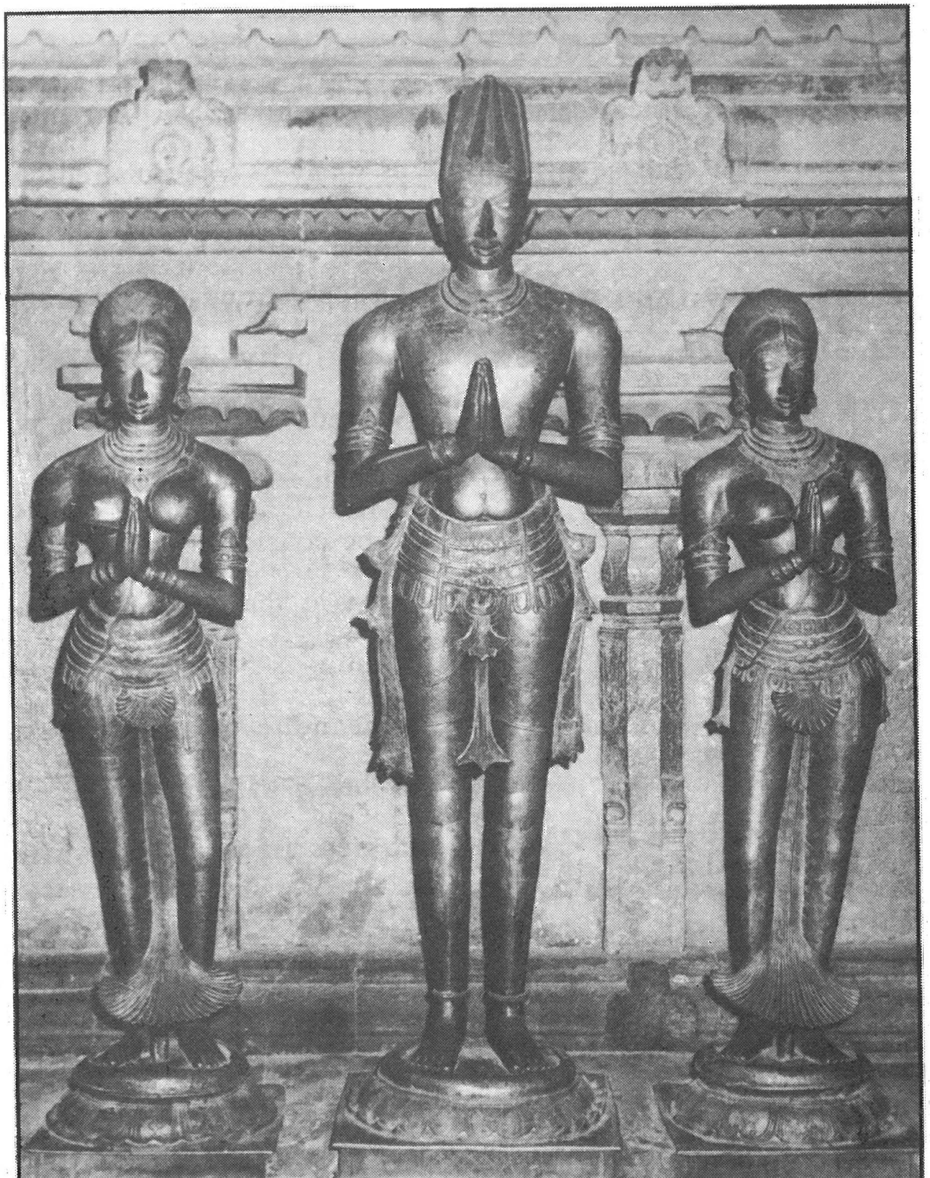

Image of Krishna-deva-rāya, emperor of Vijaya-nagar, in the Pratima-mantapa, along with his queens.

on the following counts has been detailed by the celebrated author :

1. rakshakatva: the Deity is the protector of the entire class of living beings. (rakshitā jīva-lokasya).

2. svabhāva-siddhatva: this is natural to the Deity.

3. sarva-vishayatva: the scope of his protection comprehends all living beings, those who are in bondage (baddha), those who are emancipated (mukta), and those who were never bound but always abide with the Deity (nitya).

4. rakshāyāh nānā-prakāratvam: different kinds of protection offered by the Deity.

5. sarvadā rakshakatvam: protection is valid for all times and all conditions.

6. sarvatra-rakshakatvam: protec- tion in all places.

7. sarva-prakāra-rakshakatvam: protection in all manners

8. svārtha-rakshakatvam: protection to fulfil the Deity's own mission (līlā-sṛshṭi).

9. sarvajñatvam: which is implied in sarva-rakshakatva,

ominiscience, which is necessary for being a protector of all.

10. sarva-śaktitvam: omnipotence, or complete capacity or ability to protect all beings whatever the obstacles.

11. svechchhā-vyatiriktānivārya tvam: ability to cut through all obstructions to his own will.

12. anatikramaṇīya rakshaṇa samrambhatvam: the resove (samrambha, samkalpa) to protect, which is never transgressed by any living being, nor by the Deity Himself.

13. parama-kāruṇikatvam: un bounded compassion.

14. avasara-pratīkshatvam : waiting for the devotee to take refuge in Himself so that he could rush to his aid.

15. vyāja-mātra-sāpekshatvam: to be satisfied with any pretext of surrender or devotioon (svatantra-pratipatti or bhakti-yoga)

16. āśrita-sulabhatvam: easy of access to the devotees (saulabhya)

17. viśvasanīyatvam : worthy of full faith by the devotee (mahā-viśvāsa)

18. sāparādha-ghaṭanādy- anuguṇa-viśeshaṇa-vattvam: invariable association with the goddess Lakshmī, who is especially empowered to bring even the sinners into contact with the Deity.

लक्ष्म्या सह हृषीकेशो देव्या
कारूण्यरूपया।
रक्षकः सर्वसिद्धान्तेषु च गीयते।।

19. śeshitvam : lordship over all and possession of all beings (`dāsa-bhūtāh svatas-sarve', `patim viśyasya')

20. nirupādhikatvam: this natural and independent attribute of śeshitva is relevant only for the Deity, for on Him depends the existence, substance and activity of all beings.

21. nityatvam: the attribute of śeshitva is endurance for all times and valid in all places.

22. sarva-vishayatvam: the attribute of śeshitva is enduring for all times and valid in all places.

23. sarva-vishayatvam: the attri bute of śeshitva is valid for all classes of beings, including Lakshmī:

मच्छेषा सर्वेषां ईश्वरी वल्लभा मम।।

24. anaya-śeshatvam : having no one as His master and assumed as possessor:

Samkha-nidhi (Bronze icon on the Doorstep of the Tirumala temple)

न तस्य कश्चित् पतिरस्ति॥

25. parārthyam (guṇa-kṛta-śesha tvam): voluntary dependence on the devotees who surrender to himself.

अहं भक्तपराधीनः॥

26. sapatnīka-śeshitvam: being śeshī for all, along with his consort Lakshmī (who is the embodiment of compassion)

उभयाधिष्ठानं चैकशेषित्वम्॥

27. samābhyadhika-rāhityam: absence of any one who is equal to the Deity or superior to Him.

न तत्समश्चाभ्याधिकोऽपि दृश्यते॥

28. atmahavir-uddeśārhatvam: worthy of the devotee's offering his own self as oblation to the Deity.

ओमित्यात्मानं युञ्जीत॥

29. achid-baddha-mukta-nitya-vilakshaṇatvam: distinct in nature from inanimate nature as well as from the three classes of living beings : the bound, the liberated, and the divine.

30. para-śeshitva-hetutvam: cause of bestowing on the living beings limited śeshitva. Although all beings belong to Him and are dependent on Him, each being is granted the conditional liberty (sopā dhika) of having other things belonging to him, and being dependent on him.

31. svatah-kartṛtvam: authorship of the first resolve to surrender in the devotee:

कर्ता शास्त्रार्थवत्त्वात्।।

32. śaktyādhāyakatvam: bestowing on the souls the capacities to exist, subsist, cognize and to act; the capacity to realize the supremacy of the Deity also is bestowed upon the devotee at an appropriate time. Without these gifts, the souls are helpless.

33. prerakatvam: prompting the souls to cognize, act and transact; and also to seek liberation from phenomenal fetters. Without such prompting, surrender and namah would not be possible.

34. ananya-preryatvam: devoid of any prompting from the outside. He prompts all things and all beings, and none can prompt Him.

35. anumantṛtvaṃ: permitting individual souls to indulge in whatever enterprise is occasioned by their karma and vāsanā. This is the freedom that is allowed for the souls by the Deity.

36. karma-sākshitvam: residing as he does in everyone's heart, He is witness to all things that one does in body, mind or speech

37. sahakāritvam: helps the individual souls to experience the results of their actions by

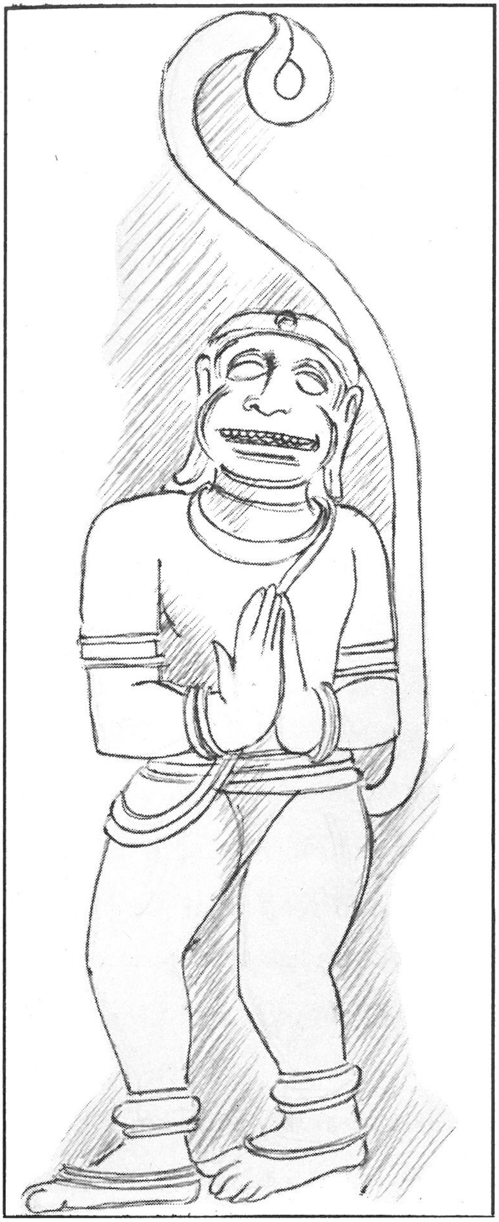

Hanumān in anjali-mudrā (Rama-group in Lakshmi-narashimha temple, at Nuggihaḷḷi, Karnataka)

providing the necessary attitudes and inclinations.

38. priya-pravartakatvam: the living beings seek pleasures, and devotion to the Deity will facilitate the obtainment of the objects of pleasures

39. hita-pravartakatvam: leading the individual souls to seek the ultimate good, namely liberation from phenomenal fetters, and providing the necessary knowledge of the methods (moksha-sādhanā)

40. nirupādhika-nantavyatvam: being the sole object of devotion and reverence, without any conditions attached to such being.

41. vaśikāryatvam : following the previous detail (*Ahirbuhnya*), enticing the fortunate devotee to long for Himself, seek out himself and approach Him by all means. It is self-surrender that causes Him to entice.

सर्वस्य वशी सर्वस्येशानः।।

42. siddhopāyatvam: being himself the ready and enduring means of liberation, as expressed in assurances like ``nayāmi paramām gatim".

43. sādhyopāya-hetutvam: being the cause of providing for the devotee the techniques of surrender.

44. śruti-smṛti-rūpājñāvattvam: providing the commands for the living beings in the form of scriptures

श्रुतिः स्मृतिर्ममैवाज्ञा यस्तामुल्लंघ्य वर्तते।
आज्ञाच्छेदी मम द्रोही।।

45. daṇḍa-dharatvam: punishing the individuals who transgress such commands, not doing what the scriptures enjoin, and doing what they prohibit (kṛtyākaraṇa and akṛtya-karaṇa)

46. sarva-samatvam: being impartial to living beings, allowing them to reap what they sow.

समोऽहं सर्वभूतेषु।।

47. āśrita-paksha-pātitvam : being nevertheless partial to those who seek refuge in Himself

स्वजनस्य च रक्षिता।।

48. avidyādi-hetutvam: causing phenomenological delusions of body as soul, of soul as God, and of freedom of the soul (the three bhramas: (i) dehātma; (ii) jīveśaikya ; and (iii) svatantrātma) and being responsible for the association of souls with matter

49. avidyānarhatvam: not being subject to the influence of phenomenological delusions.

50. āśritāvidyādi-nivartakatvam: withdrawing the veil of phenomenological delusions from those that seek refuge in Himself.

51. svarūpānyathā-bhāva-rāhityam: absence of any change or mutability in his own form which is described as : satyam, jñānam, anantam.

52. svabhāvānyathā-bhāva-rāhityam: absence of change or alteration in His nature, which is full of all auspicious attributes (guṇa-pūrṇa)

53. sarva-netṛtvam : ability to accomplish all things in the worlds.

54. sarva-jagad-vyāpāra-līlatvam : because of his nature as āpta-kāma, he has nothing to gain by creating and sustaining this world, which is only his sport.

लोकवत्तु लीलाकैवल्यम्॥

(Bādarāyaṇa-sūtra)

क्रीडा हरेरिदं सर्वम्।।

(*Mahābhārata, Śānti-parvam*)

55. sarva-vedānta-pradhāna-pra tipā dyatvam: being the essential and ultimate import of all the Upanishadic texts.

सर्वे वेदा यत्पदमामनन्ति।।

(*Kaṭha-upanishad* 1, 2, 18)

56. sarvopādānatvam: being the material cause of the entire universe :

यतो वा इमानि भूतानि जायन्ते।।

(*Taittirīya-upanishad,* Bhṛgu-valli)

ब्रह्म वनं ब्रह्म स वृक्ष आसीद्यतो
द्यावापृथिवी निष्टतक्षुः।।

यथोर्णनाभिः सृजते गृह्णते च।।

(*Muṇḍaka-upanishad, 1,1, 7*)

(*Ṛgveda, ashṭaka 2,2, 8*)

57. sarva-nimittatvam: being the efficient cause of all creation.

सोऽकामयत।।

(*Taittirīya,* Ānanda-valli)

तदैक्षत बहु स्याम्।।

(*Chhāndogya-upanishad, 6, 2, 3*)

58. satya-samkalpatvam: the efficient and material causation of the universe being the result of His firm, true and invincible resolve.

59. sarva-śarīratvam: having all things and beings as his physical outfit, owing to his

universal pervasion (vyāpti) and presence as the inner ruler (antaryāmi) of all things and beings

तत्सृष्ट्वा तदेवानुप्राविशत्।।
स त अन्तर्याम्यमृतः।।

(Taittirīya)

60. sarva-śabda-vāchyatvam: being the real import of all utterances relating to the individual and the world.

61. sarva-karma-samārādhyatvam: being worshipped by all actions and rites which are in accordance with scriptural injunctions:

स्वकर्मणा तमभ्यर्च्य।।

(Bhagavad-gītā)

62. sarva-phala-pradatvam: being the bestower of the fruits of all actions:

विदधाति कामान्।।

(Kaṭha-upanishad, 2, 5, 13)

63. sarva-vidha-bandhutvam: being the kindly friend of all beings in all manners:

गीतर्भर्ता प्रभुः साक्षी निवासः शरणं सुहृत्।।

64. sarva-vyāpakatvam: all-pervasion, comprehension

तत्सृष्ट्वा तदेवानुप्रविशत्।।

65. niratiśaya-sūkshmatvam: ability to enter into and pervade the most minute things, and being the inner-

ruler (antaryāmi); subtler than the subtlest :

अणोरणीयान्।।

66. sarvādhāratvam: being the sole support of all things, having all things as dependent on Himself (ādheya), and being the self (ātmā) of all beings.

67. sva-nishṭhatvam: abiding inde- pendently and solely in himself, not being supported by anyone or anything.

68. satyatvam: being real, in the sense of being immutable in all times and conditions, being devoid of any change in nature or form, and being immune to all influences.

69. jñānatvam: being of the nature of knowledge which is unconditioned, unlimited and comprehensive

70. anantatvam : being infinite, and beyond the constraints of time and space

सत्यं ज्ञानमनन्तं ब्रह्म।।

(Taittirīya-upanishad, 1, 1)

71. ānandatvam: being blissful, unaffected by any kind of phenomenal ill or sorrow

रसो वै सः। रसं ह्येवायं लब्ध्वानन्दी भवति।।

(ibid)

73. amalatvam: being devoid of all possible stains (heya-

pratyanīka).

समस्तहेयरहितं विष्ण्वाख्यं परमं
पदम्॥

(Vishṇu-purāṇa, 6,5, 84)

तेजोबलैश्वर्यमहावबोध
सुवीर्यशक्त्यादि गुणैकराशिः।
परः पराणां सकला न यत्र
क्लेशादयः सन्ति परावरेशे॥

73. nirūpita svarūpa-viśeshaṇānuk tānanta-guṇa-vattvam: being possessed of innumerable auspicious attributes not mentioned by words of etymological validity in the scriptural texts.

74. divya-mangala-vigrahatvam: being possessed of divine and auspicious forms in all his aspects, para (transcendental), vyūha (manifestational), vibhava (incarnatory) and archā (worshipful or iconic)

75. para-vyūhady-avasthā-vattvam: graciously consenting to appear in different forms like para, vyūha, vibhava and archā.

76. satyāvatāratvam: not being divorced from his real nature even when he assumes the different forms mentioned above (ajahat-svabhāvatvam)

77. aprākṛtāvatāratvam: being free from phenomenal involve ments and associations when he appears in incarnatory or iconic forms.

समस्तकल्याणगुणात्मकोऽसौ
स्वशक्तिलेशावृतभूतसंघः।

इच्छागृहीताभिमतोरुदेहः
संसाधिताशेष जगद्धितो यः।।

(Vishṇu-purāṇa, 6, 5, 84)

78. akarma-vaśyāvatāratvam : being free from subjection to the law of karma, when appearing in incarnatory forms.

जन्म कर्म च मे दिव्यम्।।

(Bhagavad-gītā)

79. akāla-niyamāvatāratvam: having no temporal constraints for his appearances (there being no restrictions when he should appear)

यदा यदा हि धर्मस्य ग्लानिर्भवति
भारत।।

(Bhagavad-gītā)

80. āśritārtha-guṇa-parivāhāva tāratvam : the incarnatory appearances being meant to protect those who have sought refuge in himself, there would naturally be a stream of relevant qualities like easy access (saulabhya), friendliness (sauśīlya) etc.

परित्राणाय साधूनाम्।।

(ibid 4, 8)

81. sarvāvastha-śubhāśray..tvam: being divine and noumenal in all appearances and in all conditions.

82. sarvāvastha-lakshmī-sahachara- tvam : being associated with his consort Lakshmī (embodiment of divine compassion and energy)

in all His incarnatory forms, in His status as `upāya' (means available for the devotee to reach him) and as `upeya' (the goal to be reached).

83. divya-bhushaṇāyudha-parijana-parichchhadadvārapālapārsha dādimattvam: being accompanied by attendants (Ananta, Garuḍa Vishvaksena etc), door-guardians (Jaya, Vijaya, Chaṇḍa, Prachaṇḍa etc) and retinue (pārshadas, nitya-muktas), and being adorned by ornaments (kaustubha, vanamālā, pītāmbara etc) and equipped by weapons (discus, mace, conch-shell, bow, and sword)

84. sthūla-śarīra-viśleshakatvam : graciously separating the devotee's soul from the gross body which is a phenomenal and physical adjunct, when he becomes eligible to salvation.

85. viśrama-sthānatvam: being the rest-resort for the devotee's soul in his journey through transmigration (which is a reference to the hārda form, abiding in the recesses of the human heart).

86. anugraha-viśesha-vattvam specially bestowing on the devotee the ability to obtain release through the brahma-nāḍī, prior to the achievement of the status of nitya-kainkarya (unremitting personal service).

87. brahma-nāḍī-dvāra prakāśa katvam : graciously revealing

the brahma-nāḍī (the principal channel for the release from corporeal fetters, leading to heavenly realms) for the devotee.

88. tat-praveśakatvam: facilitating the entrance of the devotee's soul into the brahma-nāḍī, steering clear through the hundred other channels.

89. brahma-randhrotkrānti-hetu tvam: causing the devotee's soul to get liberated from the physical body passing through the brahma-nāḍī at the time of death (utkrānti).

90. archirādyātivāhika-niyoktṛt vam: leading the devotee's souls to the divine realms beyond this transmigrational arena.

91. sūrya-dvārādi-netṛtvam: mak ing the devotee's soul to reach the sun's domain and pass through a subtle entrance (like the fissure in the musical instrument called āḍambara)

स आदित्यमागच्छति॥

(*Bṛhadāraṇyaka,* 7, 10, 1)

आदित्यस्य सायुज्यं गच्छति॥

(*Taittirīya, Nārāyaṇīya section)*

92. aṇḍāvaraṇa-prakṛti-maṇḍalāti kramatvam : enabling the devotee's soul to go beyond the universe of Prakṛti:

93. virajā-tīra-prāpakatvam: facilitating the devotee's soul to

arrive on the banks of the stream Virajā, which marks the final domain of phenomenal existence. After the death, the contact with the physical body is lost, but the soul's association with the subtle body (sūkshma-śarīra) is retained for passing into the archirādi realms, till the immersion in the Virajā-stream.

94. sūkshma-śarīra-viśleshatvam: accomplishing the separation from the subtle body after the soul's immersion in the Virajā river (avagāhana).

95. aprākṛta-deha-pradatvam: facilitating the soul, after the loss of the subtle body, to obtain a divine body for moving onward.

96. divyāpsaras-satkārādi-prayoja katvam : bestowing on the soul which has now acquired a divine body the happiness of being welcomed and attended to by celestial damsels.

97. brahma-gandhādi-praveśaka tvam: equipping the divine body with brahma-gandha (divine smell), brahma-rasa (divine taste) and brahma-tejas (divine lustre), for enabling the soul to enter into the court of the Godhead (cf. *Kaushītaki-upanishad*), preparatory to liberation.

98. nitya-mukta-satkāra viśesha-hetutvam: rendering the devotee's soul eligible to being specially honoured by the nitya-mukta spirits in Śrī-vaikuṇṭha, (Vishṇu's Heaven)

99. paryankādhirohaṇa-paryantā-daravatvam: facilitating the devotees to climb the sacred pedestal (cot) on which Vishṇu and Lakshmī are seated, for making obescence to the divine couple.

100. pari-pūrṇānubhava-hetutvam : enabling the devotee's soul to enjoy the happiness of directly and fully experiencing the form, nature, magnificence, glory and munificence of the Deity.

101. pradhāna-prāpyatvam: allowing the devotee's soul to get ready to serve the Deity which has been the principal aim of the soul's journey.

102. sadeha-videha-bahudeha-kṛta-sarvavidha-kainkarya-prati-sambandhitvam : facilitating the devotee's soul to offer services, whether along with the divine body or without it (viz. by mere eulogy and prayers), or assuming at will many forms and receiving all such services.

103. avāpta-samasta-kāmatvam: accomplishing all desires by merely willing and with no effort whatever, and without dependence on the services of others.

104. niratiśayānanda-vatvam : being therefore entirely and supremely blissful on his own (that is to say, the devotee's services are not meant to delight the Deity,

Padma-Nidhi at Main entrance of Tirumala temple

who is really not in need of them)

105. niratiśaya - bhogyatvam : being the object of enjoyment in all the five forms (para, vyūha, vibhava, hārda and archā).

106. sarvadānukūla-svabhāvatvam: being favourably disposed always without exception to the devotee.

107. atyanta-tulya-bhoga-pradatvam : bestowing on the devotee enjoyment verily like unto his own enjoyment.

108. āśrita-viśleshāsahatvam : not enduring any separation from the devotee who has sought refuge in Himself.

109. apunar-āvṛtti-hetutvam : being the cause of final liberation (viz. from which there is no return to the transmigrational arena)

न च पुनरावर्तते न च पुनरावर्तते॥

(Vedānta-mīmāmsā-sūtra)

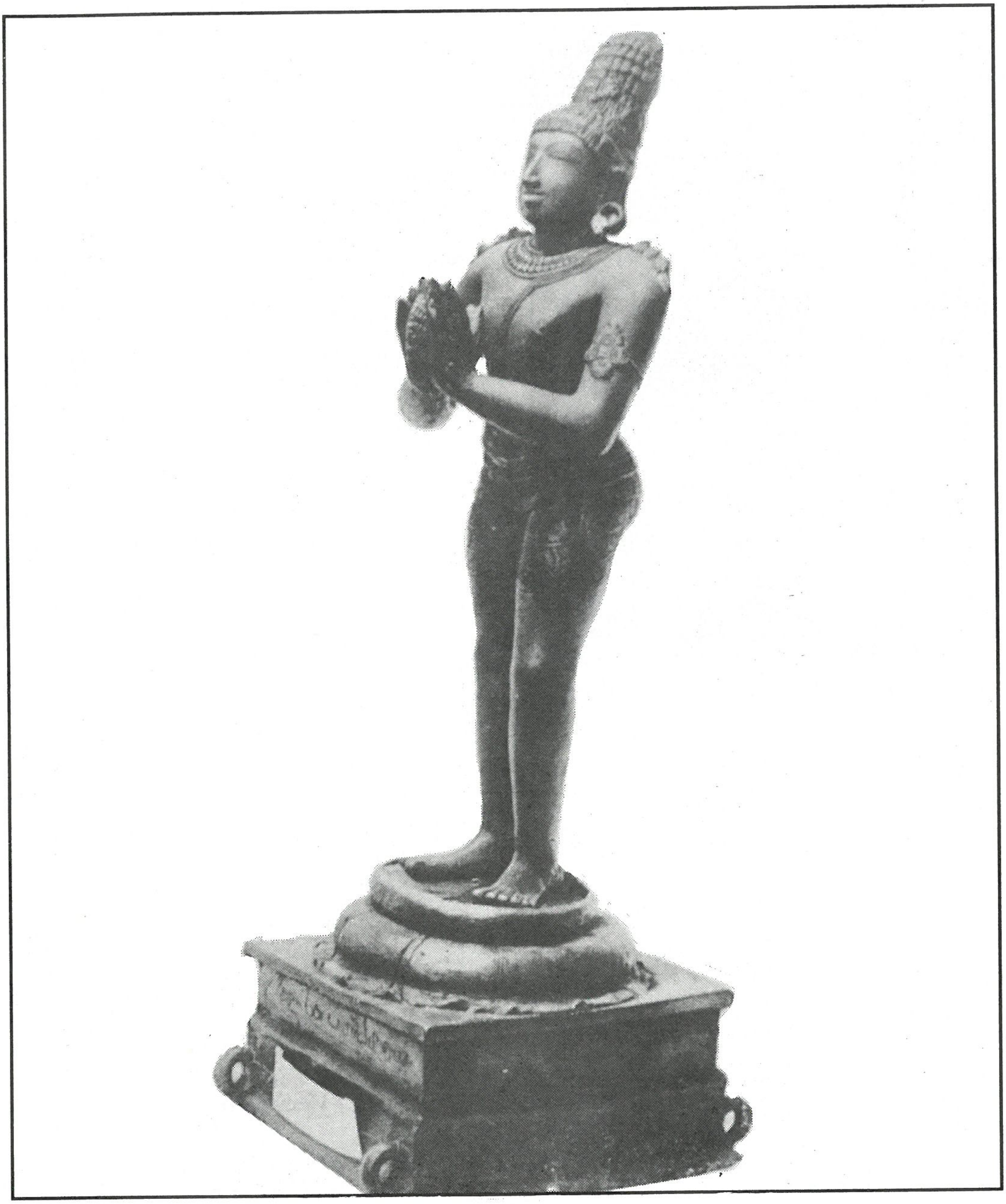

Chaṇḍeśvara, Colombo Museum

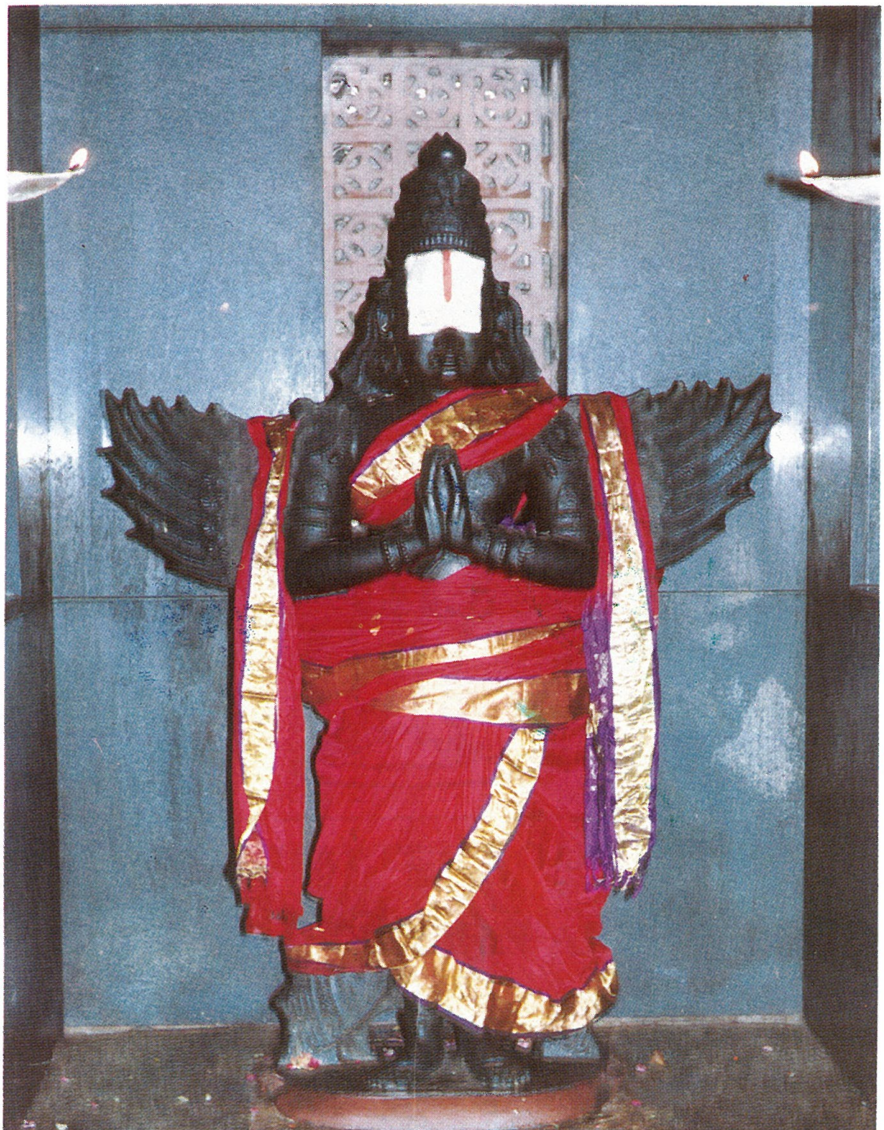

CHAPTER FOUR

PRAṆĀMA IN ART

(1)

The specific gesture of bowing or revential greeting figures also in dance and sculpture. It is mainly the joining of the palms as a form of salutation, technically known as `añjali-mudrā'. Mudrā is a conventional hand posture, either using a single hand (asamyuta) or using both the hands in some

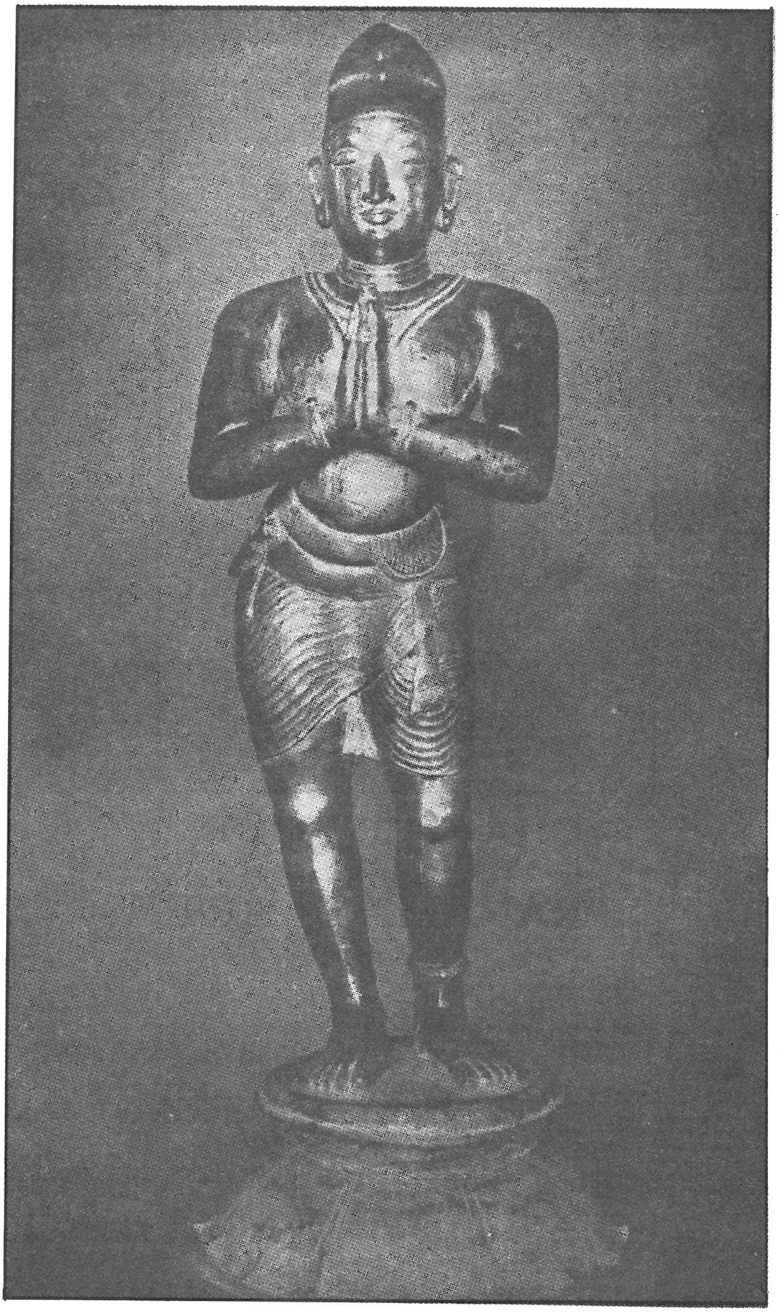

association (samyuta). The gesture is assumed for the sake of communication, drawing attention, or expression of an inner feeling, known in dance as `abhinaya'. This communication may be verbal (vāchika), utterance of eulogy, prayer or epistles of submission, bodily (āngika), making use of the limbs (like hands, head and torso), or suggestively mental (sāttvika).

Important among the limbs used in āngikābhinaya are the head and the two hands. The two hands may be used singly, as said earlier, or together. The postures of the single hand (asamyuta-hasta) is headed by what is known as `patākā-hasta' (indicating a banner) and is regarded as the first in importance among the one hundred

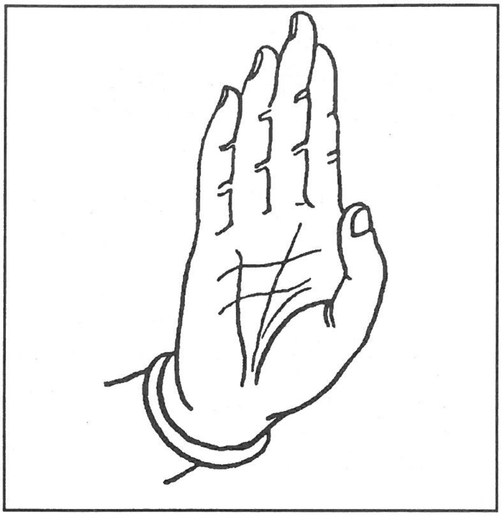

Patāka-hasta

and fiteen `hastas' described in dance-treatises like *Abhinaya-darpaṇa* of Nanidkeśvara. Any dance recital in fact is prescribed to commence with this hand-gesture. It symbolizes opening (nāṭyārambha) benediction, (āśīrvāda-kriyāyām), grace (prasāde), entrance (praveśe), morning (dinārambhe), service at the feet (pāda-sevane), and addressing.

अंगुल्यः कुञ्चितांगुष्ठाः प्रसृता यदि।
स पताककरः प्रोक्तो नृत्यकर्मविशारदैः॥

(Abhinaya-darpaṇa, 107)

The fingers in this gesture are all spread out, except the thumb which is bent inward, and the palm is held outward.

If this is an `asamyuta-hasta', both the hands assuming this same posture, and being held together,

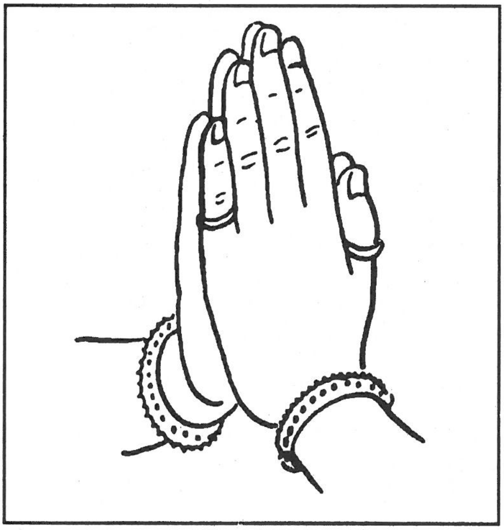

Praṇāma-hasta

palms facing each other and in close contact with each other, is called `praṇāma-hasta' or `añjali-mudrā'. This `hastābhinaya' is described thus :

देवतागुरुविप्राणां नमस्कारेऽप्यनुक्रमात्।
कार्यः शिरोमुखोरःसु विनियोज्योऽञ्जलिः
करः॥

(ibid , 185)

This heads the list of twenty-four samyuta-hastas, enumerated in the texts. When this two-hand gesture is held on top of ones own head, it signifies reverentially saluting the gods; when the preceptors or elders are saluted, the hands are held in front of ones own face ; and when the learned brahmins are greeted, the hands are held against ones own chest. There

is no such prescription while greeting others.

There are some variations in this mudrā, as for instance, `Kapota-hasta'. In this gesture, the palms are joined as before, but only the tips of the fingers and the bottoms of the hands are in contact,

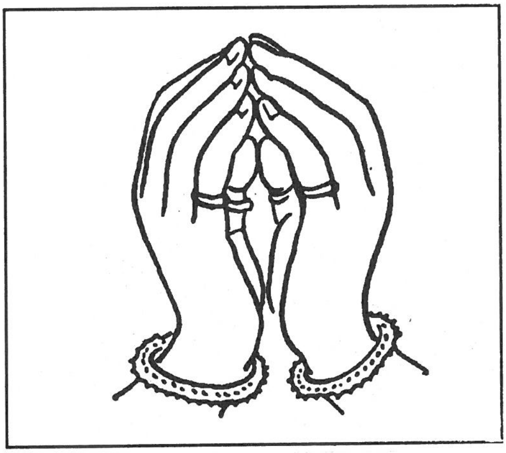

Kapota-hasta

bending the fingers to resemble the snake's hood. Each hand in the `asamyuta' variety is known as `sarpa-śiro-hasta'; and the kapota-hasta is a combination of two sarpa-śiro-hastas.

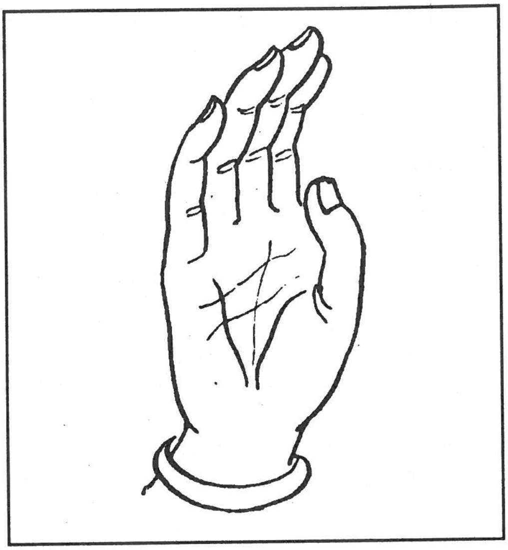

Sarpa-śiro-hasta

कपोतः स करो ज्ञेयः श्लिष्टमूलाग्रपार्श्वतः।
प्रमाणगुरुसंभाषा विनयोगींऽकृतिष्वयम्।।

(ibid, 186)

This gesture, which is also called `Kūrmaka-hasta' (shaped like a tortoise), is employed in invoking authority, talking with ones preceptors or elders, showing humility and expressing agreement.

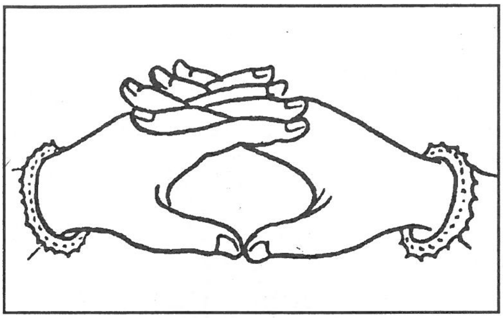

Karkaṭa-hasta

When the fingers of the two hands in the above mudrā are locked, it is `karkaṭa-hasta' (crab-like):

अन्योन्यस्यान्तरे यत्रांगुल्यो निःसृत्य हस्तयोः।
अन्तर्बहिर्वा वर्तन्ते कर्कटः सोऽभिधीयते।।

(ibid, 187)

However, this gesture is not employed to indicate humility, reverence or salutation; but to suggest a crowd, a thick object, blowing conch-shell, or bending the branch of a tree.

समूहदर्शने तुन्ददर्शने शंखपूरणे।
अंगानां मोटने शाखोन्नमने च नियुज्यते।।

(ibid., 188)

There is yet another variant of `kapota-hasta', which is described as holding flowers in the cupped hands, and therefore called `pushpa-puṭa-hasta'.

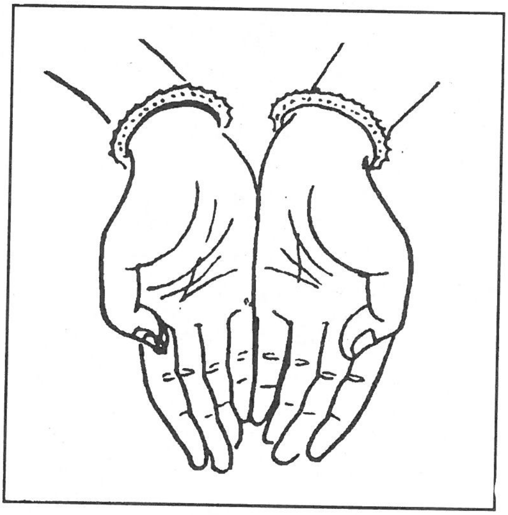

Pushpa-puṭa-hasta

संश्लिष्टौ सर्पशीर्षौ चेद्भवेत्पुष्पपुटः करः।

This may be held upward as in Kapota-hasta, or bent down, according to what is suggested or indicated; reverential waving of light in front of the deity, accepting flowers, offering the `arghya' (water-libation) in the sandhyā-ritual, or offering the mantra-oblations through flowers.

नीराजनविधौ वालफलादिग्रहणे तथा।
सन्ध्यायामर्ध्यदाने च मन्त्रपुष्पे नियोजयेत्।।

(ibid., 191)

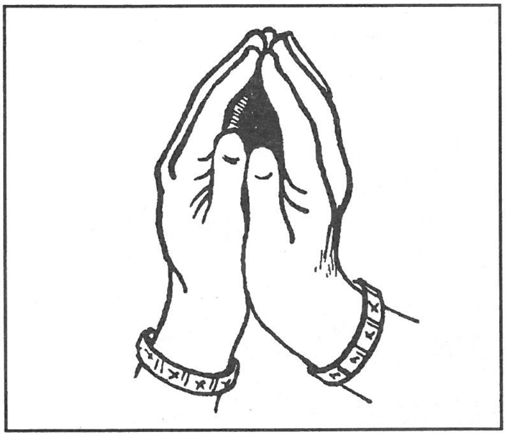

A variant of Pushpa-puṭa

(2)

The following is an excerpt from the celebrated text of sculpture and architecture, *Mānasāra* (chapter 59), which deals with the measurements for making the iconic representations of devotees (bhaktas) who assume the pose of añjali-mudrā, and stand in front of the deity in a temple.

अधुना वक्ष्यते सर्वभक्तानां लक्षणं क्रमात् ।
पादं चतुर्विधं प्रोक्तं तद्वशान्मानं गृह्यते ।। १।।

प्रथमं सालोक्यमथ द्वितीयं सामीप्यमुच्यते ।
सारूप्यं च तृतीयं स्यात्सायुज्यं तु चतुर्थकम्
।। २ ।।

सारूप्यं च तृतीयं युक्तं सालोक्यमीरितम् ।
ज्ञानं वैराग्यसंयुक्तं सामीप्यमिति कथ्यते।। ३।।

केवलं ध्यानसंयुक्तं सारूप्यमिति निश्चयम् ।
शुद्धज्ञानसमायुक्तं सायुज्यं परमार्थवत् ।। ४।।

(Bhāgavata, 9, 4, 67)

उत्तमंनवतालेन सालोक्याङ्गं प्रमीयते ।
अधमं दशतालेन सामीप्याङ्गस्य निर्मितम्
॥ ५ ॥

मध्यमं दशतालेन सारूप्यं मानयेत्सुधिः ।
उत्तमं दशातालेन सायुज्यं कथितं बुधैः
॥ ६ ॥

एवं क्रमेण भक्तानां तालमानं प्रवक्ष्यते ।
उष्णीषात्पादपर्यन्तं भावोत्तरशतांशकम्॥ ७ ॥

उष्णीषं तु चतुर्मात्रं नेत्रान्तं तु युगाङ्गुलम् ।
पुटान्तं वेदमात्रं स्यात्तत्समं हनुसीमकम् ॥ ८॥

कण्ठो वेदमात्रं स्याद् भद्रकाद्धृदयान्तकम्।
हृदयान् नाभिसीमान्तं नाभेर्मेढ्रं तु सीमकम्
॥ ९ ॥

तत्समं भानुभागं स्याच्चोरुदीर्घे मुखद्वयम्।
जानु कण्ठ समं कुर्याज्जङ्घा चोरुतुल्यकम्
॥ १० ॥

पादं जानुसमोच्चं स्यादेवमुत्तुङ्गं मापयेत् ।
अङ्गुष्ठात्पार्ष्णिपर्यन्तं तलं षोडशमात्रकम्
॥ ११ ॥

चतुर्विंशतिमात्रं स्याद्बाहुदीर्घे प्रशस्यते ।
कूर्परं च द्विमात्रं स्यात्प्रकोष्ठमष्टादशाङ्गुलम्
॥ १२ ॥

मध्याङ्गुल्यग्रसीमान्तं तलं द्वादशमात्रकम् ।
रुद्रांशं मुखतारं स्याद् गलतारं युगद्वयम्
॥ १३ ॥

तत्समं बाहुमूलं स्याज्जानुविस्तारं तत्समम् ।
बाहुपर्यन्तविस्तारं षट्त्रिंशाङ्गुलकं तथा ॥१४॥

कक्षयोरन्तरं तारं विंशमात्रं प्रशस्यते ।
माध्योदरतारं च पञ्चदशाङ्गुलं भवेत् ॥ १५॥

श्रोणिदेशविशालं स्यात्सप्तदशाङ्गुलं भवेत् ।
नवाधिक्यं दशाङ्गुल्यं कटिदेशविशालकम्
॥ १६ ॥

Namaskāra-mudrā in the yoga-śayana panel from Mahisha-mardinī Cave temple, Māmallapuram

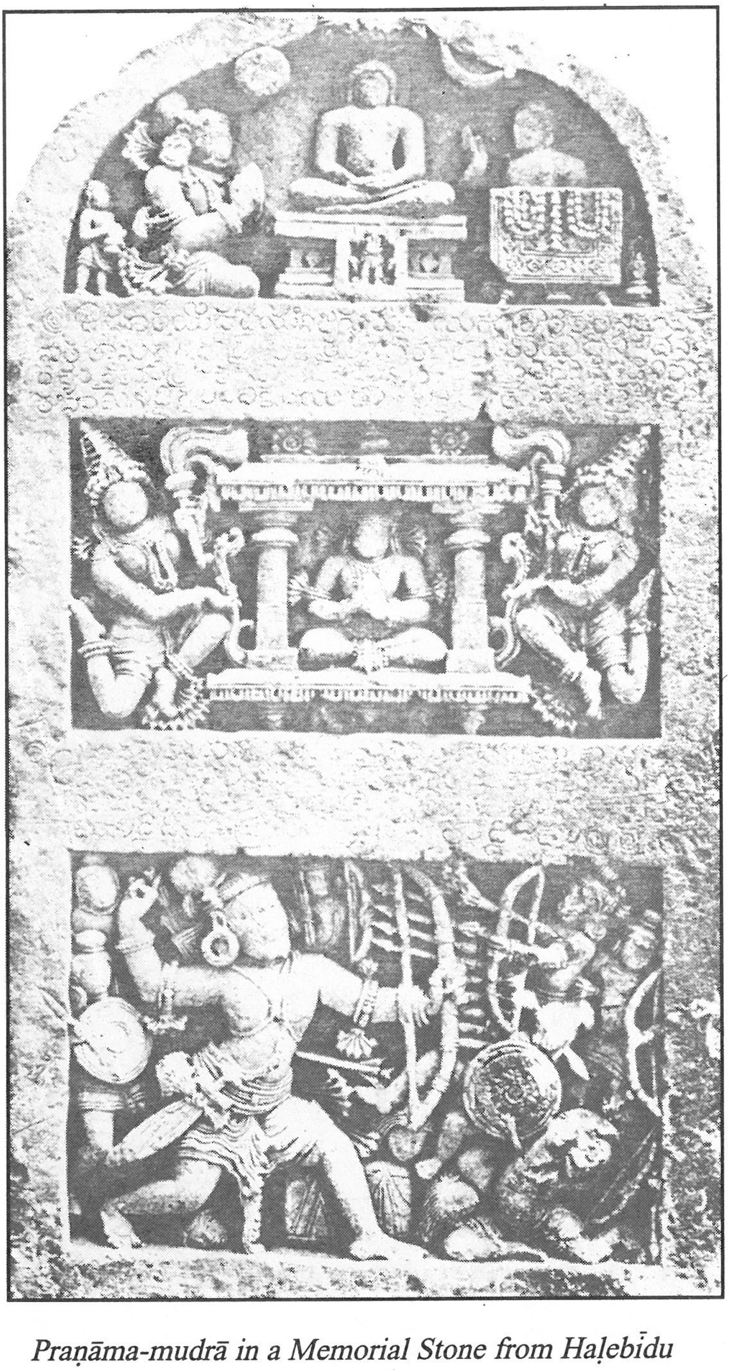

Praṇāma-mudrā in a Memorial Stone from Haḷebīdu

ऊरुमूलविशालं तु सार्धद्वादशाङ्गुलं भवेत् ।
जङ्घामूलविशालं तु सार्धसप्ताङ्गुलं तथा ॥१७॥

जङ्घामध्यं षडङ्गुल्यं विस्तारं तु युगाङ्गुलम् ।
नलकागुल्फविस्तारं सत्रिपादाङ्घ्रिमात्रकम्
॥ १८ ॥

सार्धवेदाङ्गुलं पार्ष्णिविस्तारं परिकीर्तितम् ।
षड्भागिकं च पञ्चांशं प्रपदं विस्तृतं भवेत्
॥ १९ ॥

तलातारं शराङ्गुल्यं वेदांशमङ्गुष्ठदीर्घकम् ।
द्विमात्रं तत्रविस्तारं तारार्धं नखविस्तृतम्॥२०॥

तर्जन्यङ्गुष्ठतत्तुल्यं दीर्घविस्तारमंशकम्।
त्र्यङ्गुलं सार्धपंचांशं द्व्यङ्गुलं च क्रमेण वै॥२१॥

मध्यमादि कनिष्ठान्तं दीर्घमेवं प्रशस्यते ।
विस्तारं सप्तषट्पञ्चयवमानमुदीरितम् ॥२२॥

तदर्धं च तदर्धं च नखविस्तारमुच्यते ।
बाहुमध्यविशालं तु सप्तांशं कूर्परं तथा ॥२३॥

वेदाङ्गुलं प्रकोष्ठं च मणिबन्धं त्रियङ्गुलम् ।
षडंशं तलमूलं चाग्रं तारं युगाङ्गुलम् ॥२४॥

तलदीर्घे षडङ्गुल्यं शेणांशं मध्यमाङ्गुलम् ।
सार्धपञ्चाङ्गुलं दीर्घे तर्जन्यनामिकाद्वयम् ॥२५॥

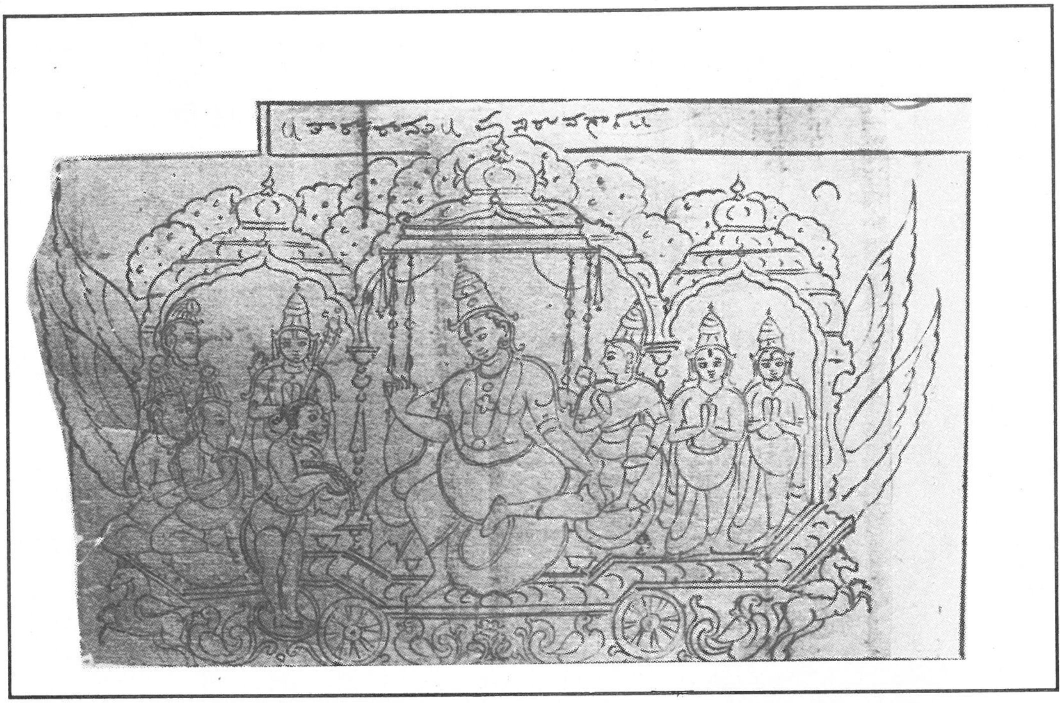

सार्धवह्यङ्गुलं दीर्घे कनिष्ठाङ्गुष्ठयोस्तथा ।
अंशाकं षड्यवं सप्त षड्यवंतुर्यवं भवेत्
।।२६।।

अङ्गुष्ठादिकनिष्ठान्तं विस्तारं परिकीर्तिम् ।
स्थूलमूल कुशाग्रं तु मानेन योजयेत् . ।।२७।।

अग्रे च त्रित्रिभागेन नखतारं प्रशस्यते ।
त्रिचतुर्भागमाधिक्यं नखायाममुदाहृतम् ।।२८।।

एकद्वित्रियवं वापि नखाग्रं कारयेत्सुधीः ।
अङ्गुष्ठे च द्विपव स्यत्त्रिपर्वे चान्यथाङ्गुलैः।।२९।।

ज्ञानरेखादिरेश्च कुर्यात्तु तलमध्यमे ।
केशान्ता दक्षसूत्रान्तं द्वयोर्मध्ये भ्रुवः स्थितिः
।।३०।।

अक्षायामं द्वयाङ्गुल्यं तदर्धं तस्य विस्तृतम् ।
कर्णायामं युगाङ्गुल्यं कर्णनालं तु तत्समम्
।।३१।।

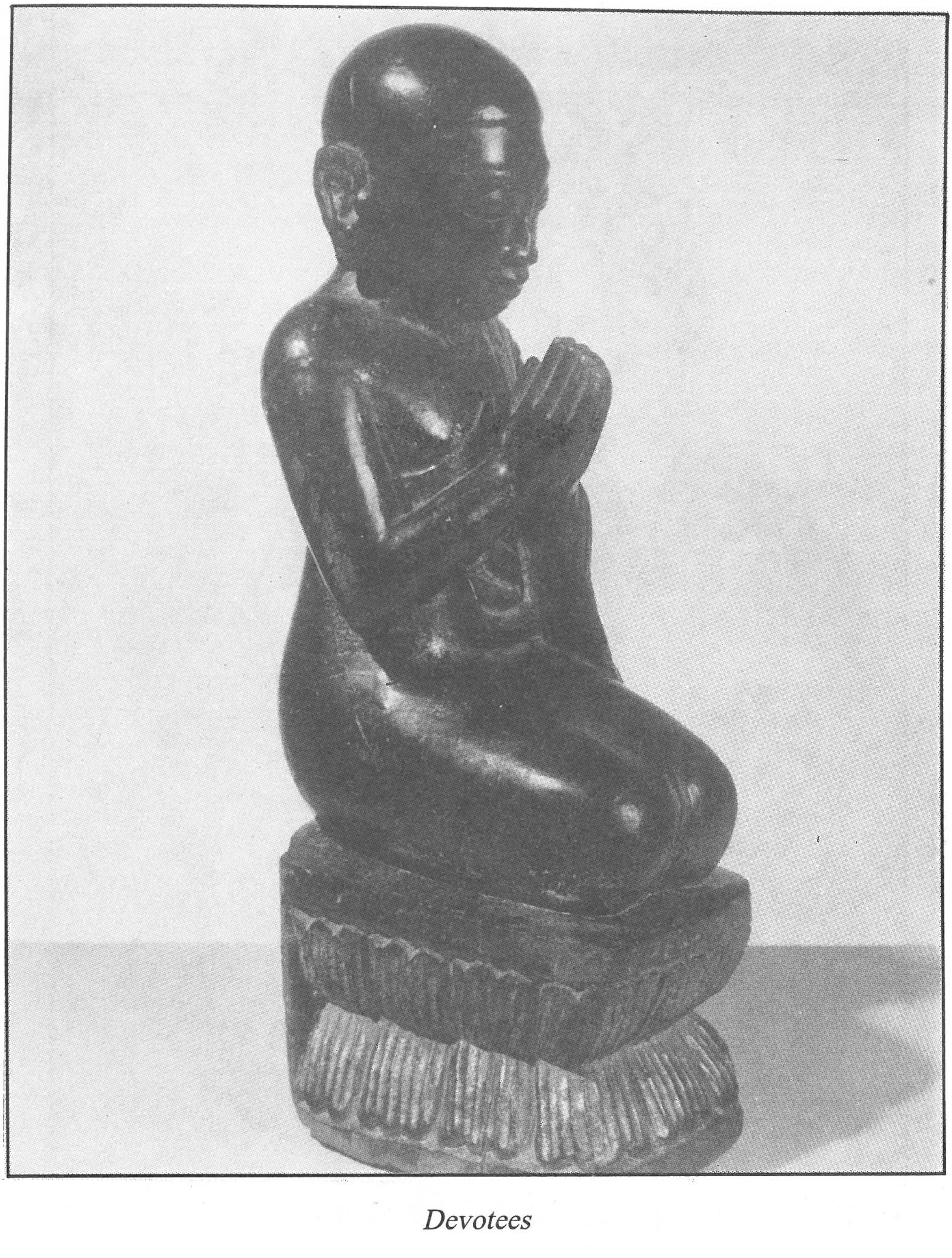

Devotees

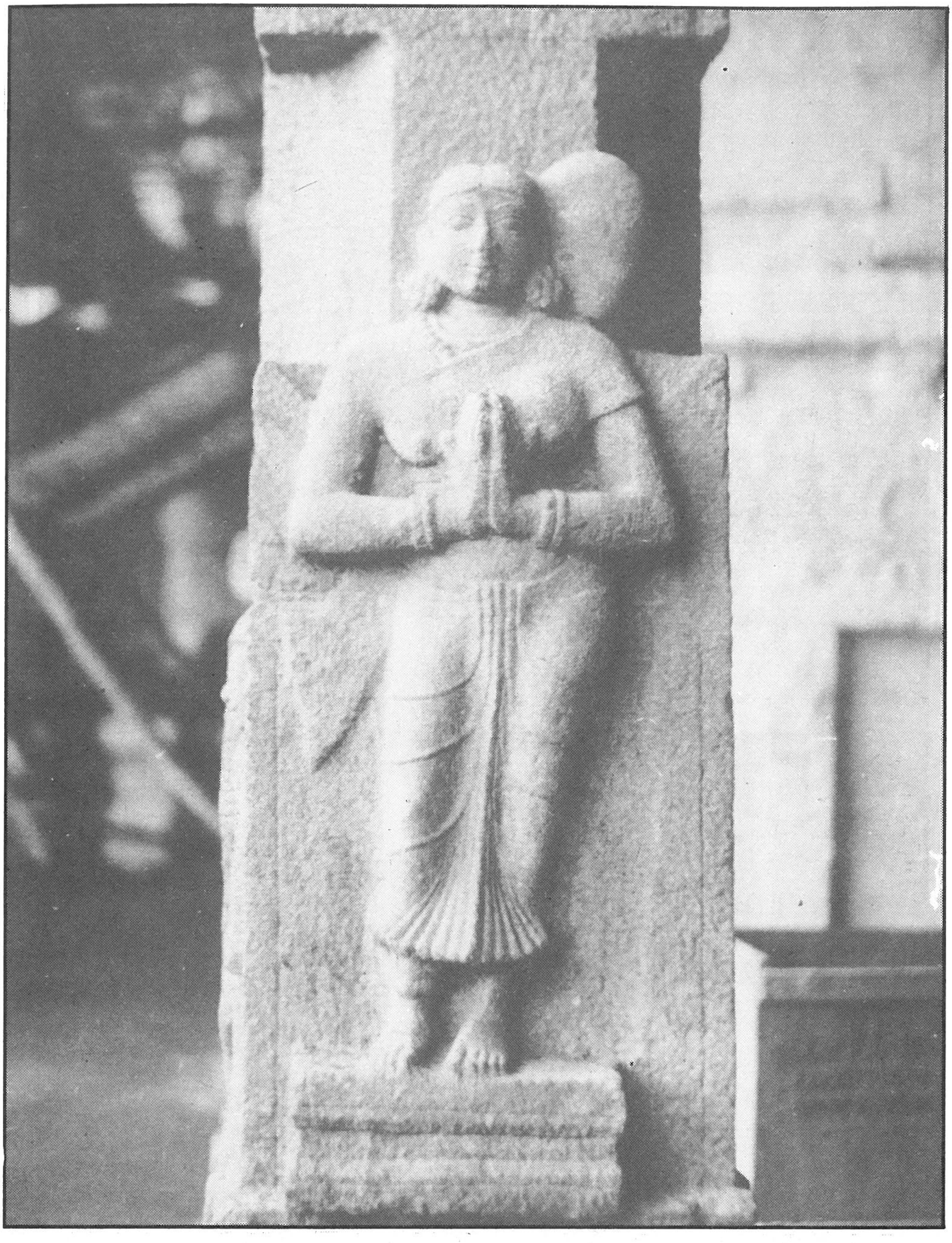

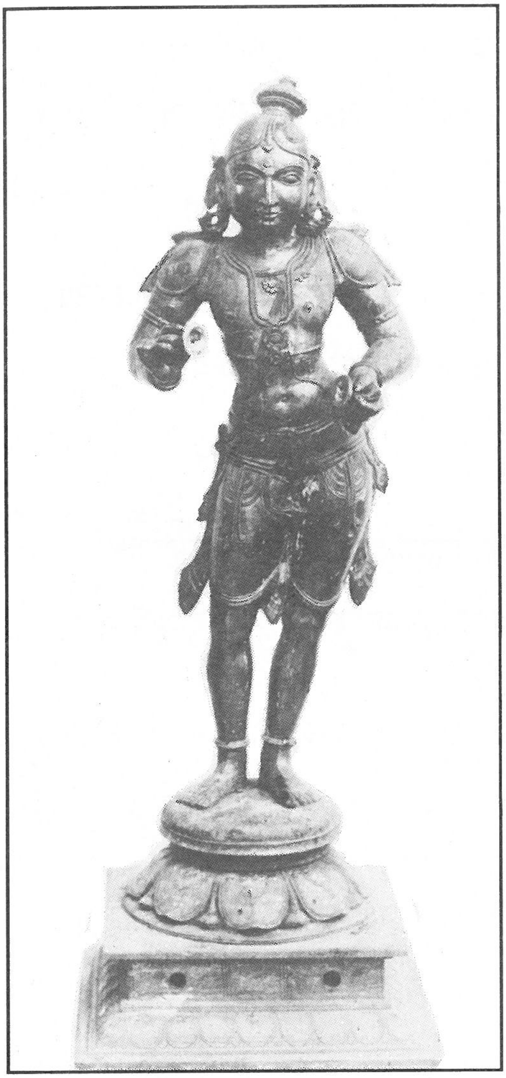

विस्तारं द्व्यङ्गलं प्रोक्तं शेषमूह्यं विचक्षणैः ।
नवतालोत्तमं प्रोक्तं शेषं च दशतालवत्
॥३२॥

स द्विगुणाष्टशतं भागं द्वितीये च पदं तथा ।
पादादुष्णीषसीमान्तं कन्यसपङ्क्तितालवत्
॥ ३३ ॥

उष्णीषात्केशपर्यन्तमुत्तुङ्गं वेदमात्रकम् ।
तस्मान्नेत्रं तु सूत्रान्तं सार्धवेदाङ्गुलं भवेत्
॥३४॥

तस्मात्तु पुटसीमान्तं वेदमात्रं प्रशस्यते ।
पुटान्ताद्धनुसीमान्तं सार्धवह्न्यङ्गुलं भवेत्
॥३५ ॥

गलमध्यर्धमात्रं स्याद् गलतुङ्गं युगाङ्गुलम् ।
कण्ठाद्धृदयमानं हृदयान् नाभिसीमकम्
॥ ३६ ॥

नाभ्यन्तं मेढ्रसीमान्तं समं वा युगत्रयम् ।
मेढ्रादूरुदीर्घे स्यात्पञ्चविंशाङ्गुलं भवेत्
॥ ३७ ॥

जानुपादतलं बाहुदीर्घे पञ्चशराङ्गुलम् ।
पार्ष्णेरङ्गुष्ठसीमान्तं सार्धषोडशमात्रकम्
॥ ३८ ॥

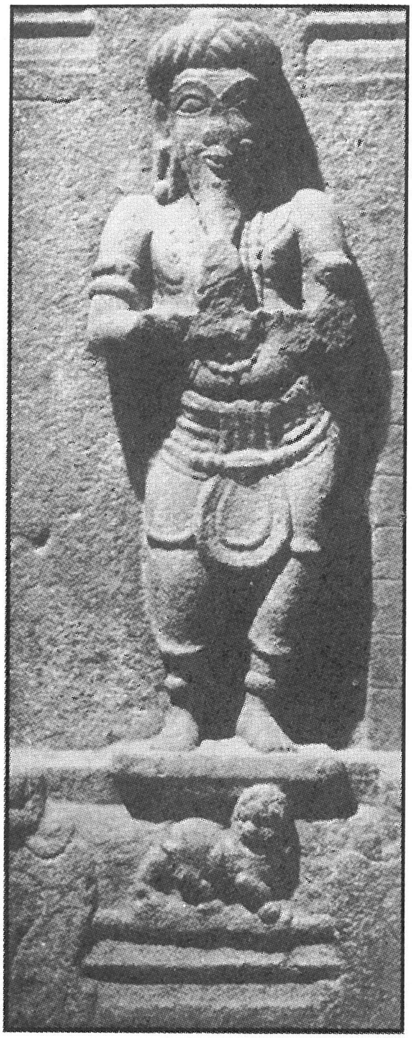

The sage in Namaskāra-mudrā
(in Mīnākshi temple, Madurai)

हिक्कासूत्रादधो बाहुदीर्घे पञ्चशराङ्गुलम् ।
कूर्परं च द्विमात्रं स्यात्प्रकोष्ठमेकोनविंशति:
॥ ३९ ॥

मध्याङ्गुल्यग्रसीमान्तं सार्धभान्वंशकं तलम् ।
सार्धरुद्रांशं वक्त्रं च विस्तारं परिकीर्तितम्
॥ ४० ॥

गलतारं सार्धमष्टांशं बाहुजानु च तत्समम् ।
षट्षट्सार्धैकभागं स्याद्बाहुपर्यन्तविस्तृतम्
॥ ४१ ॥

सार्धविंशतिमात्रं स्यात्कक्षान्तरमुदाहृतम् ।
सार्धपञ्चदशाङ्गुल्य मध्योदरविशालकम् ॥४२॥

सार्धमाष्टादशाङ्गुल्यं श्रोणिदेश विशालकम्।
एकोनविंशातिभागं कटिविस्तारमिष्यते ॥४३॥

सार्धद्वादशमात्रं स्यादूरुमूलविशालकम् ।
जङ्घामध्ये तु विस्तारं सार्धषड्द्व्यङ्गुलं भवेत्
॥ ४४ ॥

नलकान्तरतारं युगाङ्गुलं गुल्फतारं शराङ्गुलम्।
प्रपदं तु षडङ्गल्यं वेदांशमङ्गुष्ठदीर्घकम्
॥ ४५ ॥

Avalokitesvara from Tibet (Praṇāmanjali-mudrā)

तत्समं तर्जनीदैर्घ्यमर्धाङ्गुलविहीनकम् ।
अन्याङ्गुली च दैर्घ्ये स्याद् विस्तारं
तत्समूह्यताम् ॥ ४६ ॥

कूर्परस्य तु विस्तारं सार्धषट्द्व्यङ्गुलं भवेत् ।
प्रकोष्ठतारं शराङ्गुल्यं मणिबन्धं युगाङ्गुलम्
॥ ४७ ॥

तलतारं शराङ्गुल्यं तलदैर्घ्ये सप्तमात्रकम्।
मध्यङ्गुलायतं सार्धपञ्चमात्रं प्रशस्यते ॥४८॥

तर्जन्यायाम स्याद्बाणांशं तत्प्रकल्पयेत्।
सार्धमङ्गुलं दैर्घ्ये कानिष्ठाङ्गुष्ठयोस्तथा
॥ ४९ ॥

श्रोत्रदैर्घ्ये युगाङ्गुल्यं नालालम्बनं तत्समम् ।
अन्यान्यनुक्तसर्वाङ्गान्युत्तमं दशतालवत्
॥ ५०॥

कारयेच्छिल्पिभिः कुर्यात्तत्र दोषो न विद्यते
॥ ५१ ।

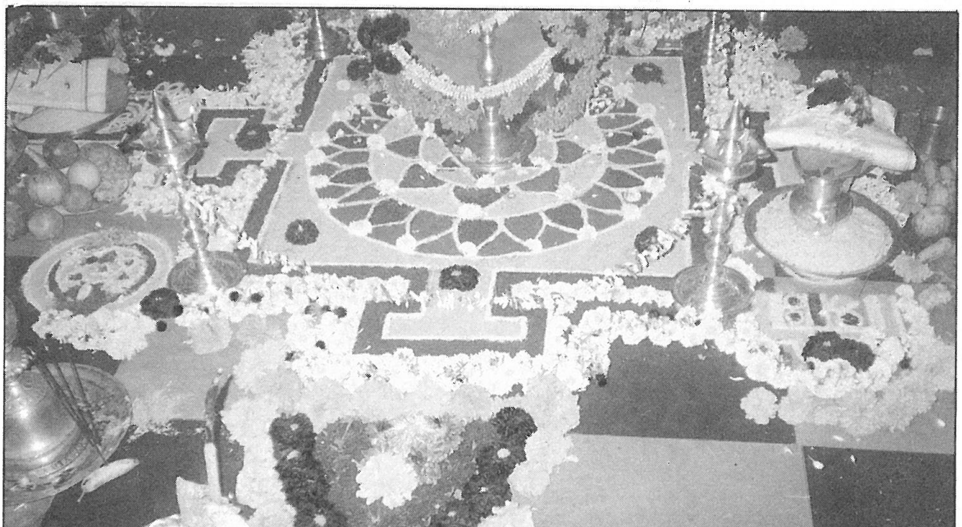

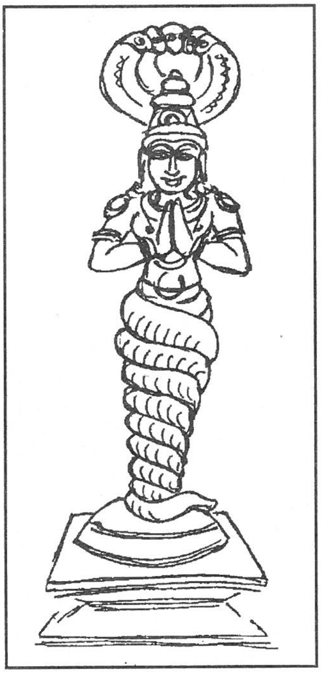

Patañjali

CHAPTER FIVE

SURYĀ-NAMASKĀRA

Prostrations to the Sun-god constitute an important ritual; especially for those who are desirous of health and physical well-being. The prostrations assume a series of postures assumed before

the Sun at dawn. Known as`Sūrya-namaskāra', the postures are stylized and accompanied by standard prayer-formulae

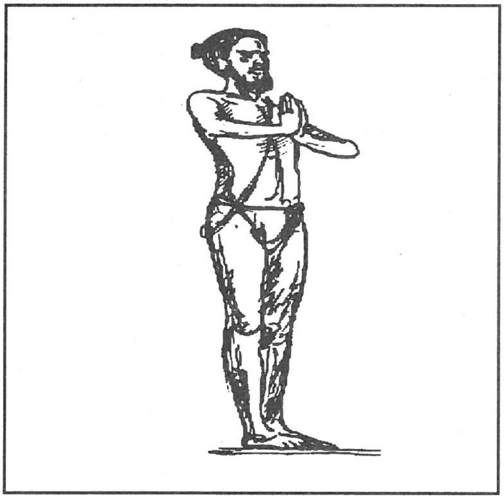

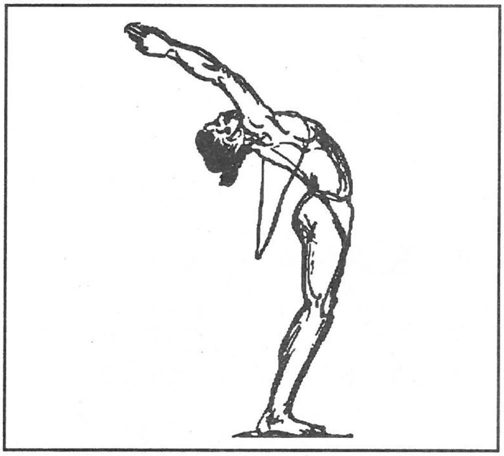

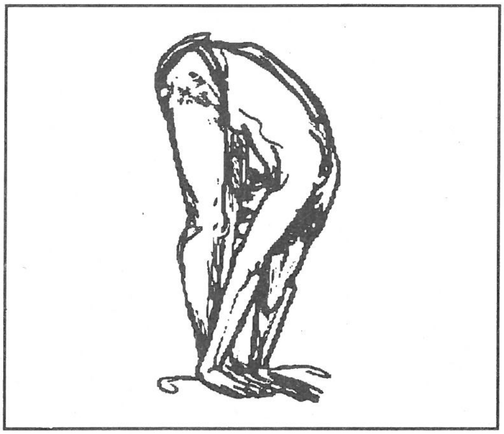

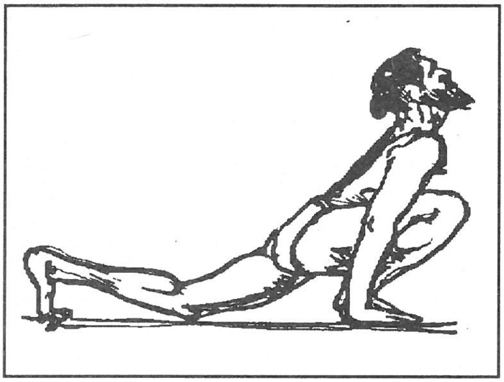

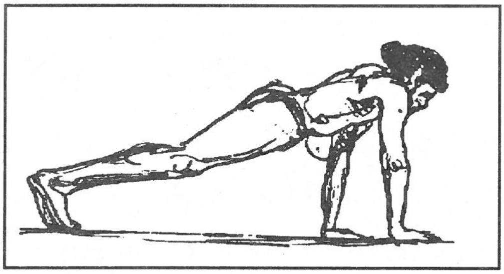

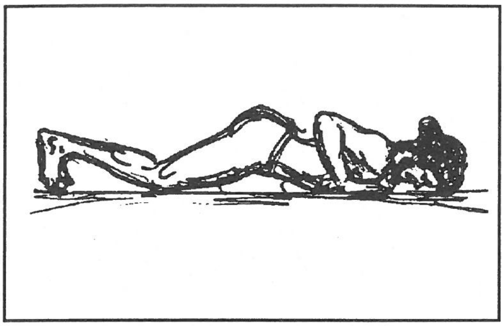

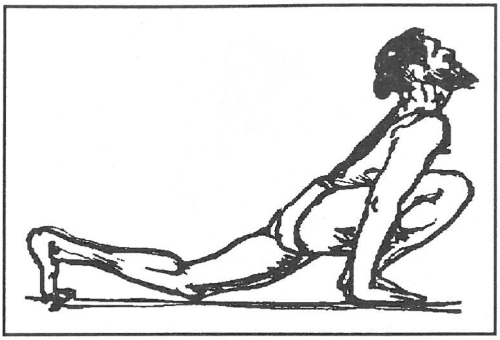

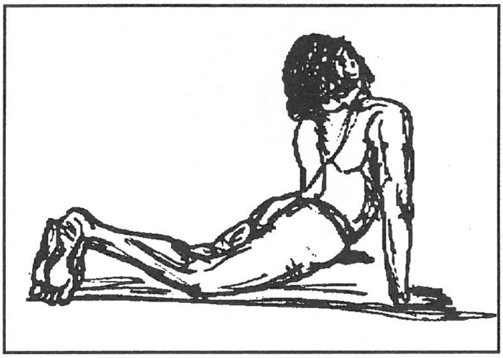

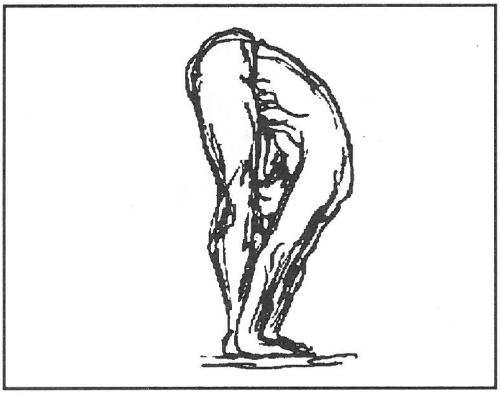

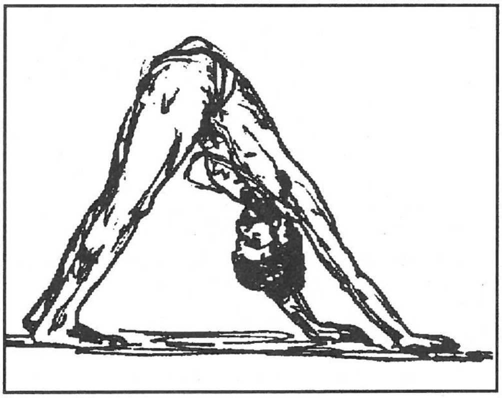

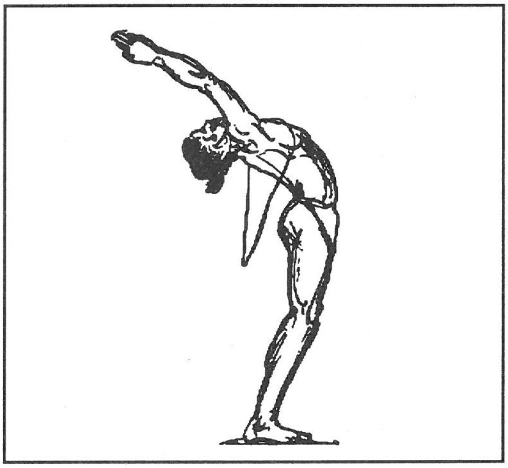

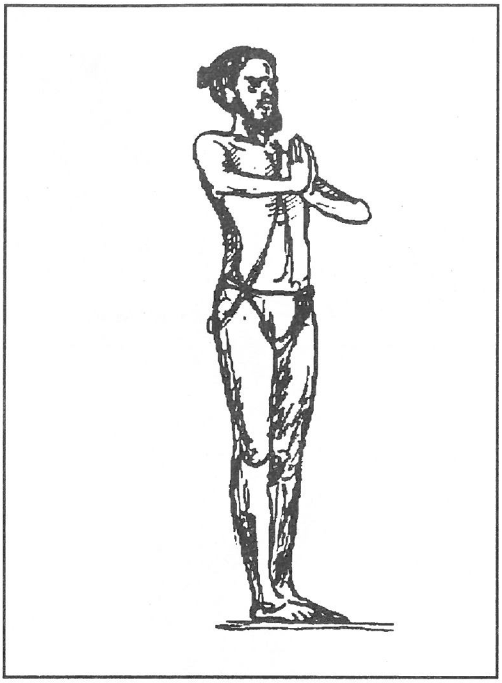

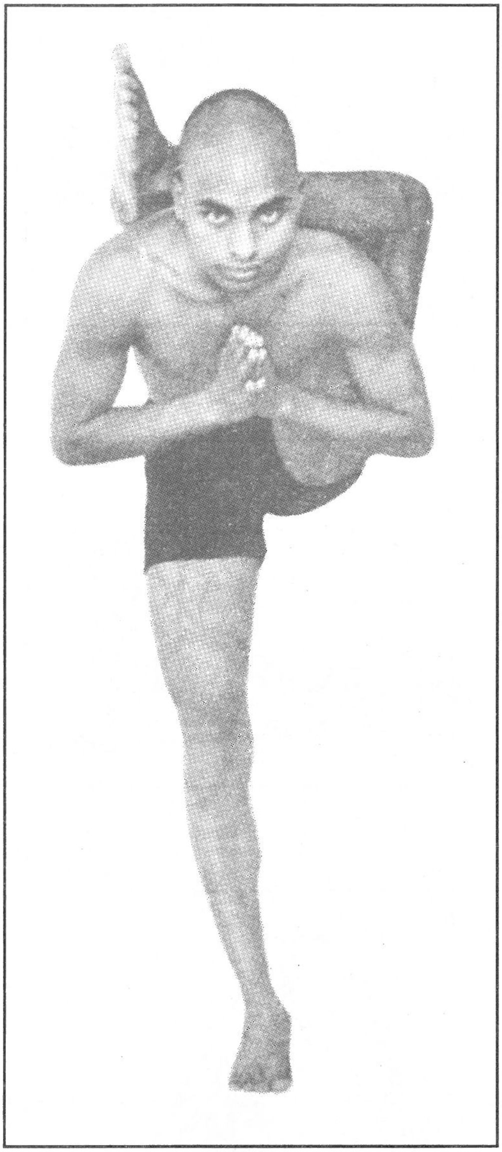

Namaskāra-mudrā in a Yogāsana posture (bhagiratha-āsana)

सौरपुराणान्तर्गतं सूर्यनमस्कारस्तोत्रम्।।

सूर्यवर्चा उवाच-

मूर्धन्वन्नायुभिः कैस्तु प्रणमद्भुवि भास्करम्।
येषां पठनमात्रेण सर्वपापक्षयो भवेत्।।१।।

मूर्धन्वानुवाच-

प्रत्यहं भक्तियोगेन रविवारे विशेषतः।

संपूज्य विधिवद् भानुं प्रणमेच्च मुहुर्मुहुः।।२।।
अभिषेकाद्यथा शंभुः अलङ्काराद्यथा हरिः।

निवेदनाद् गणाध्यक्षो देवाश्च
हविरादिभिः।।३।।

कव्येन पितरो यद्वत् तर्पणेन महर्षयः।
स्तोत्रपाठाद्यथा शक्तिराचार्यः सेवया यथा।।४।।

यथैव तपसा धर्मः सत्येनैव यथा विधिः।
आज्येनैव यथाग्निस्तु ऋत्विग् दक्षिणया यथा।।५।।

नमस्कारैस्तथा प्रीणात्यादित्यः कर्मदैवतम्।
पूजयाम्युपचाराणां सम्भारणामथापि वा।।६।।

लोकेपि प्रीयते भानुर्नमस्कारैस्तु केवलम्।
तस्मात्सूर्यार्चने कुर्यान्नमस्कारान्विशेषतः।।७।।

सूर्यनमस्कारस्तोत्रम्।।

सूर्य आत्माऽस्य जगतस्तस्थुषश्चेति वेदतः।
जगतामात्मभूताय सूर्याय महसे नमः।।१।।

सूर्याग्न्यन्येन्ययोगेन सायंप्रातर्यदाहुतिः।
अग्निरूपाय सूर्याय ब्रह्मवर्चस्विने नमः।।२।।

आदित्यो वै तेज ओज इत्यादिश्रुतिशासनात्।
ओजसे सर्वभूतानां नमः सूर्याख्यतेजसे।।३।।

आदित्यः सत्यमादित्यो ऋक्सामयजुरात्मकः।
ब्राह्मी सैषा त्रयी विद्या सत्यज्ञानात्मने नमः।।४।।

हिरण्मयोन्तरादित्यो प्रयश्चायमिति श्रुतेः।
आत्मान्तरात्मरूपाय नमस्ते परमात्मने॥५॥

तच्चक्षुरिति वेदेन चक्षोः सूर्य इति श्रुतेः।
चक्षुरिन्द्रियनाथाय चक्षुषे जगतां नमः॥६॥

रश्मिभिर्याभिरादित्यः तपत्येष दिवाकरः।
ताभिर्वर्षति पर्जन्यः तस्मै वृष्टिकृते नमः॥७॥

अदितेर्गर्भतोषाय उदगान्महतोर्णवात्।
रवये लोहिताक्षाय नमस्तस्मै विपश्चिते॥८॥

सर्वेषामपि भूतानां प्राणानादाय भास्करः।
उदेत्यस्तमये याति तस्मै प्राणकृते नमः॥९॥

हंसः शुचिषदित्यादि श्रुतेर्हंसात्मरूपिणे।
नमो ऋताय बृहते तस्मै व्योपसदे नमः॥१०॥

घृणिः सूर्य आदित्यः इत्यष्टाक्षरमन्त्रतः।
सूर्यायादित्यरूपाय घृणये ज्योतिषे नमः॥११॥

विश्वनेत्र महाबाहो विश्वमाभासि रोचनः।
नमस्तस्मै तरणये तस्मै ज्योतिष्कृते नमः॥१२॥

वसूनामपि रुद्राणां आदित्यानां त्वमीश्वरः।
नमः सूर्याय भूतानां प्रत्यक्षाय नमो नमः॥१३॥

इति यः प्रणमेद् भानुं प्रत्यक्षपरदैवतम्।
सर्वपापविशुद्धात्मा सर्वेष्टार्थमवाप्नुयात्॥१४॥

॥इति सूर्यनमस्कारस्तोत्रं सम्पूर्णम्॥

Sūrya is regarded as a visible god (pratyaksha-devatā), and is believed to be pleased with prostrations (`namaskāra-priyo bhānuh'). It is usual to instal a metallic image of Sūrya in the form of a circular maṇḍala, and Sūrya is invoked in it in a formal ritual. To the west of this maṇḍala is installed a square maṇḍala representing Aruṇa (lit. `the dawn'), the charioteer of Sūrya. Both the maṇḍalas are worshipped with all details and sequences (like anga-nyāsa, kara-nyāsa, dhyāna, anga-pūja, pīṭha-pūjā, dvāra-pālaka-pūja, dvādaśa-āvaraṇa pūjā, etc). The customary list of twelve names and also the longer list of one -hundred and eight names are recited at the end. The two lists are given below.

अथ द्वादशनामपूजा।।

ॐ मित्राय नमः।।१।।

ॐ रवये नमः।।२।।

ॐ सूर्याय नमः।।३।।

ॐ भानवे नमः।।४।।

ॐ खगाय नमः।।५।।

ॐ पूष्णे नमः।।६।।

ॐ हिरण्यगर्भाय नमः।।७।।

ॐ मरीचये नमः।।८।।

ॐ आदित्याय नमः।।९।।

ॐ सवित्रे नमः।।१०।।

ॐ अर्काय नमः।।११।।

ॐ भास्कराय नमः ।।१२।।

इति श्रीसूर्यनारायणस्वामिने नमः।।

अथ अष्टोत्तरशतनाम पूजा।।

ॐ सूर्याय नमः।।

ॐ अर्यम्णे नमः।।

ॐ भगाय नमः।।

ॐ त्वष्ट्रे नमः।।

ॐ पूष्णे नमः।।

ॐ अर्काय नमः।।

ॐ सवित्रे नमः।।

ॐ रवये नमः।।

ॐ गभस्तिने नमः।।

ॐ अजाय नमः।।

ॐ कालाय नमः।।

ॐ मृत्यवे नमः।।

ॐ धात्रे नमः।।

ॐ प्रभाकराय नमः।।

ॐ पृथिव्यप्तेजसे नमः।।

ॐ सोमाय नमः।।

ॐ बृहस्पतये नमः।।

ॐ शुक्राय नमः।।

ॐ बुधाय नमः।।

ॐ अंगारकाय नमः।।

ॐ इन्द्राय नमः।।

ॐ दिवस्पतये नमः।।

ॐ शुचये नमः।।

ॐ सूरये नमः।।

ॐ ब्रह्मणे नमः।।

ॐ रुद्राय नमः।।

ॐ विष्णवे नमः।।

ॐ स्कन्दाय नमः।।

ॐ वैश्रवणाय नमः।।

ॐ वैद्युताय नमः।।

ॐ जाठराय नमः।।

ॐ अग्नये नमः।।

Garuḍa (painting from Srirangam temple)

ॐ ऐन्धनाय नमः।।

ॐ तजसांपतये नमः।।

ॐ धर्मध्वजाय नमः।।

ॐ वेदकर्त्रे नमः।।

ॐ वेदांगाय नमः।।

ॐ वेदवाहनाय नमः।।

ॐ कृतयुगाय नमः।।

ॐ त्रेतायुगाय नमः।।

ॐ द्वापरयुगाय नमः।।

ॐ कलियुगाय नमः।।

ॐ सर्वामराश्रयाय नमः।।

ॐ कलाय नमः।।

ॐ काष्ठाय नमः।।

ॐ मुहूर्ताय नमः।।

ॐ पक्षाय नमः।।

ॐ मासाय नमः।।

ॐ ऋतवे नमः।।

ॐ अयनाय नमः।।

ॐ संवत्सराय नमः।।

ॐ अश्वत्थाय नमः।।

ॐ कालचक्राय नमः।।

ॐ विभवे नमः।।

ॐ पुरुषाय नमः।।

ॐ शाश्वताय नमः।।

ॐ योगिने नमः।।

ॐ व्यक्ताव्यक्ताय नमः।।

ॐ सनातनाय नमः।।

ॐ लोकाध्यक्षाय नमः।।

ॐ सुराध्यक्षाय नमः।।

ॐ विश्वकर्मणे नमः।।

ॐ तमोहन्त्रे नमः।।

ॐ वरुणाय नमः।।

ॐ भार्गवाय नमः।।

ॐ अंशवे नमः।।

ॐ जीमूताय नमः।।

ॐ जीवनाय नमः।।

Garuḍa (Stone)

ॐ भूताश्रयाय नमः।।

ॐ भूतपतये नमः।।

ॐ सर्वभूतनिषेवणाय नमः।।

ॐ वेधसे नमः।।

ॐ द्युमणये नमः।।

ॐ सुवर्णाय नमः।।

ॐ भूतादये नमः।।

ॐ कामदाय नमः।।

ॐ सुखदायिने नमः।।

ॐ जयाय नमः।।

ॐ विशालाय नमः।।

ॐ वरदाय नमः।।

ॐ शीघ्राय नमः।।

ॐ प्राणाधाराय नमः।।

ॐ धर्मिणे नमः।।

ॐ धूमकेतवे नमः।।

ॐ आदिदेवाय नमः।।

ॐ अदितिसुताय नमः।।

ॐ द्वादशात्मने नमः।।

ॐ अरविन्दाक्षाय नमः।।

ॐ पित्रे नमः।।

ॐ मात्रे नमः।।

ॐ पितामहाय नमः।।

ॐ स्वर्गद्वाराय नमः।।

ॐ प्रजाद्वाराय नमः।।

ॐ मोक्षद्वाराय नमः।।

ॐ त्रिविष्टपाय नमः।।

ॐ प्रसन्नात्मने नमः।।

ॐ विश्वात्मने नमः।।

ॐ चराचराय नमः।।

ॐ सूक्ष्मात्मने नमः।।

ॐ मित्राय नमः।।

ॐ विनतासुतसारथये नमः।।

ॐ आदित्याय नमः।।

ॐ सवित्रे नमः।।

ॐ सूर्याय नमः।।

ॐ तमोघ्नाय नमः।।

ॐ हिमघ्ने नमः।।

ॐ श्रीछायासंज्ञा समेतसूर्य नारायण स्वामिने नमः।।

इत्यष्टोत्तरशतदिव्यनामपूजा समर्पयामि।।

Following this, the circumambulations and prostrations (pradakshiṇa-namaskāra) are offered, reciting the *Tṛcha-kalpa*, the *Mahā-saura-mantra* (65 verses) of Ṛgveda or the *Aruṇa-mantra* of Krishṇa-yajurveda. The last one is the most popular, and the complete text has been appended below. It consists of 130 mantras. The *Tṛcha-kalpa* has twelve sections, each section relating to one of the names of Sūrya in the list of twelve names (dvādaśa-nāma) given above; and it makes use of the six seed-syllables `hrām', `hrīm', `hrūm', `hraim', `hraum' and `hrah', in normal progression as well as in reverse order (viloma-krama), thus symbolizing the twelve names Mitra, Ravi, Sūrya, Bhānu, Khaga, Pūshan, Hiraṇya-garbha, Marīchi, Āditya, Savitṛ, Arka and Bhāskara.

Here the mantras for the twelve forms are :

१. उद्यन्नद्य मित्रमः।।

२. आरोहन्नुत्तरां दिवम्।।

३. हृद्रोगं मम सूर्य।।

४. हरिमाणं च नाशय।।

५. शुकेषु मे हरिमाणम्।।

६. रोपणाका सुदध्मसि।।

७. अथो हारिद्रवेषु मे।।

८. हरिमाणं निदध्मसि।।

९. उदगादयमादित्यः।।

१०. विश्वेन सहसा सह।।

११. द्विषन्तं मह्यं रन्धयन्।।

१२. मो अहं द्विषते रधम्।।

There are also combinations of seed-syllables and names of Sūrya in a progressive order. The mantras with seed-syllables are given below.

सूर्यनारायण नमस्कारा:।।

ॐ धृणिः सूर्य ....भूर्भुवःसुवरों ।।

श्री सूर्यनारायणाय नमः।। प्रदक्षिणनमस्कारान् समर्पयामि।।

आ सत्येन रजसा वर्तमानो निवेशयन्नमृतं मर्त्यं च हिरण्मयेन सविता रथेन देवो याति भुवनानि पश्यन्।।

श्रीसूर्यनारायणाय नमः।। प्रदक्षिणनमस्कारान् समर्पयामि।।

बीजाक्षरपूर्वकसूर्यनमस्कारप्रकारः।।

१. ॐ ह्रां उद्यान्नद्य मित्र नमः।। ॐ ह्रां मित्राय नमः।। प्रदक्षिणनमस्कारान् समर्पयामि।।

२. ॐ ह्रीं आरोहन् उत्तरां दिवं।। ॐ ह्रीं रवये नमः।। प्रदक्षिणनमस्कारान् समर्पयामि।।

३. ॐ ह्रूं हृद्रोगं मम सूर्य - ॐ ह्रूं सूर्याय नमः।। प्रदक्षिणनमस्कारान् समर्पयामि।।

४. ॐ ह्रैं हरिमाणं च राशय।। ॐ ह्रैं भानवे नमः।। प्रदक्षिणनमस्कारान् समर्पयामि।।

५. ॐ ह्रौं शुकेषु मे हरिमाणम्।। ॐ ह्रौं खगाय नमः।। प्रदक्षिणनमस्कारान् समर्पयामि।।

६. ॐ ह्रः रोपणका सुदधस्मि।। ॐ ह्रः पूष्णे नमः।। प्रदक्षिणनमस्कारान् समर्पयामि।।

७. ॐ ह्रः अथो हारिद्रवेषु मे।। ॐ ह्रः हिरण्यगर्भाय नमः।। प्रदक्षिणनमस्कारान् समर्पयामि।।

८. ॐ ह्रौं हरिमाणं निदध्मसि।। ॐ ह्रौं मरीचये नमः।। प्रदक्षिणनमस्कारान् समर्पयामि।।

९. ॐ ह्रैं उदगायमादित्यः।। ॐ ह्रैं आदित्याय नमः।। प्रदक्षिणनमस्कारान् समर्पयामि।।

१०. ॐ ह्रूं विश्वेन सहसा सह॥ ॐ ह्रूं सवित्रे नमः॥ प्रदक्षिणनमस्कारान् समर्पयामि॥

११. ॐ ह्रीं द्रिषन्तं मह्यं रन्धयन्॥ ॐ ह्रीं अर्काय नमः॥ प्रदक्षिणनमस्कारान् समर्पयामि॥

१२. ॐ ह्रां ॐ नमो अहं द्रिषते रथं॥ भास्कराय नमः॥ प्रदक्षिणनमस्कारान् समर्पयामि॥

१३. ॐ ह्रां ह्रीं उद्यन्नद्य मित्रमः॥ आरेहन्नुत्तरां दिवं॥ ॐ ह्रां ह्रीं मित्ररविभ्यां नमः॥.
प्रदक्षिणनमस्कारान् समर्पयामि॥

२. ॐ ह्रूं ह्रैं हृद्रोगं मम सूर्य हरिमाणं च नाशय॥

ॐ ह्रूं ह्रैं सूर्यभानुभ्यां नमः॥ प्रदक्षिणनमस्कारान् समर्पयामि॥

३. ॐ ह्रौं ह्रः शुकेषु मे हरिमाणं॥ रोपणाका सुदध्मसि॥

ॐ ह्रैं ह्रः खगपूषभ्या नमः॥ प्रदक्षिणनमस्कारान् समर्पयामि॥

४. ॐ ह्रः अथो हारिद्रवेषु मे॥ उदगादयमादित्यः॥

ॐ ह्रः ह्रौं हिरण्यगर्भमरीचिभ्यां नमः॥ प्रदक्षिणनमस्कारान् समर्पयामि॥

५. ॐ ह्रैं ह्रूं उदगादयमादित्यः॥ विश्वेन सहसा सह॥

ॐ ह्रैं ह्रूं आदित्यसवितृभ्यां नमः॥ प्रदक्षिणनमस्कारान् समर्पयामि॥

६. ॐ ह्रीं ह्रां द्रिषन्तं मह्यें॥ मो अहं द्रिषते रथम्॥

ॐ ह्रीं ह्रां अर्कभास्कराभ्यां नमः॥ प्रदक्षिणनमस्कारान् समर्पयामि॥

७. ॐ ह्रां ह्रीं ह्रैं उद्यन्नद्यामित्रमः॥ आरोहन्नुत्तरां दिवं॥ हृद्रोगं मम सूर्य॥ हरिमाणं च
नाशय॥ ॐ ह्रां ह्रूं ह्रीं ह्रैं मित्ररविसूर्यभानुभ्यो नमः॥ प्रदक्षिणनमस्कारान् समर्पयामि॥

८. ॐ ह्रौं ह्रः ह्रः ह्रौं शुकेषु मे हरिमाणं रोपणका सुदध्मसि।। अक्षो हारिद्रवेषु मे।। हरिमाणं सुदध्मसि।। हरिमाणं निदध्मसि।।

ॐ ह्रौं ह्रः ह्रौं खगपूषहिरण्यगर्भमरीचिभ्यो नमः।। प्रदक्षिणनमस्कारान् समर्पयामि।।

९. ॐ ह्रैं ह्रूं ह्रीं ह्रां उदमादयमादित्यः विश्वेन सहसा सह।। द्विषन्तं मह्यं रन्धयन् मो।। अहं द्विषते रथं।। आदित्यसवितृ अर्कभास्करेभ्यो नमः।। प्रदक्षिणनमस्कारान् समर्पयामि।।

१०. ॐ ह्रां ह्रीं ह्रूं ह्रैं ह्रौं ह्रः उद्यन्नद्य मित्रमः आरोहन्नुत्तरां दिवं।। हृद्रोगं मम सूर्य हरिमाणं च नाशय।। शुकेषु मे हरिमाणं रोपणका सुदध्मसि।।

ॐ ह्रां ह्रीं ह्रूं ह्रैं ह्रौं ह्रः मित्र रवि सूर्य भानु खग पूषभ्यो नमः।।

प्रदक्षिणनमस्कारान् समर्पयामि।।

११. ॐ ह्रः ह्रौं ह्रैं ह्रूं ह्रीं ह्रां अथो हरिद्रवेषु मे।। उदगादयमादित्यः।।

विश्वेन सहसा सह द्विषन्तम्।। मह्यं रन्धयन्।। मो अहं द्विषते रथम्।। ॐ ह्रः ह्रौं ह्रैं ह्रूं ह्रीं ह्रां हिरण्यगर्भमरीचादित्य सवितृ अर्क भास्करेभ्यो नमः।। प्रदक्षिणनमस्कारान् समर्पयामि।।

१३. ॐ ह्रां ह्रीं ह्रूं ह्रैं ह्रौं ह्रः ह्रः ह्रौं ह्रैं ह्रूं ह्रीं ह्रां ॐ उद्यन्नद्य मित्रमः।। आरोहन्नुदगुत्तरां दिवम्।। हृद्रोगं मम सूर्य हरिमाणं च नाशय।। शुकेषु मे हरिमाणं रोपणका सुदध्मसि।। अथो हारिद्रवेषु मे हरिमाणं निदध्मसि।। उदगादयमादित्यः।। विश्वेन सहसा सह।। द्विषन्तं मह्यं रन्धयन्।। मो अहं द्विषते रथम्।। ॐ ह्रां ह्रीं ह्रूं ह्रैं ह्रौं ह्रः ह्रः ह्रौं ह्रैं ह्रूं ह्रीं ह्रां मित्र रविसूर्यभानुखग पूष हिरण्यगर्भ मरीचि आदित्य सवितृ अर्क भास्करेभ्यो नमः।। प्रदक्षिणनमस्कारान् समर्पयामि।।

Ahalyā-Śāpa-Vimochana (wood-carving from Kaviyoor temple)

सूर्यनमस्कारारुणमन्त्राः ॥
(कृष्ण यजुर्वेदीय तैत्तरीयारण्यकान्तर्गताः)

It is customary to recite the Aruṇa-mantras during the Sūrya-namaskāra ritual. The verses are taken from Taittirīya Āraṇyaka of Kṛshṇa Yajurveda; and are ascribed to the Aruṇa Kāndarshis, the sages, who composed them in the forest; hence called Aruna-hymns.

ॐ भद्रं कर्णेभिः श्रुणुयाम देवाः।
भद्रं पश्येमाक्षिभि र्यजत्राः ।
स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवंसस्तनूभिः ।
व्यशेमदेवहितं यदायुः॥
स्वास्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः।
स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः।
स्वस्ति नस्ताक्ष्यों अरिष्टनेमिः ।
स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु ॥
ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

ॐ भद्रं कर्णेभिःश्रुणुयाम देवाः । भद्रं
पश्येमा - क्षभिर्यजत्राः।
स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवांसस्तनूभिः।
व्यशेम देवहितं यदायुः॥
स्वास्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः ।
स्वस्तिः नः पूषा विश्ववेदाः।
स्वस्ति नस्ताक्ष्यों अरिष्टनेमिः।
स्वस्ति नो बृहस्पतीर्दधातु ॥
अपमापामपः सर्वाः। अस्मादस्मादस्मादितो
मुनः ॥ १ ॥

अग्निर्वायुश्च सूर्यश्च ।
सह संचस्करर्धिया।
वाय्वश्वा रश्मिपतयः।
मारीच्याऽत्मानो अद्रुहः ।
देवीभुवनसूवरीः ।
पुत्रवत्त्वाय मे सुत।
महानाम्नीर्महामनाः।
महसो। महसः स्वः ॥
देवीः पर्जन्यसूवरीः।
पूत्रवत्त्वाय मे सुत ॥ २ ॥

अपाश्न्युष्णिमपा रक्षः।
अपाश्न्युष्णिमपारघम्।
अपाघ्रामप चावर्तिम् ॥
अप देवीरितो हित ।
वज्रंदेवीरजीतांगश्च ॥
भुवनं देवसूवरीः।
आदित्यानदितिं देवीम्॥
योनिनोऽर्ध्वमुदीणत। शिवाः न शन्तमा भवन्तु ॥
दिव्या आप ओषधयः ।
सुमृडीका सरस्वति ।
मा ते व्योम सन्दृशि ॥ ३ ॥

स्मृतिः प्रत्यक्षमैतिह्यम् ।
अनुमानश्चतुष्टयम् ।
एतैरादित्यमण्डलम् ।
सर्वैरेव विधास्यते ।
सूर्यो मरीचिमादत्ते ॥
सर्वस्माद् भुवनादाधि ।
तस्याः पाकशेषेण ।
स्मृतं कालविशेषणम् ।
नदीव प्रभवात् काचिदक्षय्यात् स्यन्दते यथा ॥ ४ ॥

तां नद्योऽभि समायन्ति ।
सोरुस्वती न निवर्तते ।
एवं नानासमुत्थानाः ।
कालाः सवंत्सरं श्रिताः ।
अणुशश्च महशश्च सर्वे समवयन्त्रितम् ।
स तैः सर्वैः समाविष्टः ।
ऊरु सन्न निवर्तते ।
अधिसंवत्सरं विद्यात् ।
तदेव लक्षणे ॥ ५ ॥

अणभिश्च महद्भिश्च ।
समारूढः प्रदृश्यते ।
संवत्सरः प्रत्यक्षेण ।
नाधिसत्त्वः प्रदृश्यते ।
पटरो विक्लिधः पिगंः ॥
एतद्वरुणलक्षणम् ।
यत्कृतदुपदृश्यते ।
सहस्त्रं तत्र नीयते ।
एकं हि शिरो नानामुखे कृत्स्नतद्दृतुलक्षणम् ॥ ६ ॥

उभयतः सप्तेन्द्रियाणि ।
जल्पितं त्वेव दिह्यते ।

Virabhadra with Daksha as Devotee

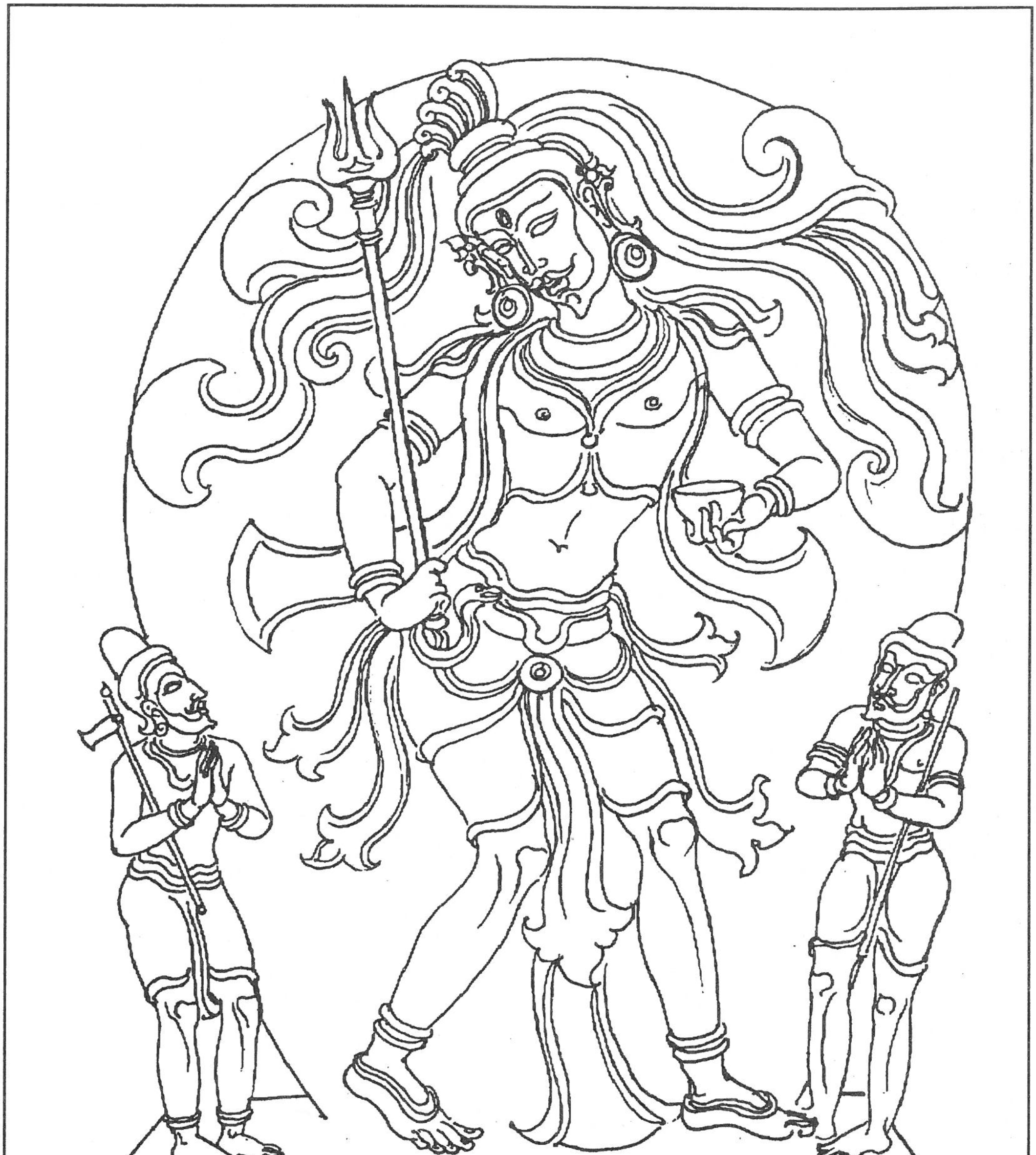

Kapāliśvara, wood-carving Tiruvambāḍi shrine inside the precincts of Padmanābha-svāmi temple, Trivandrum

शुक्लकृष्णे संवत्सरस्य ।
दक्षिणवामयोः पार्श्वयोः ।
तस्यैषा भवती ।
शुक्रं ते अन्यद्यजतं ते अन्यत् ।
विषुरूपे अहनी द्यौरिवासि ॥
विश्वा हि माया अवसि स्वधावकः
भद्रा ते पूषन्निह रातिरस्त्विति ।
नात्र भुवनम् । न पूषा । न पशवः ।
नादित्यसंवत्सर एव प्रत्यक्षेण
प्रियतमं विद्यात्।
एतद्वै संवत्सरस्य प्रियतमं रूपम् ।
योऽस्य महानर्थ उत्पत्स्यमानो भवति ।
इदं पुण्यं कुरुष्वेति ॥
तमाहरणं तद्यात् ॥ ७ ॥

साकंजानां सप्तथमाहुरेकजम् षडुद्यमा
ऋषयो देवजा इति ।
तेषामिष्टानि विहितानि धामशः ।
स्थात्रे रेजन्ते विकृतानि रूपशः । को नु मर्या
अमिथितः सखा सखायमब्रवीत् ।
जहाको अस्मदीषते ।
यस्तित्याज सखिविदं सखायम् ।
न तस्य वाच्यपि भागो अस्ति ।
यदीं श्रुणोत्यलकं श्रृणोति ॥ ८ ॥

न हि प्र वेद सुकृतस्य पन्थामिति ।
ऋतर्ऋतुना नुद्यमानः।
विननादाभिधावः ।
षष्टिश्च त्रिंशका वल्गाः ।
शुक्लकृष्णौ च षाष्टिकौ ।
सारागवस्त्रैर्जरदक्षः ।
वसन्तो वसुभिः सह ।
संवत्सरस्य सवितुः ।
प्रैषकृत् प्रथमःस्मृतः ।
अमूनानदयतेत्यन्यान् ॥ ९ ॥

अमूंश्च परिरक्षतः ।
एता वाचः प्रयुज्यन्ते ।
यत्रैतदुपदृश्यते ।
एतदेव विजानीयात् ।
प्रमाणं कालपर्यये ।
विशेषणं तु वक्ष्यामः ।

ऋतूनां तन्निबोधत ।

शुक्लवासा रुद्रगणः ।

ग्रीष्मेणावर्तते सह ।

निजहन् पृथिवीं सर्वाम् ॥ १० ॥

ज्योतिषाऽप्रतीख्येन सः ।

विश्वरूपाणि वासांसि ।

आदित्यानां नीबोधत ।

संवत्सरीणं कर्मफलम् ।

वर्षाभिददताम् सह ।

अदुःखो दुःखचक्षुरिव ।

तद्माऽऽपीत इव दृश्यते ।

शीतेनाव्यथयन्निव ।

रुरुदक्ष इव दृश्यते ह्लादयते ज्वलतश्चैव ।

शाम्यतश्चास्य चक्षुषी ।

या वै प्रजा भ्रश्यंन्ते ।

संवत्सरात्ता भ्रंश्यन्ते । याः

प्रतितिष्ठन्ति । संवत्सरे ताः प्रतितिष्ठन्ति ।

वर्षाभ्य इत्यर्थः ॥ ११ ॥

अक्षिदुःखोत्थितस्यैव ।

विप्रसन्ने कनीनिके ।

अङ्क्षी चाद्गणं नास्ति ।

ऋभूणां तन्निबोधत ।

कनकाभानि वासांसि ।

अहतानि निबोधत ।

अन्नमश्नीत मृज्मीत ।

अहं वो जीवनप्रदः ।

एता वाचः प्रयुज्यन्ते ।

शरद्यत्रोपदृश्यते ॥ १२ ॥

अभिधून्वन्तोऽभिघ्नन्त ।

इव वातवन्तो मरुद्गणाः ।

अमुतो जेतुविषुमुखमिव ।

सन्नद्धाःसह ददृशे ह ।

अपध्वस्तैर्वस्ति- वर्णैरिव ।

विशिखासः कपर्दिनः ।

अक्रुद्धस्य योत्स्य-मानस्य क्रुद्धस्येव लोहिनी ।

हेमतश्चक्षुषी विद्यात् ।

अक्ष्णयो क्षिपणोरिव ॥ १३ ॥

दुर्भिक्षं देवलोकेषु ।
मनूनामुदकं गृहे।
एता वाचः प्रवदन्ति।
वैद्युतो यान्ति शैशिरी ः ।
ता अग्निः पवमाना अन्वैक्षत ।
इह जीविकामपरिपश्यन् ।
तस्यैषा भवति ।
इहेह वस्त्वतपसः ।
मरुतःसूर्यत्वचः ।
शर्म सप्रथा आवृणे ॥ १४ ॥

अतिताम्राणि वासांसि ।
अष्टि वज्रि शतघ्नि च।
विश्वे देवा विप्रहरन्ति।
अग्निजिह्वा असश्चत ।
नैव देवो न मर्त्यः ।
न राजा वरुणो विभुः ।
नाग्निर्नेन्द्रो न पवमानः ।
मातृक्कच्चन विद्यते । दिव्यस्यैका
धनुरार्त्निः पृथिव्यामपरा श्रिता ॥ १५ ॥

तस्येन्द्रो वम्रिरूपेण।
धनुर्ज्यामछिनत्स्वयम् ।
तदिन्द्रधनुरित्यजम् ।
अभ्रवर्णेषु चक्षते ।
एतदेव शं योर्बार्हस्पत्यस्य । एतद्रुद्रस्य धनुः।
रुद्रस्य त्वेव धनुरार्त्निः।
शिर उत्पिपेष ।
स प्रवर्ग्योऽभवत् ।
तस्मा द्यस्सप्रवर्ग्येण यज्ञेन यजते ।
रुद्रस्य स शिरः प्रतिदधाति ।
नैनं रुद्र आरुको भवति ।
य एवं वेद ॥ १६ ॥

अत्यूर्ध्वाक्षोऽतिरश्चात् ।
शिशिरः प्रदृश्यते ।
नैव रूपं न वासांसि ।
न चक्षुः प्रतिदृश्यते ।
अन्योन्यं तु न हिंस्रातः ।
स तस्तद्देवलक्षणम् ।
लोहितोऽक्ष्णि शारशीर्ष्णिः ।
सूर्यस्योदयनं प्रति ।

त्वं करोषि न्यंजलिकाम् ।
त्वं करोषि निजानुकाम् ॥ १७ ॥

निजानुका मे न्यञ्जलिका ।
अमी वाचमुपासतामिति ।
तस्मै सर्वऋतवो नमन्ते ।
मर्यादाकरत्वात्प्र पुरोधाम् ।
ब्राह्मण आप्नोति ।
य एवं वेद ।
स खलु संवथ्सर एतैःसेनानिभिःसह ।
इन्द्राय सर्वान् कामानभिवहति ।
स द्रप्सः । तस्यैषा भवति ॥ १८ ॥

अव द्रप्सो अंशुमतीमतिष्ठत् ।
इयानः कृष्णो दशभिःसहस्रैः ।
आवर्तमिन्द्रःशच्या धमन्तम् ।
अपस्नुहि तं नृमणामथ द्रामिति ।
एतयैवेन्द्रस्सलावृक्या सह।
असुरान् परिवृश्चति ।
पृथिव्यंशुमती । तावन्ववस्थितः
सवंथ्सरो दिवं च ।

नैवं विदुषाऽऽचार्यान्ते वासिनौ ।
अन्योन्यस्मै द्रुह्याताम् ।
यो द्रुह्यति । भ्रश्यते स्वर्गाल्लोकात् ।
इत्यृतुमण्डलानि ।
सूर्यमण्डलान्या ख्यायिकाः ।
अत ऊर्ध्वं सनिर्वचनाः ॥ १९ ॥

आरोगो भ्राजः पटरः पतङ्गः ।
स्वर्णरोज्योतिषीमान् विभासः ।
ते अस्मै सर्वे दिवमातपन्ति ।
ऊर्जं दुहानां अनपस्फुरन्त इति ।
कश्यपोऽ ष्टमः ।
स महामेरुं न जहाति ।
तस्यै भवति ।
यत्ते शिल्पं कश्यप रोचनावत् ।
इन्द्रियावत्पुष्कलं चित्रभानु ।
यस्मिन्थ्सूर्या अर्पिताः सप्त साकम् ॥ २० ॥

तस्मिन् राजानमधि विश्रयेममिति ।
ते अस्मै सर्वे कश्यपाज्ज्योतिर्लभन्ते ।
प्राणो जीवानीन्द्रियजीवानि ।

भ्रस्ताकर्मकृदिवैवम् ।
प्राणो जीवानीन्द्रियजीवानि ।
सप्तशीर्षण्याः प्राणाः ।
सूर्या इत्याचार्याः ।
अपश्य महमेतान्थ्सप्त सूर्यानिति ।
पञ्चकर्णो वाथ्स्यायनः ।
सप्तकर्णश्च प्लाक्षिः ॥ २१ ॥

अनुश्रविक एव नौ कश्यप इति ।
उभौ वेदयिते ।
न हि शेकुमिव महामेरुं गन्तम् ।
खपश्यमहमेतथ्सूर्य मण्डलं परिवर्तमानम् ।
गार्ग्यः प्राणत्रातः ।
गच्छन्त महामेरुम् ।
एकं चाजहतम् ।
भ्राजपटरपतङ्गा निहने ।
तिष्ठन्नातपन्ति ।
तस्मादिह तप्त्रितपाः ॥ २२ ॥
अमुत्रेतरे । तस्मादिहातप्त्रि तपाः ।
तेषामेषा भवति ।
सप्त सूर्या दिवमनुप्रविष्टाः ।

तानन्वेति पथिभिर्दक्षिणावान् ।
ते अस्मै सर्वे घृतमातपन्ति ।
ऊर्जं दुहाना अनपस्फुरन्त इति ।
सप्तर्त्विजसूर्या इत्याचार्याः ।
तेषा मेषा भवति ।
सप्तदिशो नानासूर्याः ॥ २३ ॥

सप्तहोतार ऋत्विजः ।
देवा आदित्या ये सप्त ।
तेभिः सोमाभी रक्षण इति ।
तदप्याम्नायः ।
दिग्भ्राज ऋतून्करोति ।
एतयैवावृताऽऽसहस्रसूर्यताया इति वैशंपायनः ।
तस्यैषा भवति ।
यद्याव इन्द्र ते शतं शतं भूमिः ।
उत स्युः । न त्वा वज्रिन्थ्सहस्रं सूर्या ः ॥ २४ ॥

अनु न जातमष्टरोदसी इति ।
नानालिङ्गत्वादृतूनां नाना सूर्यत्वम् ।
कष्टौ तु व्यवसिता इति ।
सूर्यमण्डलान्यष्टात ऊर्ध्वम् ।

Brahma

तेषामेषा भवति ।
चित्रं देवानामुदगादनीकम् ।
चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्याग्नेः ।
आऽप्रा द्यावापृथिवी अन्तरिक्षम् ।
सूर्य आत्मा जगतस्तस्थुषश्चेति ॥ २५ ॥

क्वेदमभ्रं निविशते ।
क्वायं संवथ्सरो मिथः
क्वाहः क्वेयं देवरात्री ।
क्व मासा ऋतवःश्रिताः ।
अर्धमासा मुहूर्ताः ।
निमेषास्तुटिभिः सह ।
क्वेमा आपो निविशन्ते ।
यदीतो यान्ति सम्प्रति ।
काला अप्सु निविशन्ते ॥
आपः सूर्ये समाहिताः ॥ २६ ॥

अभ्राण्यपः प्रपद्यन्ते ।
विद्युथ्सूर्ये समाहिताः ।
अनवर्णे इमे भूमी ।
इयं चासौ च रोदसि।

किं स्विदत्रान्तरा भूतम् ।
येनेमे विधृते उभे विष्णुना विधृते भूमी ।
इति वथ्सस्य वेदना ।
इरावती धेनुमती हि भूतम् ।
सूयवसिनी मनुषे दशस्ये ॥ २७ ॥

व्यष्टभ्नाद्रोदसी विष्णवेते ।
दाधर्थ पृथिवीमभितो मयूखैः ।
किं तद्विष्णोर्बलमाहुः ।
का दिप्तिः किं परायणम् ।
एको यद्धारयद्देवाः ।
रेजती रोदसी उभे ।
वाताद्विष्णोर्बलमाहुः ।
अक्षराद्दीप्तिरुच्यते ।
त्रिपदाद्धारयद्देवः ।
यद्विष्णोरेकमुत्तमम् ॥ २८ ॥

अग्नयो वायवश्चैव ।
एतदस्य परायणम् ।
पृच्छामित्वा परं मृत्युम् ।
अवमं मध्यमं चतुम् ।

लोकं च पुण्यपापानाम् ।
एतत् पृच्छामि सम्प्रति ।
अमुमाहुः परं मृत्युम् ।
पवमानं तु मध्यमम् ।
अग्निरेवावमो मृत्युः ।
चन्द्रमाश्चतुरुच्यते ॥ २९ ॥

अनाभोगाः परं मृत्युम् ।
पापाः संयन्ति सर्वदा।
आभोगास्त्वेव संयन्ति।
यत्र पुण्यकृतो जनाः।
ततो मध्यममायन्ति।
चतुर्मग्निं च सम्प्रति।
पृच्छामि त्वा पापकृतः।
यत्र यातयते यमः।
त्वं नस्तद् ब्रह्मन् प्रब्रूहि।
यदि वेत्स्था सतो गृहान्॥३०॥

कश्यपादुदिताः सूर्याः।
पापान्निर्घ्नन्ति सर्वदा।
रोदस्योरन्तर्देशेषु।
तत्र न्यस्यन्ते वासवैः।
तेऽशरीराः कश्यपः पश्यको भवति।
यथ्सर्वं परिपश्यतीति सौक्ष्म्यात्।
अथाग्नेरष्टपुरुषस्य ।
तस्यैषा भवति।
अग्ने नय सुपथा राये अस्मान्।
विश्वानि देव वयुनानि विद्वान्।
युयोध्यस्मज्जुहुराणमेनो।
भूयिष्ठां ते नम उक्तिं विधेम ॥३३॥

अग्निश्च जातवेदाश्च ।
सहोजा अजिराप्रभुः।
वैश्वानरो नर्यापाश्च।
पंक्तिराधाश्च सप्तमः।
विसर्पेवाष्टमोग्नीनाम्।
एतेऽष्टौ वसवः क्षिता इति।
यथर्त्वेवाग्नेरर्चिर्वर्णविशेषाः।
नीलार्चिश्च पीतकार्चिश्चेति।
अथ वायोरेकादशपुरुषस्यैकादशस्त्रीकस्य।
प्रभ्राजमाना व्यवदाताः॥३४॥

याश्च वासुकिवैद्युताः।
रजताः परुषाः श्यामाः।
कपिला अतिलोहिताः।
ऊर्ध्वा अवपतन्ताश्च।
वैद्युतइत्येकादश।
नैनं वैद्युतो हिनस्ति। य एवं वेद।
स होवाच व्यासः पाराशर्यः ।
विद्युद्वधमेवाहं मृत्युमैच्छमिति।
न त्वकामं हन्ति।।३५।।

य एवं वेद। अथ गन्धर्वगणाः। स्वान भ्राट्।
अंघारिर्बंभारिः। हस्तः सुहस्तः।
कृशानुर्विश्वावसुः।
मूर्धन्वान्थ्सूर्यवर्चाः।
कृतिरित्येकादश गन्ध्र्वगणाः।
देवाश्च महादेवाः।
रश्मयश्च देवागरगिरः।।३६।।

नैनं गरो हिनस्ति।
य एवं वेद।
गौरीमिमाय सलिलानि तक्षती एकपदी द्विपदी।
सा चतुष्पदी।
अष्टापदी नवपदी बभूवुषी। सहस्राक्षरा परमे
व्योमन्निति। वाचो विशेषणम्। अथ
निगदव्याख्याताः। ताननुक्रमिष्यामः।
वराहवस्त्वतपसः।।३७।।

विद्युन्महसो धूपयः। श्वापयो गृहमेधाश्चेत्येते।
ये चेमेऽशिमिविद्विषः। पर्जन्याः सप्त
पृथिवीमभिवर्षन्ति। वृष्टिभिरिति। एतयैव
विभक्तिविपरीताः। सप्तभिर्वातैरुदीताः। अमून्
लोकानभि वर्षन्ति। तेषामेषा भवति।
समानमेतदुदकम्।।३५।।

उच्चैत्यव चाहभिः। भूमिं पर्जन्या जिन्वन्ति।
दिवं जिन्वन्त्यग्नय इति। यदक्षरं भूतकृतम्। विश्वे
देवा उपासते। महर्षिमस्य गोप्तारम्।
जमदग्निमकुर्वत । जमदग्निराप्यायते।
छन्दोभिश्चतुरुत्तरैः। राज्ञः सोमस्य तृप्तासः।।३९।।

ब्रह्मणा वीर्यावता। शिवा नः प्रदिशो दिशः।
तच्छंयोरावृणीमहे। गातुं यज्ञाय । गातुं यज्ञपतये।
दैवी स्वस्तिरस्तु नः। स्वस्तिर्मानुषेभ्यः।

ऊर्ध्वं जिगातु भेषजम्। शं नो अस्तु द्विपदे।
शं चतुष्पदे। सोमपा असोमपा इति
निगदव्याख्याताः॥४०॥

सहस्रवृदियं भूमिः। परं व्योम सहस्रवृत्।
आश्विना भुज्यू नासत्या। विश्वस्य जगतस्पती।
जाया भूमिः पतिर्व्योम। मिथुनं ता अतुर्यथुः।
पुत्रो बृहस्पती रुद्रः सरमा इति स्त्रीपुमम्।
शुक्रंवामन्यद्यजतं वामन्यत्। विषुरूपे अहनी द्यौरिव
स्थः॥४१॥

विश्वा हि माया अवथः स्वधावन्तौ। भद्रा वां
पूषणाविह रातिरस्तु। वासात्यौ चित्रौ जगतो निधानौ।
द्यावाभूमी चरथःस्वं सखायौ।
तावाश्विनौ रासभाश्वाहव मे शुभस्पती अगतं सूर्यया
सह। त्युग्रौ ह भुज्युमश्विनोदमेघे।
रयिं न कश्चिन्ममृवाः अवाहाः। तमूहथुना
भिरात्मन्वतीभिः। अन्तरिक्ष पृड्भिरपोद
काभिः॥४३॥

तिस्रः क्षपस्त्रिरहाऽतिव्रजद्भिः। नासत्या भुज्युमूहथुः
पतङ्गैः । समुद्रस्य धन्वन्नार्द्रस्य पारे।
त्रिभिरथैश्वपद्भिःषडश्वैः । सवितारं वितन्वन्तं ।
अनु बध्नाति शाम्बरः। आपपूर्षम्बरश्चैव।
सविताऽरेपसोऽ भवत्। त्यं सुतृप्तं विदित्वैव।
बहुसोमगिरिं वशी॥४३॥

अन्वेति तुग्रोऽवक्रियान्तम्। आयसूयन्थ्सोमतृप्सुषु।
स संग्रामस्तमो द्योऽत्योतः। वाचोगाः पिपाति
तत्। स तद्गोभिःस्तवात्येत्यन्ये। रक्षसाऽनन्विताश्च
ये। अन्वेति परिवृत्त्याऽस्तः। एकमेतौ स्थो अश्विना।
ते एते द्युःपृथिव्योः। अहरहर्गर्भं दधाथे॥४४॥
तयोरेतौ वत्सावहोरात्रे । पृथिव्या अहः।
दिवो रात्रिः। ता अविसृष्टौ। दम्पती एव
भवतः। तयोरेतौ वत्सौ। अग्निश्चादित्यश्च ।
रात्रेर्वत्सः। श्वेत आदित्यः। अह्नोऽग्निः॥४५॥

ताम्रो अरुणः। अविसृष्टौ। दम्पती एव भवतः।
तयोरेतौ वत्सौ। वृत्रश्च वैद्युतश्च। अग्ने वृत्रः।
वैद्युत आदित्यस्य। ता अविसृष्टौ। दम्पती एव
भवतः। तयोरेतौ वत्सौ॥४६॥

उष्मा च नीहारश्च। वृत्रस्योष्मा।
वैद्युतस्य नीहारः। तौ तावेव प्रतिपद्येते।

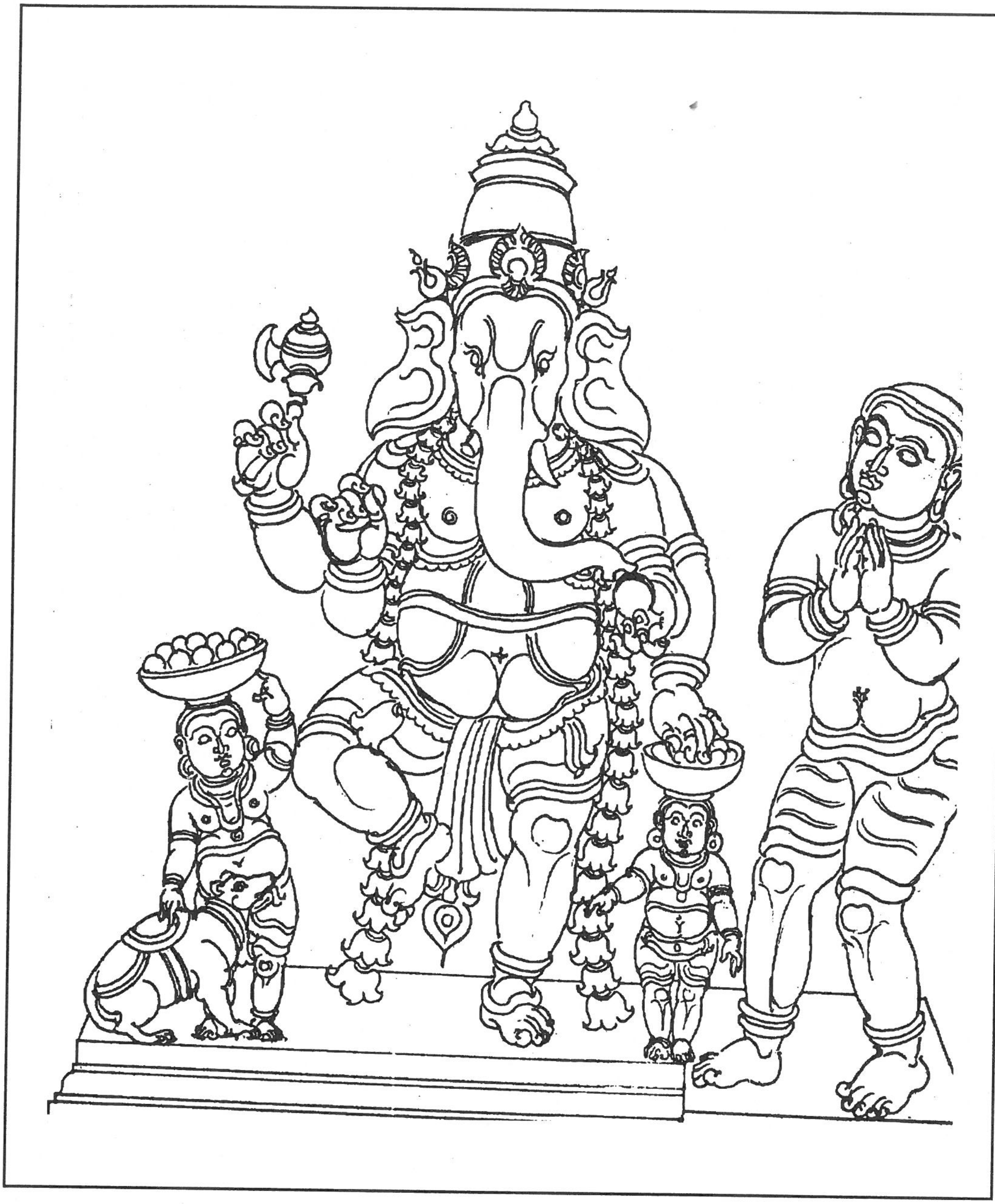

Gaṇeśa with Devotee wood-carving, Ātmanātha-svāmi temple, Avaḍayār-Koil

सेऽयं रात्री गर्भिणी पुत्रेण संवसति। तस्या वा एतदुल्बणम्। यद्रात्रौ रश्मयः। यथा गोर्गर्भिण्या उल्बणम्। एवमेतस्या उल्बणम्। प्रजयिष्णुः प्रजया च पशुभिश्च भवति। य एवं वेद। एतमुद्यन्तमपियन्तं चेति। आदित्यः पुण्यस्य वत्सः। अथः पवित्राङ्गिरसः।।४७।।

पवित्रवन्तः परि वाजमासते। पितैषां प्रत्नो अभिरक्षति व्रतम्। महः समुद्रं वरुणस्तिरोदधेः। धीरा इच्छेकुर्धरुणेष्वारभम्। पवित्रं ते विततं ब्रह्मणस्पते। प्रभुर्गात्राणि पर्येषि विश्वतः। अतप्ततनूर्न तदामो अश्नुते। श्रृतास इद्वहन्तथ्समाशत। ब्रह्मा देवानाम्। असतः सद्ये ततक्षुः।। ४५।।

ऋषयः सप्तात्रिश्च यत्। सर्वेऽत्रयो अगस्त्यश्च। नक्षत्रैश्चावृतोऽवसन्। अथ सावितुः श्यावश्वस्यार्तिकामस्य। अमी य ऋक्षा निहितास उच्चा। नक्तं ददृश्रे कुहचिद्दिवेयुः। अदब्धानि वरुणस्य व्रतानि। विचाराच्चन्द्रमा नक्षत्रमेति। तथ्सवितुर्वरेण्यं। भर्गो देवस्य धीमहि।।४९।।

धियो यो नः प्रचोदयात्। तथ्सवितुर्वृणी महे। वयं देवस्य भोजनम्। श्रेष्ठं सर्व धातमम्। तुरं भगस्य धीमहि। अपागूहत सविता तृभीन्। सर्वा दिवू अन्दसः। नक्तं तान्यभवन्दृशे। अस्थ्यस्रा संभविष्यामः। नाम नामैव नाम मे।।५०।।

नपुंसकं पुमांस्त्र्यसि। स्थावरोऽस्म्यथ जङ्गमः। यजेऽयक्षि यष्टाहे च। मया भूतान्ययक्षत। पशवू मम भूतानि। अनूबन्ध्योऽस्म्यहं विभुः। स्त्रियः सतीः ता उ मे क्षणवान्न आहुः। पश्यदक्षण्वान्न विचेतदन्धः। कविर्यः पुत्राय इमा चिकेत।।५१।।

यस्ता विजानाथ्सवितुः पिताऽसत्। अन्धो मणिमविन्दत्। तमनंगुलिरावयत्। अग्रीवः प्रत्यमुञ्चत्। तमजिह्वा असश्चत। ऊर्ध्वमूलमवाक्शाखम्। वृक्षं यो वेद संप्रति। न स जातु जनः श्रद्दध्यात्। मृत्युर्मा मारयादितिः। हसितं रुदितं गीतम्।।५२।।

वीणा पणवलासितम्। मृतं जीवं च यत्किञ्चित्। अंगानि स्नेव विद्धि तत्।

अतृष्यं सृष्यद्ध्यायत्। अस्माज्जाता मे मिथू चरन्।
पुत्रो निर्ऋत्या वैदेहः। अचेता यश्च चेतनः। स तं
मणिमविन्दत्। सोऽनंगुलिरावयत्। सोऽग्रीवः
प्रत्यमुञ्चत् ॥५३॥

सोऽजिह्वो असश्चत ।
नैतमृषिं विदित्वा नगरं प्रविशेत्।
यदि प्रविशेत्। मिथौ चरित्वा प्रविशेत्।
तत्संभवस्य व्रतम्। आ तमग्ने रथं तिष्ठ।
एकश्वमेकयोजनम्। एकचक्रमेकधुरम्। वातध्राजिगातिं
विभो। न रिष्यति न व्यथते॥५४॥

नास्याक्षो यातु सज्जति। यञ्छ्वेतान् रोहितं
श्चाग्रेः । रथे युक्तवाऽधितिष्ठति। एकया च दशभिश्च
स्वभूते। द्वाभ्यामिष्टये विंशत्या च। तिसृभिश्च
वहसे त्रिंशता च। नियुद्भिर्वायविह ता विमुञ्च॥५५॥

आ तनुष्व प्र तनुष्व। उद्धमाधम संधम। आदित्ये
चन्द्रवर्णानाम्। गर्भमाधेहि यः पुमान्।
इतः सिक्तं सूर्यगतम्। चन्द्रमसे रसं कृधि।
वारादं जनयाऽ ग्रेऽग्निम्। य एको रुद्र उच्यते।
असंख्याताः सहस्त्राणि स्मर्यते न च
दृश्यते॥५६॥

एवमेतं निबोधत। आ मन्द्रैरिन्द्र हरिभिः।
याहि मयूररोमभिः। मा त्वा केचिन्नियेमुरिन्न पाशिनः
दधन्वेव तां इहि। मा मन्द्रैरिन्द्र हरिभिः। यामि
मयूररोमभिः मा मा केचिनी ये मुरिन्न पाशिनः।
निधन्वेव ताभ्इमि। अणुभिश्च महद्भिश्च॥५७॥

निघृष्वैरसमायुतैः। कालैर्हरित्वमापन्नैः।
इन्द्राऽयाहि सहस्त्रयुक्। अग्निर्विभ्राष्टिवसनः।
वायुःश्वेत सिकद्रुकः। संवथ्सरो विषूवर्णैः
नित्यास्तेनुचरीस्तव। सुब्रह्मण्यों सुब्रह्मण्यों
सुब्रह्मण्योम्॥ इन्द्राऽगच्छ हरिव आगच्छ। मेष
वृषणश्वस्य॥५५॥

गौरावस्कन्दिन्नहल्यायै जौर। कौशिकब्राह्मण गौतम
ब्रुवाण। अरुणाश्वा इहागताः। वसवः पृथिविक्षितः।
अष्टौ दिग्वाससोऽग्नयः। अग्निश्च जातवेदाश्चेत्येते।
ताम्राश्वास्ताम्ररथाः। ताम्रवर्णास्तथाऽसिता।
दण्डहस्ताः खादग्दतः। इतो रुद्राः परां
गताः॥५९॥

उक्तं स्थानं प्रमाणं च पुर इत बृहस्पतिश्च
सविता च । विश्वरूपैरिहागतम्। रथेनोदकवर्त्मना।

अप्सुषा इति तद्द्वयोः। उक्तो मेषो वासांसि च।
कालावयवानामितः प्रतीज्या। वासात्या इत्यश्विनोः।
कोऽन्तरिक्षे शब्दं करोतीति। वासिष्ठो रौहिणो
मीमांसां चक्रे। तस्यैषा भवति। वाश्रेव विद्युदिति।
ब्रह्मण उदरणमसि। ब्रह्मण उदीरणमसि। ब्रह्मण
आस्तरणमसि। ब्रह्मण उपस्तरणमसि॥६०॥

(अपक्रामत गर्भिण्यः)। अष्टयोनीमष्टपुत्राम्।
अष्टपत्नीमिमां महीम्। अहं वेद न मे मृत्युः।
न चामृत्युरघाऽऽहरत्। अष्टयोन्यष्टपुत्रम्।
अष्टपतिदमन्तरिक्षम्। अहं वेद न मे मृत्युः।
न चामृत्युरघाऽऽहरत्। अष्टयोनीमष्ट
पुत्राम्॥६१॥
अष्टपत्नीममूं दिवम्। अहं वेद न मे मृत्युः।
न चामृत्युरघाऽऽहरत्। सुत्रामाणं महीमूषु।
अदितिर्द्यौरदितिरन्तरिक्षम्। अदितिर्माता स
पिता स पुत्रः।
विश्वे देवा अदितिः पञ्चजनाः।
अदितिर्जातमदितिर्जनित्वम्।
अष्टा पुत्रासो अदितेः। ये जातास्तन्वः परि
देवा उपप्रैत्सप्तभिः॥६२॥

परा मार्ताण्डमास्यत्। सप्तभिः पुत्रैरदितिः।
उपप्रैत्पूर्व्यं युगम्। प्रजायै मृत्यवे तत्।
परा मार्तण्डमाभरदिति। ताननुक्रमिष्यामः। मित्रश्च
वरुणश्च। धाता चार्यमा च। अंशश्च भगश्च। इन्द्रश्च
विवस्वांश्चेत्येते। हिरण्यगर्भो हंसः शुचिषत्। ब्रह्म
जज्ञानं तदित्पदमिति। गर्भः प्राजापत्यः। अथ
पुरुषः सप्तपुरुषः॥ ६३॥

(यथा स्थानं गर्भिण्यः)। योऽसौ तपन्नुदेति।
स सर्वेषां भूतानां प्राणानादायेदिति।
मा मे प्रजाया मा पशूनाम्।
मा मम प्राणानादायोदगाः।
असौ योऽस्तमेति।
स सर्वेषां भूतानां प्राणानादायास्तमेति।
मा मे प्रजाया मा पशूनाम्।
या मम प्राणानादयास्तंगाः असौ य आपूर्यति।
स सर्वेषां भूतानां प्राणैरापूर्यति॥६४॥

मा मे प्रजाया मा पशूनाम्।
मा मम प्राणैरापूरिष्ठाः। असौ योऽपक्षीयति।
स सर्वेषां भूतानां प्राणैरपक्षीयति।

मा मे प्रजाया मा पशूनाम्।
मा मम प्राणैरपक्षेष्ठाः।
अमूनि नक्षत्राणि। सर्वेषां भूतानां प्राणैरप
प्रसर्पन्ति चोत्सर्पन्ति च।
मा मे प्रजाया मा पशूनाम्।
मा मम प्राणैरप प्रसृपत मोत्सृपत।। ६५।।

इमे मासाश्चार्धमासाश्च।
सर्वेषां भूतानां प्राणैरप प्रसर्पन्ति चोत्सर्पन्ति च।
मा मे प्रजाया मा पशूनाम्।
मा मम प्राणैरप प्रसृपत मोत्सृपत।
इम ऋतवः। सर्वेषां भूतानां प्राणैरप प्रसर्पन्ति
चोत्सर्पन्ति च।
मा मे प्रजाया मा पशूनाम्।
मा मम प्राणैरप प्रसृपत मोत्सृपत।
अयं संवथ्सरः। सर्वेषां भूतानां प्राणैरप प्रसर्पति
चोत्सर्पति च।। ६६।।

मा मे प्रजाया मा पशूनाम्।
मा मम प्राणैरप प्रसृप मोत्सृप। इदमहः।
सर्वेषां भूतानां प्राणैरप प्रसर्पति चोत्सर्पति च।
मा मे प्रजाया मा पशूनाम्।
मा मम प्राणैरप प्रसृप मोत्सृप। इयं रात्रिः।
सर्वेषां भूतानां प्राणैरप प्रसर्पति चोत्सर्पति च।
मा मे प्रजाया मा पशूनाम्।
मा मम प्राणैरप प्रसृप मोत्सृप।
ॐ भूर्भुवःस्वः। एतद्वो मिथुनं मा नो मिथुनं
रीढ्वम्।।६७।।

अथादित्यस्याष्टपुरुषस्य।
मसूनामादित्यानां स्थाने स्वतेजसा भानि।
रुद्राणामादित्यानां स्थाने स्वतेजसा भानि।
आदित्यानामादित्यानां स्थाने स्वतेजसा भानि।
सतां सत्यानां। आदित्यानां स्थाने
स्वतेजसा भानि।
अभिथून्वतामभिघ्नताम्। वातवतां
मरुताम्।
आदित्यानां स्थाने स्वतेजसा भानि।
ऋभूणामादित्यानां स्थाने स्वतेजसा भानि।
विश्वेषां देवानाम्। आदित्यानां स्थाने स्वतेजसा
भानि।

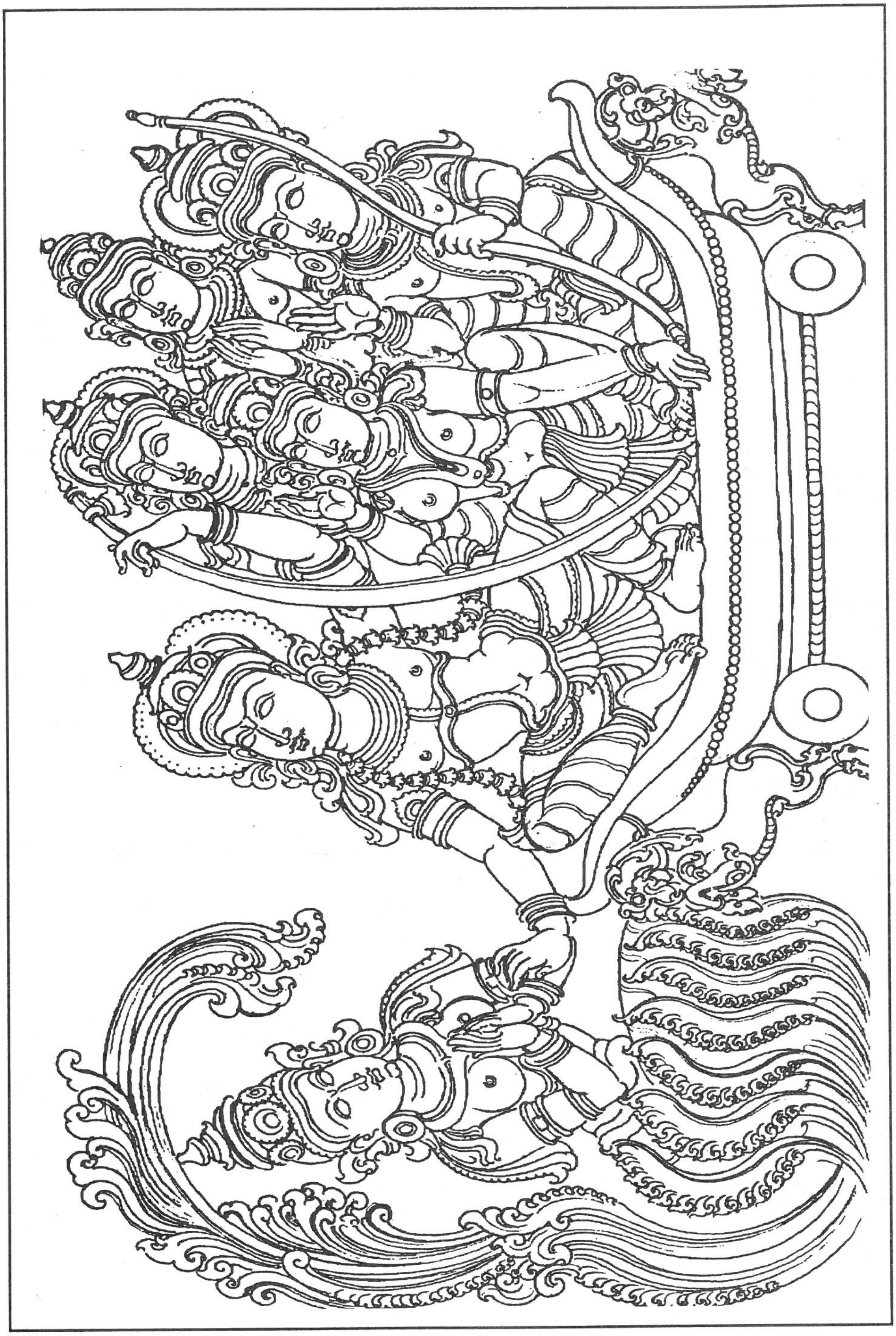

An episode from Rāmāyaṇa (wood-carving, Kaviyoor temple)

विश्वेषां देवानाम्। आदित्यानां स्थाने स्वतेजसा भानि।

संवथ्सरस्य सवितुः। आदित्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि।

ॐ भूर्भुवः स्वः। रश्मयो वो मिथुनं मा नो मिथुनं रीढ्वम्।। ६५।।

अरोगस्य स्थाने स्वतेजसा भानि।

भ्राजस्य स्थाने स्वतेजसा भानि।

पटरस्य स्थाने स्वतेजसा भानि।

पतङ्गस्य स्थाने स्वतेजसा भानि स्वर्णरस्य स्थाने स्वतेजसा भानि।

ज्यातिहीमतस्य स्थाने स्वतेजसा भानि।

विभासस्य स्थाने स्वतेजसा भानि।

कश्यपस्य स्थाने स्वतेजसा भानि।

ॐ भूर्भुवः स्वः। आपो वो मिथुनं मा नो मिथुनं रीढ्वम्।।६९।।

अथ वायोरेकादशपुरुषस्यैकादशस्त्रीकस्य।

प्रभ्राजमानानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि!

व्यवदातानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भामि वासुकिवैद्युतानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि।

रजतानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि।

परुषाणां स्थाने स्वतेजसा भानि।

श्यामानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि।

कपिलानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि।

अतिलोहितानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि।

ऊर्ध्वानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि।।७०।।

अवपतन्तानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि।

वैद्युतानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि।

प्रभ्राजमानीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि।

व्यवदातीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि।

वासुकिवैद्युतीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि।

परुषाणानां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि।

श्यामानां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि।

कपिलानां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि।

अतिलोहितीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि।

ऊर्ध्वानां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि।

अबपतन्तीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि।

वैद्युतीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि।

ॐ भूर्भुवः स्वः।

रूपाणि वो मिथुनं मा नो मिथुनं
रीढ्वम्।।७१।।

अथाग्नेरष्टपुरुषस्य । अग्नेः पूर्वदिश्यस्य
स्थाने स्वतेजसा भानि।

जातवेदस उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा
भानि।

सहोजसो दक्षिणादिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा
भानि।

अजिराप्रभव उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा
भानि।

वैश्वानरस्या परदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा
भानि।

नर्यापस उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि।

पंक्तिराधस उदग्दिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा
भानि।

विसर्पिण उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा
भानि।

ॐ भूर्भुवः स्वः। दिशो वो मिथुनं मानो
मिथुनं रीढ्वम्।। ७३।।

दक्षिणपूर्वस्थां दिशि विसर्पी नरकः।

तस्मान्नः परिपाहि।

दक्षिणपूर्वस्थां दिशि अविसर्पी नरकः।

तस्मान्नः परिपाहि।

उत्तरपूर्वस्यां दिशि विषादी नरकः।

तस्मान्नः परिपाहि। उत्तरापरस्यां दिश्यविषादी
नरकः।

तस्मान्नः परिपाहि। आ यस्मिन्थ्सप्तवासवा
इन्द्रियाणि। शतक्रतवित्येते ।।७३।।

इन्द्रघोषा वो वसुभिः पुरस्ता
दुपदधताम्। मनोजवसो वः पितुभिर्दक्षिणत
उपदधताम्।

प्रचेता वो रुद्रैः पश्चादुपदधताम्।

विश्वकर्मा व आदित्यैरुत्तरत उपदधताम्।

त्वष्टा वो रूपैरुपरिष्टादुयदधताम्। संज्ञानं वः
पश्चादिति।

आदित्यः सर्वोऽग्निः पृथिव्याम्।
वायुरन्तरिक्षे । सूर्यो दिवि। चन्द्रमा दिक्षु।
नक्षत्राणि स्वर्लोके एवा ह्येव।
एवाह्यग्ने। एवा हि वायो। एवा हीन्द्र।
एवा हि पूषन्। एवा हि देवाः ॥७४॥

अपामापामपःसर्वाः॥
अस्मादस्मादितोऽमुतः। अग्निर्वायुश्च सूर्यश्च।
सह सञ्चस्करर्धिया। वाय्वश्वा रश्मिपतयः।
मरीच्यात्मानो अदुहः। देवीर्भुवनसूवरीः।
पुत्रवत्त्वाय मे सुत। महानाम्नीर्महामनाः।
महसो महसः स्वः॥७५॥

देवीः पर्जन्यसूवरीः पुत्रवत्त्वाय मे सुत।
अपाश्र्युष्णिमपा रक्षः। अपाश्र्युष्णिमपा रघम्।
अपाघ्रमप चावर्तिम्। अप देवीरितो हित।
वज्रं देवीरजीतांश्च। भुवनं देवसूवरीः।
आदित्यानदितिं देवीम् ।
योनिनोर्ध्वमुदीषत॥७६॥

भद्रं कर्णेभिःश्रृणुयाम देवाः। भद्रं
पश्येमाक्षभिर्यजत्राः।
स्थिरैरंगैस्तुष्टुवांसस्तनूभिः।
व्यशेम देवहितं यदायुः॥
स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः।
स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः।
स्वस्ति नस्तार्क्ष्यो अरिष्टनेमिः।
स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु॥
केतवो अरुणासश्च। ऋषयो वातरशनाः।
प्रतिष्ठां शतधा हि। समाहितासो
सहस्त्रधायसम्।
शिवा नः शंतमा भवन्तु ।
दिव्या आप ओषधयः।
सुमृडीका सरस्वति मा ते व्योम
संदृशि॥७७॥

योऽपां पुष्पं वेद। पुष्पवान् प्रजावान् पशुमान्
भवति।
चन्द्रमा वा अपां पुष्पम्। पुष्पवान् प्रजावान्
पशुमान् भवति।
य एवं वेद। योऽपामायतनं वेद।
आयतनवान् भवति॥ अग्निर्वा अपामायतनम्।
आयतनवान् भवति।

योऽग्नेरायतनं वेद ॥७८॥

आयतनवान् भवति। आपो वा अग्नेरायतनम्। आयतनवान् भवति।

य एवं वेद। योऽपामायतनं वेद आयतनवान् भवति॥

वायुर्वा अपामायतनम्। आयतनवान् भवति॥

यो वायोरायतनं वेद। आयतनवान् भवति॥७९॥

आपो वै वायोरायतनम्। आयतनवान् भवति।

य एवं वेद। योऽपामायतनं वेद।

आयतनवान् भवति। असौ वै तपन्नपामायतनं।

आयतनवान् भवति।

योऽमुष्य तपत आयतनं वेद। आयतनवान् भवति॥८०॥

आयतनवान् भवति। य एवं वेद।

योऽपामायतनं वेद। आयतनवान् भवति।

चन्द्रमा वा आपामायतनम्।

आयतनवान् भवति। यश्चन्द्रमस आयतनं वेद।

आयतनवान् भवति।

आपो वै चन्द्रमस आयतनम्।

आयतनवान् भवति॥८१॥

य एवं वेद। योऽपामायतनं वेद।

आयतनवान् भवति। नक्षत्राणि वा

अपामायतनं। आयतनवान् भवति।

यो नक्षत्राणामायतनं वेद। आयतनवान् भवति।

आपो वै नक्षत्राणामायतनम्। आयतनवान् भवति।

य एवं वेद॥८२॥

योऽपामायतनं वेद।

आयतनवान् भवति। पर्जन्यो वा

अपामायतनम्। आयतनवान् भवति। यः

पर्जन्यस्यायतनं वेद। आयतनवान् भवति।

आपो वै पर्जन्यस्यायतनम्। आयतनवान् भवति। य एवं वेदा। योऽपामायतनं वेद॥८३॥

आयतनवान् भवति। संवथ्सरो वा

अपामायतनम् आयतनवान् भवति।

यः संवंथ्संरस्यायतनं वेद। आयतनवान् भवति।

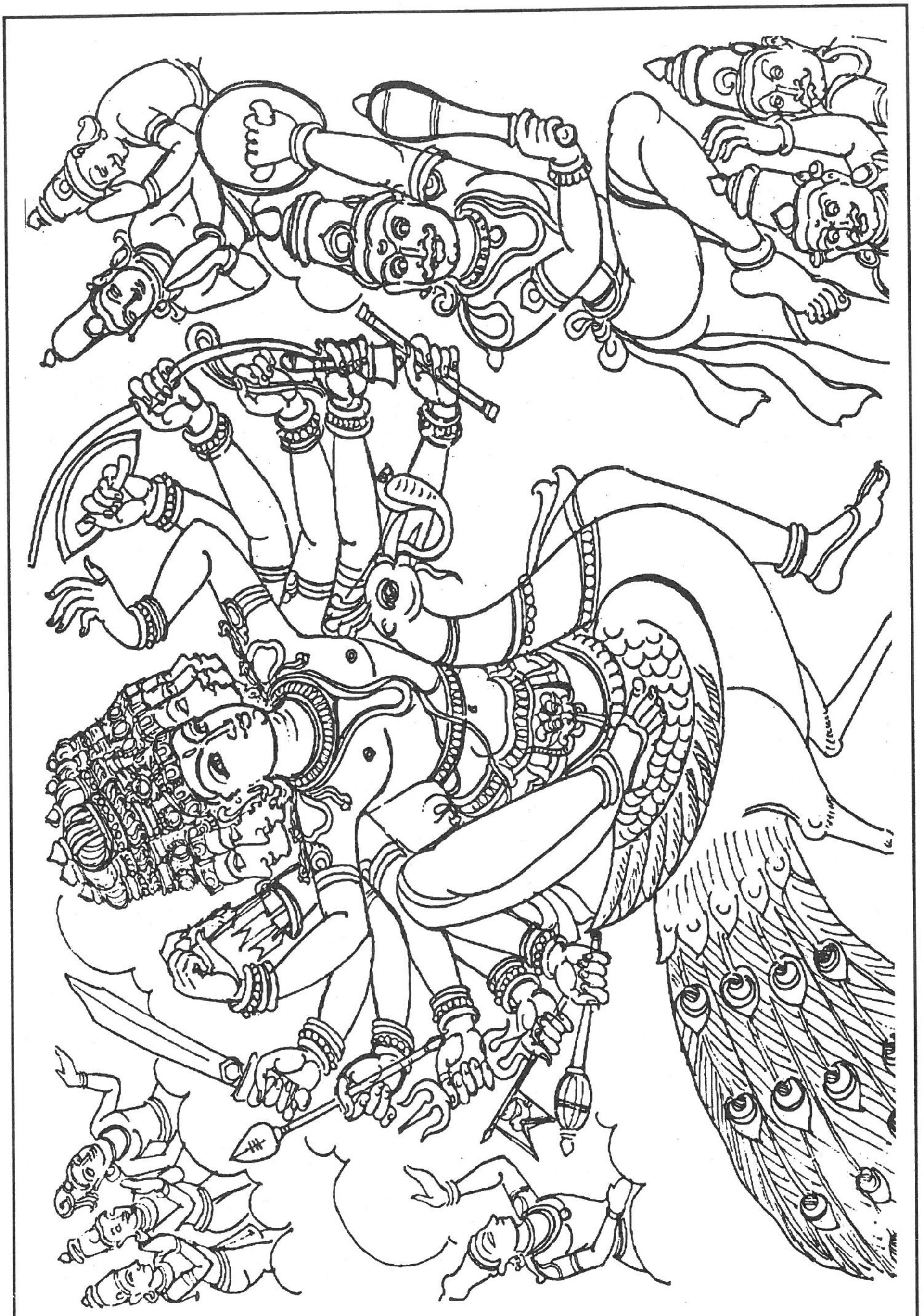

Subrahmanya as Killer of Tāraka (with gods adoring the hero) from Chidambaram

आपो वै संवथ्सरस्यायतनम्। आयतनवान्
भवति। य एवं वेद । योऽप्सु नावं प्रतिष्ठितां
वेद। प्रत्येव तिष्ठति॥८४॥

इमे वै लोका अप्सु प्रतिष्ठिताः।
तदेषाभ्यनूक्ता । अपां रसमुदयं सन्।
सूर्ये शुक्रं समाभृतम्।
अपां रसस्य यो रसः ।
तं वो गृह्णाम्युत्तममिति।
इमे वै लोका अपां रसः। ते ऽमुष्मिन्नादित्ये
समाभृताः।
जानुदघ्नीमुत्तरवेदीं खात्वा।
अपां पूरयित्वा गुल्फदघ्नम्॥८५॥

पुष्करपर्णैः पुष्करदण्डैः पुष्करैश्च संस्तीर्य।
तस्मिन्विहायसं। अग्निं प्रणीयोपसमाधाय ।
ब्रह्मवादिनो वदन्ति।
कस्मात्प्रणीतेऽयमग्निश्चीयते। साप्रणीतेऽयमप्सु
ह्ययं चीयते। असौ भुवनेऽप्यनाहिताग्निरेताः।
तमभित एता अभीष्टका उपदधाति। अग्निहोत्रे
दर्शपूर्णमासयोः।
पशुबन्धे चातुर्मास्येषु॥८६॥

अथो आहुः। सर्वेषु यज्ञक्रतुष्विति। एतद्ध स्म
वा आहुः शण्डिलाः कमग्निं
चिनुते। सत्रियमग्निं चिन्वानः। संवथ्सरं
प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते। सावित्रमग्निं
चिन्वानः। अमुमादित्यं प्रत्यक्षेण। कमग्निं
चिनुते॥८७॥
नाचिकेतमग्निं चिन्वानः।
प्राणान् प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते।
चातुर्होत्रियमग्निं चिन्वानः।
ब्रह्म प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते।
वैश्वसृजमग्निं चिन्वानः।
शरीरं प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते।
उपानुवाक्यमाशुमाग्निं चिन्वानः॥८८॥

इमान् लोकान् प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते।
इमामरुणकेतु कमग्निं चिन्वान इति । य
एवासौ। इतश्चामुतश्चाव्यतीपाती।
तमिति । योग्नेमिथूया वेद मिथुनवान् भवति।
आपो वा अग्नेर्मिथूयाः। मिथुनवान् भवति। य

एवं वेद॥८९॥

आपो वा इदमासन्थ्सलिलमेव स प्रजापतिरेकः पुष्करपर्णे समभवत्। तस्यान्तर्मनसि कामः समवर्तत। इदं सृजेयमिति। तस्माद्यत्पुरुषो मनसाऽभिगच्छति। तद्वाचा वदति। तत्कर्मणा करोति। तदेषाऽभ्यनूक्ता । कामस्तदग्रे समवर्तताधि। मनसो रेतः प्रथमं यदासीत्॥९०॥

सतो बन्धुमसति निरविन्दन्। हृदि प्रतीष्या कवयो मनीषेति

उपैनं तदुपनमति। यत्कामो भवति। य एवं वेद । स तपोऽ तप्यत। स तपस्तप्त्वा। शरीरमधूनुत।

तस्य यन्मांसमासीत्। ततोऽरुणाः केतवो वातरशना ऋषय उदतिष्ठन्॥९१॥

ये नखाः। ते वैखानसाः। ये वालाः। ते वालखिल्याः। यो रसः सोऽपाम्। अन्तरतः कूर्मं भूतं सर्पन्तम्। तमब्रवीत्। मम वै त्वङ्मासं सा। समभूत्॥९२॥

नेत्यब्रवीत्। पूर्वमेवाहमिहासमिति। तत्पुरुषस्य पुरुषत्वम्। स सहस्रशीर्षा पुरुषः। सहस्राक्षः सहस्रपात्। भूत्वो- दतिष्ठत्। तमब्रवीत्। त्वं वै पूर्वं समभूः। त्वमिदं पूर्वं कुरुष्वेति। स इत आदायापः॥९३॥

अञ्जलिना पुरुस्तादुपादधात्। एवाह्येवेति। तत आदित्य उदतिष्ठत्। सा प्राची दिक् । अथारुणः केतुर्दक्षिणत उपादधात्। एवा ह्यग्न इति। ततो वा अग्निरुदतिष्टत् सा दक्षिणा दिक्। अथारुणिः केतुः पश्चादुपादधात्। एवा हि वायो इति॥९४॥

ततो वायुरुदतिष्ठत्। सा प्रतीची दिक्। अथारुणः केतुरुत्तरत उपादधात्। एवाहीन्द्रेति। ततो वा इन्द्र उदतिष्ठत्। सोऽदीची दिक्। अथारुणः केतुर्मध्य उपादधात्। एवा हि पूषन्निति। ततो वै पूषोऽदतिष्ठत्। सेऽयं दिक्॥९५॥

अथारुणः केतुरुपरिष्टादुपादधात्। एवा हि देवा इति। ततो देवमनुष्याः पितरः गन्धर्वाप्सर सश्चोदतिष्ठन्।

सोऽर्ध्वा दिक्। या विप्रषो विपरापतन्। ताभ्यो सुरा रक्षांसि पिशाचाश्चेदतिष्ठन्। तस्मात्ते पराभवन्। विप्रड्भ्यो हि ते समभवन्। तदेषाऽभ्यनूक्ता॥९६॥

अपो ह यद्बृहती गर्भमायन्। दक्षं दधाना जनयन्तीः स्वयंभुम्। तत इमेऽध्यसृज्यन्त सर्गाः। अद्भ्यो वा इदं समभूत्। तस्मादिदं सर्वं ब्रह्म स्वयंभ्विति। तस्मदिदं सर्वं शिथिलमिवाध्रुव मिवाभवत्। प्रजापतिर्वाव तत्। आत्मनाऽऽत्मानं विधाय। तदेवानु प्राविशत्। तदेषाऽभ्यनुक्ता॥९७॥

विधाय लोकान् विधाय भूतानि। विधाय सर्वाः प्रदिशो दिशश्च। प्रजापतिः प्रथमजा ऋतस्य। आत्मनाऽऽ त्मानमभिसंविवेशेति। सर्वमेवेदमाप्त्वा। सर्वमवरुध्य। तदेवानु प्रविशति। य एवं वेद॥९८॥

चतुष्टस्य आपो गह्णाति। चत्वारि अपां रूपाणि। मेघो विद्युतस्तनयित्नुर्वृष्टिः। तान्येवावरुन्धे आतपति वर्ष्या गृह्णाति। ताः पुरस्तादुपधाति। एता वै ब्रह्मवर्चस्या आपः। मुखत एव ब्रह्मवर्चसमवरुन्धे। तस्मान्मुखतो ब्रह्म वर्चसितरः॥९९॥

कूप्या गृह्णाति। ता दक्षिणत उपदधाति एता वै तेजास्विनीरापः। तेज एवास्य दक्षिणतो दधाति। तस्माद्दक्षिणोऽर्धस्तेजस्वितरः। स्थावरा गृह्णाति। ताः पश्चादुपदधाति। प्रतिष्ठिता वै स्थावराः। पश्चेदव प्रतितिष्ठति। वहन्ता गृह्णति॥१००॥

ता उत्तरत उपदधाति। ओजसा वा एता वहन्तीरिवोद्गतीरिव
अकूजतीरिव धावन्तीः।
ओज एवास्योत्तरतो दधाति। तस्मादुत्तरोऽ र्ध ओजस्वितरः।
संभार्य गृह्णाति। ता मध्य उपदधाति। इयं वै सभार्याः। अस्यामेव प्रतितिष्ठति। पल्वल्या गृह्णाति। ता उपरिष्टादुपादधाति॥१०१॥

असौ वै पल्वल्याः। अमुष्यामेव प्रतितिष्ठति। दिक्षूप दधाति। दिक्षु वा आपः। अन्नं वा आपः। अद्भ्यो वा अन्नं जायते। यदेवाद्भ्योऽन्नं जायते। तदवरुन्धे। तं वा एतमरुणाः केतवो वातरशना ऋषयोऽचिन्वन्।

तस्मादारुणकेतुकः। तदेषाऽभ्यनूक्ता। केतवो अरुणासश्च। ऋषयो वातरशनाः। प्रतिष्ठा शतधा हि समाहिता। सोऽसहस्रधायसमिति। शतशश्चैव सहस्रशश्च प्रतितिष्ठति। य एतमग्निं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद॥१०३॥

जानुदघ्नीमुत्तरवेदीं खात्वा। अपां पूरयति। अपां सर्वत्वाय । पुष्करपर्णं रुक्मं पुरुषमित्युपदधाति तपो वै पुष्करपर्णण्। सत्य रुक्मः। अमृतं पुरुषः। एतावद्वावास्ति। यावदेतत्। यावदेवास्ति॥१०३॥

तदवरुन्धे । कूर्ममुपदधाति। अपामेव मेघमवरुन्धे। अथो स्वर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै। आपमापामपः सर्वाः अस्मादस्मादितोऽमुतः। अग्निर्वायुश्च सूर्यश्च। सह संचस्करर्धिया इति। वाय्वश्चा रश्मिपतयः। लोकं पृणाच्छिद्रं पृण॥१०४॥

यास्तिस्रः परमजाः । इन्द्रघोषा वो वसुभिरेवा ह्येवेति। पञ्च चितय उपदधाति। पांक्तोऽग्निः। यावानेवाग्निः। तं चिनुते। लोकं पृणया द्वितीयामुपदधाति। पञ्चपदा वै विराट्। तस्या वा इयं पादः। अन्तरिक्षं पादः। द्यौः पादः। दिशः पादः। परोजाः पादः। विराज्येव प्रतितिष्ठति। य एतमग्निं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद॥१०५॥

अग्निं प्रणीयोपसमाधाय । तमभित एता अभीष्टका उपदधाति। अग्निहोत्रे दर्शपूर्णमासयोः। पशुबन्धे चातुर्मास्येषु। अथो आहुः। सर्वेषु यज्ञक्रतुष्विति। अथ ह स्माहारुणः स्वायंभुवः। सावित्रः सर्वोऽग्नि रित्यननुषंगं मन्यमहे। नाना वा एतेषां वीर्याणि। कमग्निं चिनुते॥१०६॥

सत्रियमग्निं चिन्वानः। कमग्निं चिनुते। सावित्रमग्निं चिन्वानः। कमग्निं चिनुते। नाचि-केतमग्निं चिन्वानः। कमग्निं चिनुते। चातु र्होत्रियवाग्निं चिन्वानः। कमग्निं चिनुते। वैश्वसृजमग्निं चिन्वानः। कमग्निं चिनुते॥१०७॥

उपानुवाक्यमाशुमग्निं चिन्वानः। कमग्निं चिनुते। इममारुणकेतुकमग्निं चिन्वान इति। वृषा वा अग्निः। वृषाणौ संस्फालयेत्। हन्येतास्य यज्ञः। तस्मन्नानुषज्यः। सोत्तररवेदिषु क्रतुषु चिन्वीत। उत्तरवेद्यां ह्यग्निश्चीयते। प्रजाकामश्चिन्वीत॥१०८॥

प्राजापत्यो वा एषोऽग्निः। प्राजापत्याः प्रजाः। प्रजावान् भवति। य एवं वेद। पशुकामश्चिन्वीत। संज्ञानं वा एतत्पशूनाम्। यदापः। पशूनामेव संज्ञानेऽग्निं चिनुते। पशुमान् भवति। य एवं वेद।।१०९।।

वृष्टिकामश्चिन्वीत। आपो वै वृष्टिः। पर्जन्यो वर्षको भवति। य एवं वेद। आमयावी चिन्वीत। आपो वै भेषजम्। भेषजमेवास्मै करोति। सर्वमायुरेति। अभिचरश्चिन्वीत। वज्रो वा आपः।।११०।।

वज्रमेव भ्रातृव्येभ्यः प्रहरति। स्तृणुत एनम्। तेजस्कामो यशस्कामः। ब्रह्मचर्यसकामः स्वर्गकामश्चिन्वीत। एतावद्वाऽस्ति। यावदेतत्। यावदेवास्ति । तदवरुन्धे। तस्यैतद्व्रतम्। वर्षति न धावेत्।।१११।।

अमृतं वा आपः। अमृतस्यानन्तरित्यै। नाप्सु मूत्रपुरीषं कुर्यात्। न निष्ठीवेत्। न विवसनः स्नायात्। गुह्यो वा एषोऽग्निः। एतस्याग्नेर नतिदाहाय। न पुष्करपर्णानि हिरण्यं वाऽधिष्ठेत्। एतस्याग्नेरनभ्यारेहाय। न कुर्मस्याश्नीयात्।

नोदकस्या धातुकान्येन मोदकानि भवन्ति। अघातुका आपः। य एतमग्निम् य उ चैनमेवं वेद।।११२।।

इमा नुकं भुवना सीषधेम। इन्द्रश्च विश्वे च देवाः। यज्ञं च नस्तन्वं च प्रजां च। आदित्यैरिन्द्रः सह सीषधातु। आदित्यैरिन्द्रः सगणो मरुद्भिः। अस्माकं भूत्ववविता तनूनाम्। आ ल्पवस्वप्र प्लवस्व। आण्डीभवज मा मुहुः। सुखादीं दुःखनिधनाम्। प्रतिमुञ्चस्व स्वां पुरम्।।११३।।

मरीचयः स्वायंभुवाः। ये शरीराण्यकल्पयन्। ते ते देहं कल्पयन्तुं । मा च ते ख्यस्मती रिषत्। उत्तिष्ठत मा स्वप्त। अग्निमिच्छध्वं भारताः। राज्ञः सोमस्य तृप्तासः। सूर्येण सयुजोषसः। युवा सुवासाः। अष्टचक्रा नवद्वारा।।११४।।

देवानां पूरयोध्या। तस्यां हिरण्मयः कोशः। स्वर्गो लोको ज्योतिषाऽवृतः। यो वै तां ब्रह्मणो वेद। अमृतेनावृतां पुरीम्। तस्मै ब्रह्म च ब्रह्मा च आयुः कीर्तिं प्रजां ददुः। विभ्राजमानां हरिणीम्। यशसा संपरीवृताम्। पुरं हिरण्मयीं ब्रह्मा।।११५।।

विवेशाऽपराजिता । परांगेत्यज्यामयी। परांगेत्यनाशकी। इह चामुत्र चान्वेति। विद्वान् देवासुरानुभयान्। यत्कुमारी मन्द्रयते। यद्योषिद्यत्पतिव्रता। अरिष्टं यत्किञ्च क्रियते। अग्निस्तदनु वेधति। अश्रुतासश्रृतासश्च॥११६॥

यज्वानो येऽयज्वानः। स्वर्यन्तो नापेक्षन्ते। इन्द्रमग्निं च ये विदुः। सिकता इव सयन्ति। रश्मिभिः समुदीरिताः। अस्माल्लोकादमुष्माच्च। ऋषिभिदपृश्निभिः अपेतवीतवि च सर्पताताः। येऽत्रस्थ पुराणा ये च नूतनाः। अहोभिरद्भिरक्तुभिर्व्यक्तम्॥११७॥

यमो ददात्वा वसानमस्मै। नृमुणन्तु नृ पात्वयः। अकृष्टा ये च कृष्टजाः। कुमारीषु कनीनीषु। जारिणाषु च ये हिताः) रेतः पीता आण्डपीताः। अंगारेषु च ये हुताः। उभयान्पुत्रपौत्रकान्। युवे हं यमराजगान्। इातमिन्नु शरदः। अदो यद् ब्रह्म विलबम्। पितृणां च यमस्य च। वरुणस्याश्विनोरग्नेः। यरुतां च विहायसाम्। कामप्रयवणं मे अस्तु। सह्येवास्मि सनातनः। इति नाको ब्रह्मिश्रवो रायो धनम्। पुत्रानापो देवीरिहाहित॥११८॥

विशीर्ष्णीं गृध्द्रशीर्ष्णीं निरुऋतिं हथः। परिबाधं श्वेतकुक्षम्। निजंधं शबलोदरम्। स तान् वाच्या यया सह। अग्ने नाशय संदृशः। ईर्ष्यासूये बुभुक्षाम्। मन्युं कृत्यां च दीधिरे। रथेन किंशुकावता। अग्ने नाशय संदृशः॥११९॥

पर्जन्याय प्र गायत। दिवस्पुत्राय मीढुषे। स नो यवसमिच्छतु। इदं वचः पर्जन्याय स्वराजे। हृदो अस्त्वन्तरं तद्युयोत। मयो भूर्वातो विश्वकृष्टयः सन्त्वस्मे। सुपिप्पला ओषधीर्देवगोः। यो गर्भमोषधीनाम्। गवां कृणोत्यर्वताम्। पर्जन्यः पुरुषीणाम्॥१२०॥

पुनर्मा मैत्विन्द्रियम्। पुनरायुः पुनर्भगः। पुनर्ब्राह्मणमैतु मा पुनर्द्रविणमैतु मा। यन्मेऽद्यरेतः पृथिवीमस्कान्। यदोषधिरप्यसरद्यदापः। इदं तत्पुनराददे। दीर्घायुत्त्वाय वर्चसे। यन्मे रेतः प्रसिच्यते । यन्म आजायते पुनः। तेन माममृतं कुरु । तेन सुप्रजसं कुरु॥१२१॥

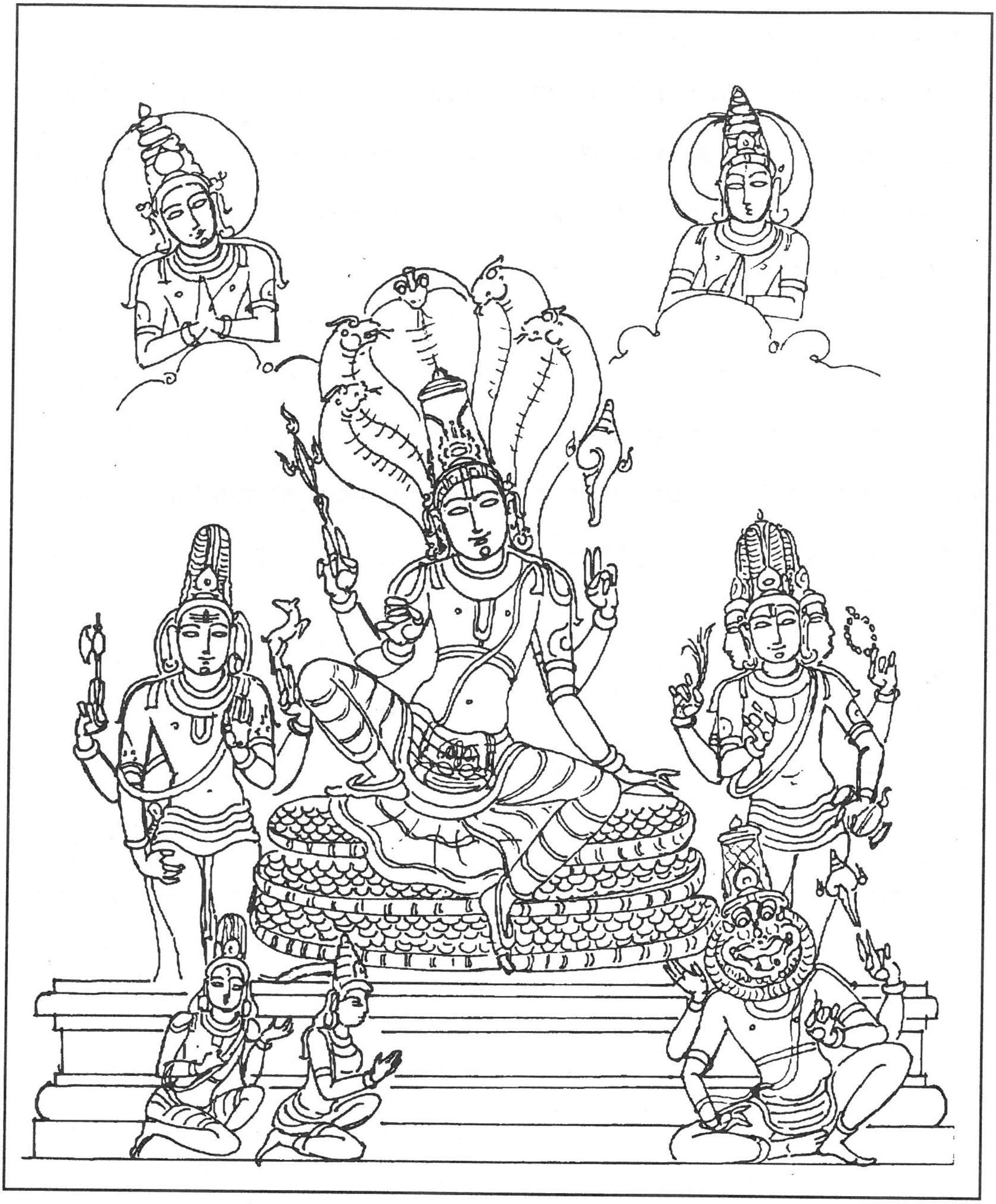

Devotees of Para-vāsudeva

अद्भ्यस्तिरोधा जायत। तव वैश्रवणः सदा तिरोधेहि सपत्नान्नः। ये अपोऽश्नन्ति। त्वाष्ट्रीं मायां वैश्रवणः। रथं सहस्रवं धुरम्। पुरुश्चक्रं सहस्राश्वम्। आस्थायायाहि नो बलिम्। यस्मै भूतानि बलिमावहन्ति। धनं गावो हस्ति हिरण्य मश्वान्।।१२२।।

असाम सुमतौ यज्ञियस्य। श्रियं बिभ्रतोऽन्नमुखीं विराजम्। सुदर्शने च क्रौञ्चे च। मैनागे च महागिरौ। शत द्वाट्टारगमंता। संहार्यं नगरं तव। इति मन्त्राः। कल्पोऽत ऊर्ध्वम्। यदि बलिं हरेत्। हिरण्यनाभये वितुदये कौबेरायायं बलिः।।१२३।।

सर्वभूताधिपतये नम इति। अथ बलिं हृत्वोपतिष्ठेत। क्षतं क्षतं वैश्रवणः। ब्राह्मणा वयं स्मः। नमस्ते अस्तु मा मा हिंसीः। अस्मात्प्रविश्यान्नमद्धीति। अथ तमग्निमादधीत। यस्मिन्ने तत्कर्म प्रयुञ्जीत। तिरोऽधा भूः तिरोधा भुवः।।१२४।।

तिरोऽधाः स्वः। तिरोधा भूर्भुवः स्वः। सर्वेषां लोकानामाधिपत्ये सीदति। अथ तमग्निमिन्धीत।

तस्मिन्नेतत्कर्म प्रयुञ्जीत। तिरोऽधा भूः स्वाहा। तिरोऽधा भुवः स्वाहा। तिरोऽधाः स्वः स्वाहा। तिरोऽधा भूर्भुवः स्वः स्वाहा। यस्मिन्नस्य काले सर्वा आहुतीर्हुता भवेयुः।।१२५।।

अपि ब्राह्मणमुखीनाः। तस्मिन्नहः काले प्रयुञ्जीत। परः सु जनाद्वेपि। मास्म प्रमाद्यन्तमध्यापयेत्। सर्वार्थाः सिद्ध्यन्ते । य एवं वेद। क्षुध्यन्निदमजानताम्। सर्वार्था न सिद्ध्यन्ते। यस्ते विघातुको भ्राता। ममान्तर्हृदये श्रितः।। १३६।।

तस्मा इममग्रपिण्डं जुहोमि। स मेऽर्थान्माविधीत्। मयि स्वाहा। राजाधिराजाय प्रसह्य साहिने। नमो वयं वैश्ररणाय कुर्महे। स मे कामान् कामकामाय मह्यम्। कामेश्वरो वैश्रवणो ददातु। कुबेराय वै श्रवणाय, महा राजाय नमः। केतवो अरुणासश्च। ऋषयो वातरशनाः। प्रतिष्ठां शतधा हि। समाहितासोऽसहस्रधायसम्। शिवा नश्यन्तमा भवन्तु दिव्या आप ओषधयः। सुमृडीका सरस्वति। या ते व्योम संदृशि।।१३७।।

संवत्सरमेतद्व्रतं चरेत्। द्यौ वा मासौ। नियमः समासेन। तस्मिन्नियमविशेषाः। त्रिषवणमुद कोपस्पर्शी। चतुर्थकालपान भक्तः स्यात्। अहरहवो भैक्षमाश्नीयात्। औदुम्बरीभिः। समिद्भिरग्नि परिचरेत्। पुनर्मा मैत्विन्द्रियमित्येतेऽनु-वाकेन। उद्धृत परिपूताभिरद्भिः कार्यं कुर्वीत।।१२८।।

असञ्चयवान्। अग्नये वायवे सूर्याय। ब्रह्मणे प्रजापतये। चन्द्रमसे नक्षत्रेभ्यः। ऋतुभ्य संवथ्सराय। वरुणायारुणायेति व्रतहोमाः। प्रवर्ग्यवदादेशः। अरुणाः काण्डऋषयः। अरण्येऽधीयीरन्। भद्रं कर्णेभिरिति द्वे जपित्वा।।१२९।।

महानाम्नीभिरुदकं संस्पर्श्य। तमाचार्यो दद्यात्। शिवा नश्यन्तमेत्योषधीरालभते। सुमृडीकेति भूमिम्। एवमपवर्गे धेनुर्दक्षिणा। कंसं वासश्च क्षौमम्। अन्यद्वा शुक्लम्। यथाशक्ति वा। एवं स्वाध्याय धर्मेण। अरण्येऽधीयीत। तपस्वी पुण्यो भवति तपस्वी पुण्यो भवति।।१३०।।

ॐ भद्रं कर्णेभिः श्रुणुयाम देवाः। भद्रं
पश्येमाक्षभि र्यजत्राः।
स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवांसस्तनूभिः।
व्यशेम देवाहितं यदायुः।।

स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः।
स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः।
स्वस्ति नस्ताक्ष्यों अरिष्टनेमिः।
स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु।।

।।ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः।।

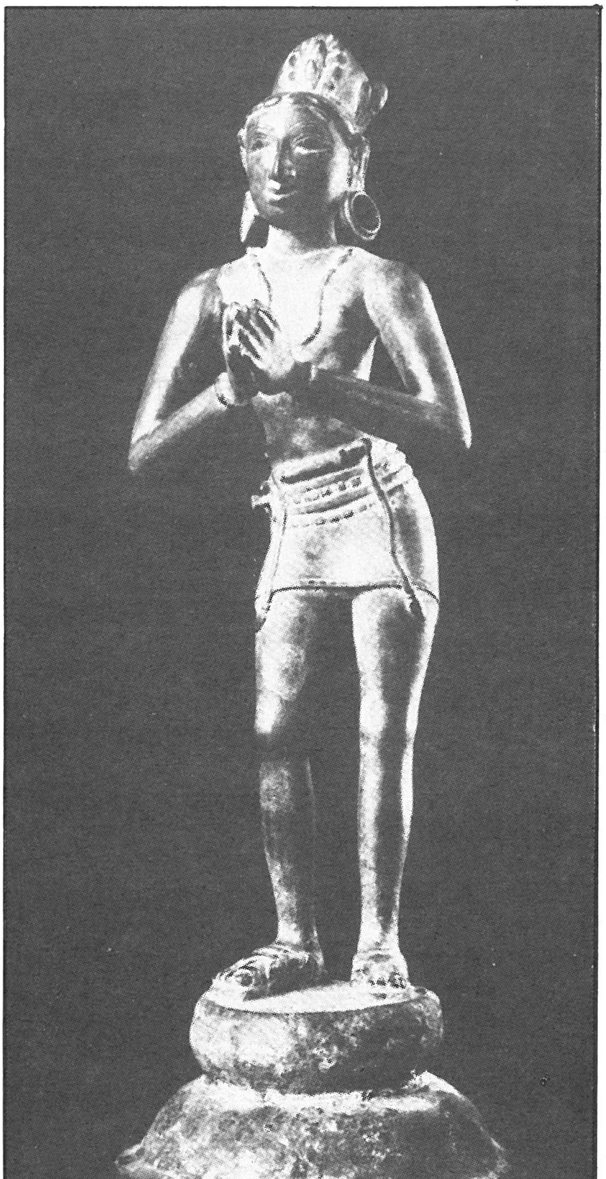

Kaṇṇappa-nāyanār (from Tiruvelangādu)

CHAPTER SIX

NAMASKĀRA IN A TEMPLE

Circumambulation and prostration are elaborate procedures in a temple complex. There are āgamic prescriptions about the manner, number, attitude and differences in prostrations as well as

circumambulations. Circumambulation (pradakshiṇa) comes before prostration (namaskāra) in the sequence of worship. They constitute the final acts.

Namaskāra comes at the end of the elaborate worship with sixteen sequences.

1. āvāhana: invocation

2. āsana : providing a seat forth deity (by offering a tulasī leaf)

3. Pādya : water for the feet

4. arghya : respectful oblation (water)

5. āchamanīya : water for ceremonial sipping

6. snāna : ritual bath, oblation (water)

7. vastra : garments (tulasī leaves)

8. upavastra : upper garments (also tulasī leaves)

9. gandha : perfumes and sandal paste (chandana)

10. pushpa : flowers for decoration

11. dhūpa : incense

12. dīpa : illumination, waving of lights

13. naivedya : food-offering

14. pradakshiṇa : circumambulation

15. mantra-pushpa : flowers in the form of recitation of mantras

16. namskāra : final act of adoration

अष्टाङ्गादिनमस्कारः, तत्फलं च ॥

प्रणम्य दंडवद् भूमौ साष्टाङ्गं कुसुमं क्षिपेत् ॥

अंशुमति-

पशोः पाशुपतेरग्रे दण्डवत् पतिते भुवि ।
पतन्ति पातकास्सर्वे नोत्तिष्ठन्ति पुनस्सह ॥

देहसंसक्तरेणूनां यावत्संख्याभिगण्यते ।
तावद्वर्षसहस्राणि शिवलोके महीयते ॥

अष्टाङ्गं चैव पञ्चाङ्गं त्र्यङ्गं चैकाङ्गकं वरम् ।

अष्टाङ्गविधानम् ॥

उरसा शिरसा दृष्टिवचसा मनसा तथा ॥

पद्भ्यां दोर्भ्यां च पाणिभ्यां प्रणामोऽष्टाङ्गमीरितम्।
शिरो हस्तौ च कंठौ च चिबुकं बाहुयुग्मकम्॥

अष्टांगं च नमस्कारं पञ्चाङ्गं च ततः श्रृणुः ।

पञ्चाङ्गम् ॥

शिरो हस्तौ च बाहू च कृत्वा जानुनि संस्थिते ॥
इदं पञ्चाङ्गमेवोक्तं त्र्यङ्गं च ततः श्रुणु ।

त्र्यङ्गम् ॥

हस्तौ बध्वा तु मुकुलः ममर्ध्नि देशे नियोजयेत्॥
त्र्यङ्गलक्षणं चैव नमस्कारस्य संख्यया ।

एकाङ्गम् ॥

एकाङ्गं तु नमस्कारं शिरसैव कृतं भवेत् ॥

नमस्कारसंख्या ॥

त्रीणि पञ्चापि सप्तापि नव द्वादश संख्यया ।

नमस्कारस्थानं, तत्फलं च ॥

भक्त्या कृत्वा नमस्कारं शिवस्याग्रे ततो तरः ॥

अश्वमेधस्य यज्ञस्य लभते फलमुत्तमम् ।
भक्तिहीनैर्नरैर्जाड्यात् अपि बाधा शिवे कृता ॥

नमास्क्रिया सकृद्वापि सर्वपापहरी भवेत् ।
तस्माल्लिङ्गं सकृद्भक्त्या यो लिंङ्गं प्रणमेन्नरः ॥

सर्वान् कामानवाप्नोति शिवेन सह मोदते ।

प्रदक्षिणक्रमः ॥

अंशुमति -

प्रदक्षिणक्रमं वक्ष्ये श्रूयतां रविसत्तम ॥

सर्वपापहरं चैव सर्वदानफलप्रदम् ।
सर्वरोगविनाशार्थं प्रदक्षिणमथाचरेत् ॥

प्रदक्षिणपदव्युत्पत्तिः ॥

प्रच्छिनत्ति भयं सर्वं दकारो मोक्षसिद्धिदः ।
क्षिकारात् क्षीयते रोगो णकारं श्रीप्रदायकम् ॥

प्रदक्षिणार्णसंयोगात् प्रदक्षिणमिति स्मृतम् ।
पदात् पदान्तरं गच्छत् करौ चलनवर्जितौ ॥

स्तुतिर्वाचि हृदि ध्यानं चतुरङ्गं प्रदक्षिणम् ।
आसन्नप्रसवा नारी तैलपूर्णं यथा घटम् ॥

वहन्ती शनकैर्याति तथा कुर्यात् प्रदक्षिणम् ।

प्रदक्षिणकालफलम् ॥

पूर्वाह्णे व्याधिनाशः स्यात् मध्यह्णे
वाञ्छितार्थदम् ॥
सायाह्णे सर्वपापघ्नं अर्धयामे विमुक्तिदम् ।
अष्टम्यां च चतुर्दश्यां पञ्चदश्यां त्रिजन्मनि ॥

आर्द्रायामर्कवारे च करणे विष्टिसंज्ञके ।
अयने विषवे चैव ग्रहणे चन्द्रसूर्ययोः ॥

संक्रमे चोत्सवे चैव स्तुत्वा कृत्वा प्रदक्षिणम् ।
प्रणमेद्यं शिवं भक्त्या सर्वान् कामानवाप्य सः॥

लभेच्छतगुणं पुण्यं केवलं नात्र संशयः ।
एवमुक्तेषु कालेषु भक्तिश्रद्धासमन्वितः ॥

सूर्योदयं समारभ्य यावदस्तं रवेर्भवेत् ।
तावत् प्रदक्षिणं कृत्वा सर्वान् कामानवाप्नुयात् ॥

अथाहोरात्रकं वापि कालेष्वेतेषु यो नरः ।
प्रदक्षिणं प्रकुर्वीत सोऽत्यन्तफलमश्नुते ॥

दूरमार्गात् समाचम्य फलाशारहितोऽपि यः ।
कृत्वा प्रदक्षिणीकृत्य प्रणमेच्छिवमव्ययम् ॥

तस्या मार्गात्समुद्भूता या गतिश्चापि केशव ।
प्रदक्षिणफलं नृणां ददात्येव न संशायः ॥

प्रवासी पाथि कृत्वा तु शिवलिङ्गे प्रदक्षिणम् ।
नमस्कृत्वा तु पूर्वोक्तं फलं पञ्चगुणं भवेत् ॥

उत्सवे बलिका तु यः करोति प्रदक्षिणम् ।
पदे पदेऽश्वमेधस्य फलमाप्नोति मानवः ॥

प्रदक्षिणस्थानफलम् ॥

अजिते –

गर्भगेहे च कस्योक्तं दीक्षितस्यैव बाह्यके ।
प्रदक्षिणं नृणां नोक्तमन्तर्मण्डलतस्सदा ॥

अन्तस्सारकृतं प्रोक्तं फलमेकं प्रदक्षिणम् ।
त्रिगुणं मध्यहारे तु मर्यादायां चतुर्गुणम् ॥

महामर्यादिकं चैव कृतं पञ्चगुणं भवेत् ।
क्षेत्रावधि वृतं बाह्ये भवेच्छतगुणं नृणाम् ॥

प्रदक्षिणसंख्याफलम् ॥

स्वायम्भुवे –

एकविंशातिसंख्यातमुत्तमं तु प्रदक्षिणम् ।
एकहस्तनमस्कारः हन्ति पुण्यं पुरातनम् ॥

शतं सहस्रमयुतं नियुतं प्रयुतं तु वा ।
कोटि वा कारयेद्यस्तु सिध्यर्थं तु प्रदक्षिणम् ॥

मानुषादिलिङ्गप्रदक्षिणसंख्या ॥

मानुषस्य तु लिङ्गस्य फलमुक्तं प्रदक्षिणम् ।
नमस्कारेण तस्माद्वै द्विगुणं चार्षके भवेत् ॥

त्रिगुणं दैविके लिङ्गे फलं गाणेश्वरे च तत् ।
चतुर्गुणं समुद्दिष्टं फलं पञ्चगुणं भवेत् ॥

स्वयंभूतस्य लिङ्गस्य तथा संस्पर्शने शानैः ।

नानादेवताप्रदक्षिणसंख्या ॥

स्मृतिसंग्रहे –

एकं विनायके कुर्यात् द्वे सूर्ये त्रीणि शंकरे ॥

चत्वारि देव्या विष्णोश्च सप्ताश्वत्थप्रदक्षिणम् ।

ब्रह्मनारदीये –

राजन् प्रदक्षिणैकेन मुच्यते ब्रह्महत्यया ।
द्वितीयेनाधिकारी स्यात् तृतायेनैन्द्रसंपदः ॥

सोमसूत्रप्रदक्षिणम् ॥

प्रदक्षिणप्रकारस्य लक्षणं श्रृणु सुव्रत ।
सव्यं चैवापसव्यं च तथा सव्यापसव्यकम् ॥

सव्यं प्रदक्षिणं प्रोक्तं अपसव्याप्रदक्षिणम् ।

सव्यापसव्यतः सोमसूत्रकम् ।

लिङ्गमूलस्य पार्श्वे तु योजयेत् सौम्यदेशके ॥

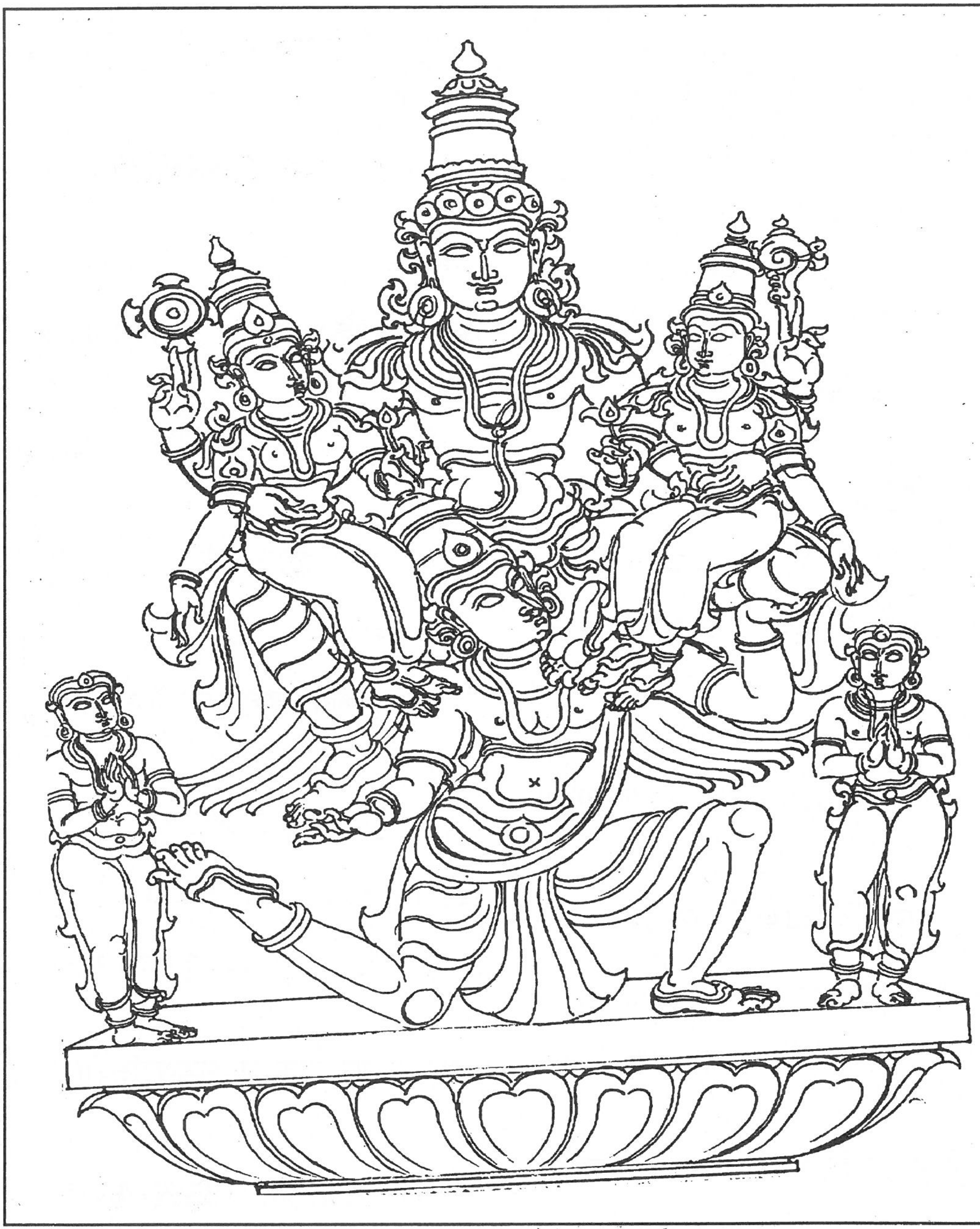

Garuḍāsana (wood, temple chariot of Śuchindram)

छायादोषः ॥

यावत् सूत्रान्तमेवं स्यात् वर्जयेत्तु प्रदक्षिणम् ।
शंभोः प्रदक्षिणं कुर्यात् सोमसूत्रं न लङ्घयेत् ॥

ङ्घनादेकमेकं स्यात् अलंघ्यमततत्रयम् ।
महाधामस्य सूत्रेण महच्छायां च लंघयेत् ॥

छायाधस्तात् प्रकर्तव्यं विमाने तु प्रदक्षिणम् ।
छायातिलङ्घने प्राप्ते कथं कुर्यात् प्रदक्षिणम् ॥

अन्ते त्र्यंशं विहायादौ संवरे द्वयंशके बुधः ।
लिङ्गच्छायां तु पीठं स्यात् प्रासादं
प्रतिमास्तथा ॥

उत्सवे बलिकाले च तथैव गुरुसेविते ।
प्रदक्षिणक्रियाकाले छायादोषो न विद्यते ॥

सोमसूत्रत्रयं यत्र यत्र वा विष्णुमन्दिरम् ।
अपसव्यं न कुर्वीत कुर्यादेव प्रदक्षिणम् ॥

वृषं चण्डं वृषं चैव सोमसूत्रं पुनर्वृषम् ।
चण्डं च सोमसूत्रं च पुनश्चण्डं पुनर्वृषम् ॥

एवं सव्यापसव्यं तु प्रदक्षिणमिहोदितम् ।
अङ्गप्रदक्षिणं कुर्वन् कृत्वा भूमौ निजां तनुम् ॥

दण्डवत् बाहुयुग्मेन सह बध्वा कृताञ्जलिः ।
कृत्वा दण्डनमस्कारं शिवाग्रे तु सकृन्नरः ॥

प्रदक्षिणमथो कुर्यादेकं वा त्रयमेव वा ।
पञ्च वा सप्त वा चैव सर्वपापनिवृत्तये ॥

उत्थाय प्रणतिं भूयो भूयः कृत्वा समापयेत् ।
प्रदक्षिणसहस्रं स्यादेकमेवं प्रदक्षिणम् ॥

सव्यापसव्यप्रदक्षिणफलम् ॥

स्वायंभुवे –

सव्यं तु भोगदं ज्ञेयं अपसव्यं तु मुक्तिदम् ।
सव्यापसव्यमार्गेण शान्तिमुक्तिफलप्रदम् ॥

यत्र यत्रावृतौ किन्तु बलिपीठवृषस्थितिः ।
तत्र तत्रावृतौ कुर्यात् तत् प्रधानं प्रदक्षिणम् ॥

यत्र प्रदक्षिणं कृत्वा बलिपीठेशयोस्तु वा ।
नान्तरागमनं कुर्यात् तत्तदावरणे सुधीः ॥

द्वितीयावरणद्वारपालकौ गणनायकौ ।
नत्वाभ्यर्च्यान्तः प्रविश्य स्तुत्वैवं
शिवभक्तिमान् ॥

एकं सव्यं त्वसव्यं दशशतशतके द्वे च लक्षे
वृषाद्ये
नत्वा नत्वा च कोटिप्रणतिपरिवृतं सप्तकोट्यः
शिवस्य ।

कोटेर्लक्षं तदङ्गैर्महति दशशतं प्राङ्गणे शूषकाक्ष्यात्
प्रादक्षिण्यक्रमेऽयं प्रतिपदमवहामोक्षदोक्तानवद्ये ॥

पञ्चमावरणं शंभोः कृतं कोटिप्रदक्षिणम् ।
सप्तसंधिद्वीपायां कृतं कोटिप्रदक्षिणम् ॥

Gajendramoksham

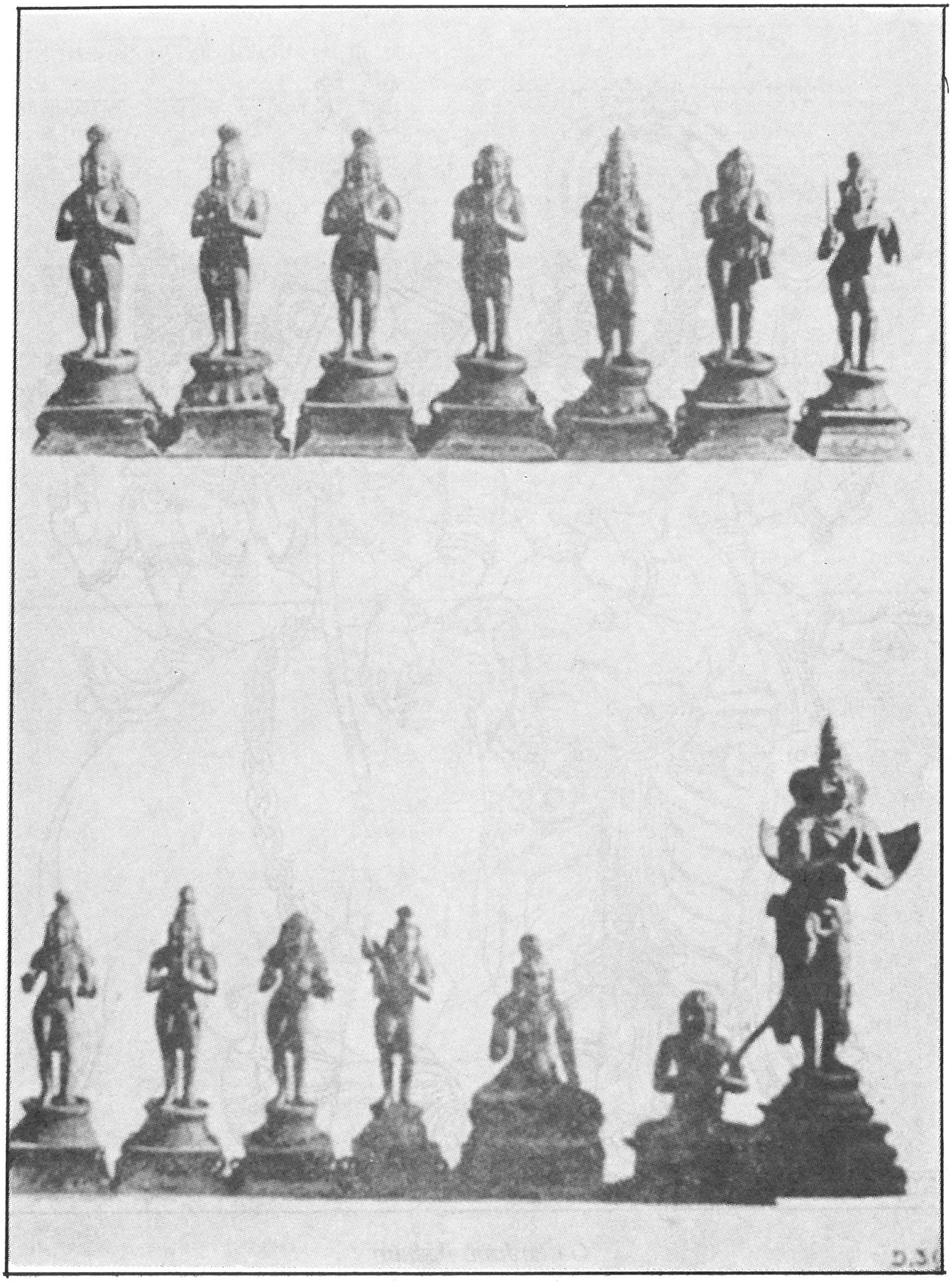

Devotees

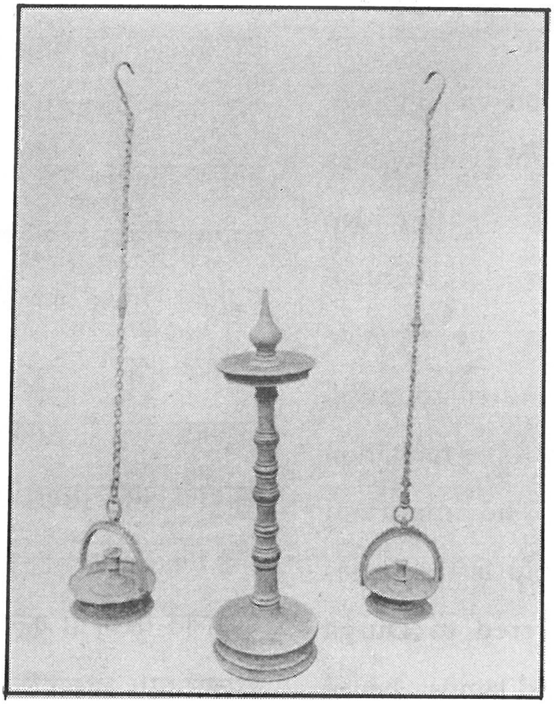

APPENDIX ONE

DĪPA-NAMASKĀRA

There is a ritual known as `Dīpa-namaskāra' which is in vogue in some parts of the country. It involves the ceremonial lighting up of five lamps on a single lampstand (dīpa-stambha). The five lights represent five forms of Durgā (pañcha-durgā), Śakti-durga, Rāja-

durga, Agni-durgā, Aiśvarya-durgā and Rakshā-durga. They are formally invoked and worshipped. During the ritual, eight Bhairavas as attendant-deities of Durgā are also invoked and worshipped. The ritual takes the usual form of the elaborate worship of the mother-goddess, Durgā, and ends with the recitation of Sapta-Śatī. The important detail of this worship is the series of prostrations offered to Durgā invoked in the lighted lamps, hence called `Dīpa-namaskāra'. The customary sequences of the ritual are given below.

श्रीमहागणपतये नमः।।

अथ पञ्चदुर्गादीपनमस्कार विधिः।।

यजमानः स्नानसन्ध्यादिकं कृत्वा आचम्य पवित्रपाणिः सपत्नीकः गुरुगणपतिंपूजा नमस्कारपूर्वकं आसनशुद्धिं कृत्वा प्राणानायम्य देशकालौ स्मृत्वा मम नक्षत्रे........राशौ जातस्य अनुपादि श्रुतिस्मृति पुराणोक्तफलसिध्यर्थं चिंन्तितसकल मनोरथावाप्त्यर्थं, यथा सम्भवद्रव्यैः मन्त्रराधनदीपप्रज्वलन आवाहनप्राणप्रतिष्ठापन पञ्चामृतादिसहित नानासूक्तस्नपनकल्पोक्त ध्यानादि पूजन कुंकुमार्चनपुष्पांजलिंसमर्पणपूजादिपूर्वकं पञ्चदुर्गादीपमस्काराख्यं कर्म करिष्ये ।।

इति संकल्प्य।।

घण्टानादं कृत्वा ।। कलशार्चनम् ।।

शंखार्चनम्।। आत्मपूजा।। मूलमन्त्रन्यासपूर्वकं देहे लिपिन्यासं मूलमन्त्राक्षरन्यासं कृत्वा।।

मण्टपध्यानं द्वारपूजां च कृत्वा।। फट् इति मन्त्रेण यन्त्रं गन्धपुष्पादि पूजाद्व्याणि प्रोक्ष्य यन्त्रे पीठपूजां कुर्यात्।।

ओं गुं गुरुभ्यो नमः।।

गं गणपतये नमः।।

ह्रीं प्रकृत्यै नमः।।

कुं कूर्माय नमः।।

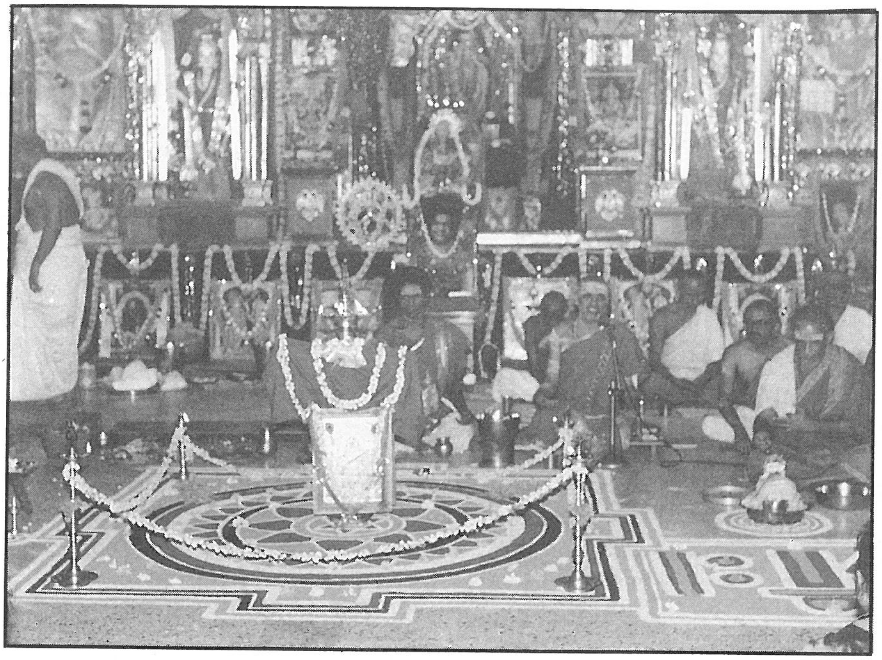

सं सौम्याय नमः॥

भं भद्रायै नमः॥

जं जयायै नमः॥

अं आर्यायै नमः॥

ब्रं बलाय नमः॥

भ्रं प्रबलाय नमः॥

भ्रं महाज्वालाय नमः॥

पं पल्वाय नमः॥

मं मायायै नमः॥

विं विद्यायै नमः॥

कं कन्दाय नमः॥

नं नालाय नमः॥

लं पद्माय नमः॥

अं सूर्यमण्डलाय नमः॥

उं सोममण्डलाय नमः॥

वं विह्निमण्डलाय नमः॥

अं आत्मने नमः॥

उं अन्तरात्मने नमः॥

मं परमात्मने नमः।।

उं ज्ञानात्मने नमः।।

नवशक्तयः।।

जयायै।।

विजयायै।।

भद्रायै।।

भद्रकाल्यै।।

सुमुख्यै।।

दुर्मुख्यै।।

व्याघ्रमुख्यै।।

सिंहमुख्यै।।

दुर्गायै।।

ओं वज्रदंष्ट्रायुधाय महासिंहाय।।

हुं नमः फट्।।

इति पीठपूजा।।

एवं यन्त्रमध्ये पंचदुर्गा उपवेशनयोग्यं पीठं प्रकल्पयेत्।।

नारदऋषिः।।

गायत्री छन्दः।श्री भुवनेश्वरी देवता।। ह्रीं भुवनेश्यर्यै नमः।। श्री भुवनेश्वरीं आवहयामि।।

इत्यावाहनं कृत्वा।। द्रां इत्यादि बडंगं कृत्वा।। विधिवत् पूज्ययंत्रस्य प्रागाद्यष्टदिक्षु मध्ये च नवस्वस्तिकां कृत्वा।।

ततः इदं ते पातं इति मन्त्रेण दीपस्तम्भं ध्रुवाध्यौ ध्रुवा इति सूक्तमुच्चारन् घण्टानादपूर्वकं यन्त्रे प्रतिष्ठाप्य।। अं ' गृहा वै प्रतिष्ठा' इत्यादिकमपि जपेत्।।

अं तन्तुं इति मन्त्रेण वर्तनी निधाय, 'शुक्रमपि ज्योतिः' इति मन्त्रेण आज्यं वा तिलतैलं वा आसिच्य ' ज्योतिष बृहता' इति मन्त्रेण प्रत्येकमेकं दीपं प्रज्वाल्य।। तेन पूर्वादिक्रमतः पुरोवक्ष्यमाणमन्त्रैः दीपपंचकं प्रज्वालयेत्।।

ह्रीं यां कल्पयान्तीं....... ओं जातवेदसे......।।१।।

ह्रीं यां कल्पयन्तीं........ओं तामग्निवर्णां....।।२।।

ह्रीं यां कल्पयन्तीं........ओं अग्ने त्वां.......।।३।।

ह्रीं यां कल्पयन्तीं.........ओं विश्र्वाविनो दुर्गा.....।।४।।

ह्रीं यां कल्पयन्तीं........ ओं

पृतनाभितरुं.....॥५॥

इति दीपपंकचं प्रज्वाल्य॥ यन्त्रस्य परितः

अष्टदिक्षु मध्ये च स्योना.....

पृथिवि इत्यादि वैदिकमन्त्रैः स्वस्तिकानवकं

संस्थाप्य॥ स्वात्मसंस्थामजां शुद्धां त्वामद्य

परमेश्वरि। अरण्यामिव हव्याशं दीपेषु

स्वस्तिकायं च आवाहयाम्यहम्॥

जातवेदसे

भूः शक्तिदुर्गां आवाहयामि॥ इत्यादीनावाह्य॥

सें दुर्गायै नमः॥ इति पुष्पाञ्जलिं समर्पयेत्॥

एवं पञ्चदीपेष्वपि कुर्यात्॥

तामग्निवर्णां....॥'

भूः॥ राजदुर्गामावाहयामि॥ इत्यादि आवाह्य॥

दुं दुर्गायै नमः॥ इति पुष्पाञ्जलिं कृत्वा॥

(३) अग्ने त्वं पारया...'

भूः॥ अग्निदुर्गामावाहयामि॥

देव्यै नमः॥ इत्यादि॥

Dīpa-Pūjā

(४) विश्वा....।।'

भूः।। ऐश्वर्यदुर्गामावाहयामि।।

इत्यावाह्य।। तं भगवत्यै नमः।। इति पुष्पाञ्जलिः।।

पृतनाभितरुं....।।'

भूः।। रक्षादुर्गामावाहयामि।।

जां।। कन्यायै नमः।। इति पुष्पाञ्जलिं समर्पयेत्।।

स्वस्तिकायां मूलेन दुर्गामावाह्य बहिरष्टदिक्षु पूर्वादिक्रमेण

'इन्द्र वो विश्वत....' इति मन्त्रमुक्त्वा।।

असितांगभैरवाय नमः।। भूः इन्द्रसहितासितांगभैरवमावाहयामि।।

एवं क्रमेण तत्तद्दिक्पालोक्त-वैदिकमन्त्रसहित च चतुर्थ्यन्तैकवचनान्तानि अष्टभैरवनामानि उच्चार्य आवाहयेत्।।

अथ भैरवनामानि।। असितांगभैरव।।

रुरुभैरव।।चण्डभैरव।। कपालभैरव।।

खट्वांगभैरव।। उन्मत्तभैरव।। भीषणभैरव।।

एवं आवाह्य।। आं ह्रीं क्रों य र ल व श ष स हों।। सं हंसः।। इन्द्राद्यावाहितदेवता सहित पञ्चदुर्गाप्राण इह प्राणाः।। इत्यादि प्राणप्रतिष्ठां कृत्वा।।

ह्रीं ह्लीं हूं हीं क्ष्वौ भगवति पञ्चदुर्गे अत्रैवागच्छगच्छ।। आवाहिते।भव आवाहयामि।। इति मुद्राः प्रदर्श्य।।

कात्यायनाय विद्महे ......इति दुर्गागायत्रीं त्रिवारमुच्चरेत्।। त्रिवारं अर्घ्यम्।।

मारीच काश्यप ऋषिः त्रिष्टुप्छन्दः। जातवेदा दुर्गा देवता।। ह्रां जातवेदसे सुनवाम हृदयाय नमः।।

ह्रीं सुनवाम सोमरातीयतः।। शिरसे स्वाहा।।

ह्रैं स नः पर्षदति कवचाय हुं।।

हौं दुर्गाणिविश्वा नेत्रत्रयाय वौषट्।।

ह्रः नावेव सिन्धुं दुरितात्यग्निः।।

ध्यानम्।।

पञ्चास्या रक्तवर्णा विततदशभुजा
कोटिसूर्यप्रकाशा।
विभ्राणा शूलखड्गा त्रिशिख
शरधनुश्चक्रपाशांकुशाद्या।
रत्नोद्दामं कुठारं
सुवृढमुसलबृहद्रत्नसिंहासनस्था।

पायान्नो वैरिवर्गग्रसनपटुतरा सिद्धिदा

पञ्चदुर्गा॥

ह्रीं दुं दुर्गायै नमः॥ इति मूलमन्त्रं अष्टवारं जप्त्वा॥ लमित्यादि पञ्चोपचारं कृत्वा॥

अथ मलापकर्षणस्नानं पञ्चामृतस्नानं च॥

दुर्गासूक्तसरस्वतीसूक्त - रात्रिसूक्त - श्रीसूक्त पुरुषसूक्तादिभिः स्नपयित्वा॥ देव्यै वस्त्रभरणगन्धाक्षतपत्रपुष्पादीन् हरिद्राकुंकुमादिमंगलद्रव्याण्यपि तत्तन्मन्त्रैः समर्प्य॥ षोडशोपचारपूजां कुर्यात्॥

कात्यायन्यै ध्यानम् समर्पयामि॥ कामायै आवाहनम्॥ विन्ध्यवासिन्यै आसनम्॥ महेश्वर्यै पाद्यम्॥ सितांभोजायै॥ अर्घ्यम्॥ नारसिंह्यै आचमनीयकम्॥

महादेव्यै मधुपर्कम्॥

दयावत्यै॥ पुनराचमनीयकम्॥

शाकंभर्यै स्नानम्॥

दुर्गायै वस्त्रम्॥

सरस्वत्यै आभरणम्॥

मेधायै गन्धम्॥

सर्वसिद्धिप्रदायै॥ अक्षतान्॥

सर्वविद्याप्रदायै पुष्पाणि॥

कौसुंभर्यै॥ धूपम्॥

सुप्रतीकायै॥ दीपम्॥

शान्त्यै॥ नैवेद्यम्॥

उमायै॥ हस्तप्रक्षालनम्॥

चण्डिकायै॥ ताम्बूलम्॥

महालक्ष्म्यै॥ नीराजनम्॥

महाकाल्यै॥ मन्त्रपुष्पम्॥

शिवदूत्यै॥ प्रदक्षिणम्॥

शिवायै नमस्कारान्॥

(समर्पयामि)॥

श्रीदुर्गायै नमः॥ सर्वोपचारपूजां समर्पयामि॥

अथ अङ्गपूजा॥

वाराह्यै नमः॥ पादौ पूजयामि॥

माहेन्द्र्यै नमः॥ जानुनी पूजयामि॥

वागीश्वर्यै नमः॥ ऊरून्॥

ब्रह्माण्यै नमः॥ गुह्यं पूजयामि॥

कालरात्र्यै नमः॥ कटिं पूजयामि॥

जगन्मायायै नमः॥ नाभिं॥

माहेश्वयै नमः॥ कुक्षिं पूजयामि॥

कात्यायन्यै नमः॥ कण्ठं पूजयामि॥

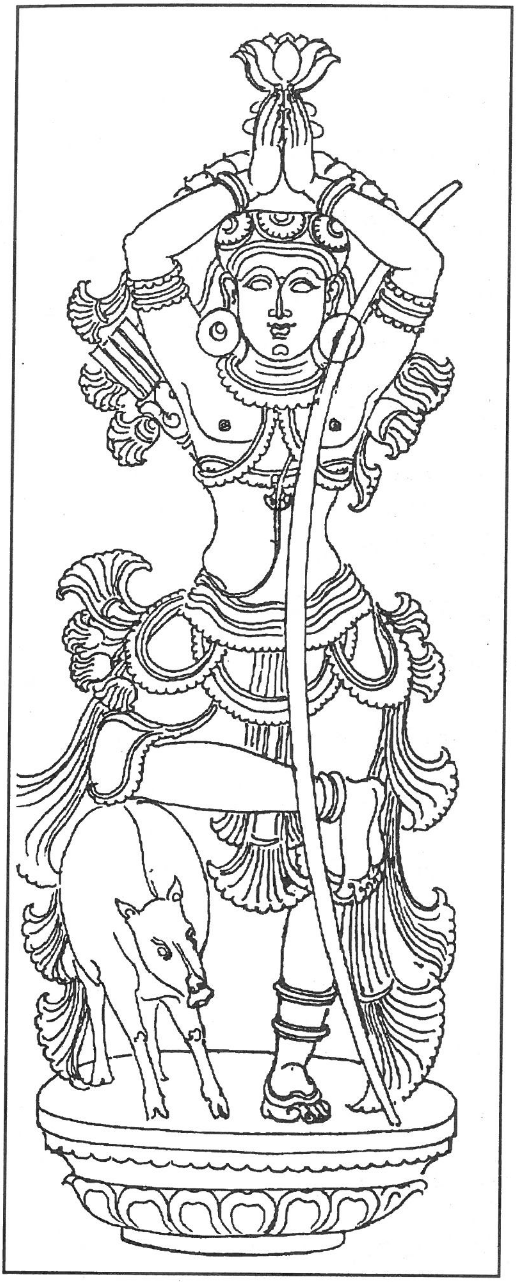

Arjuna (stone, Thali temple)

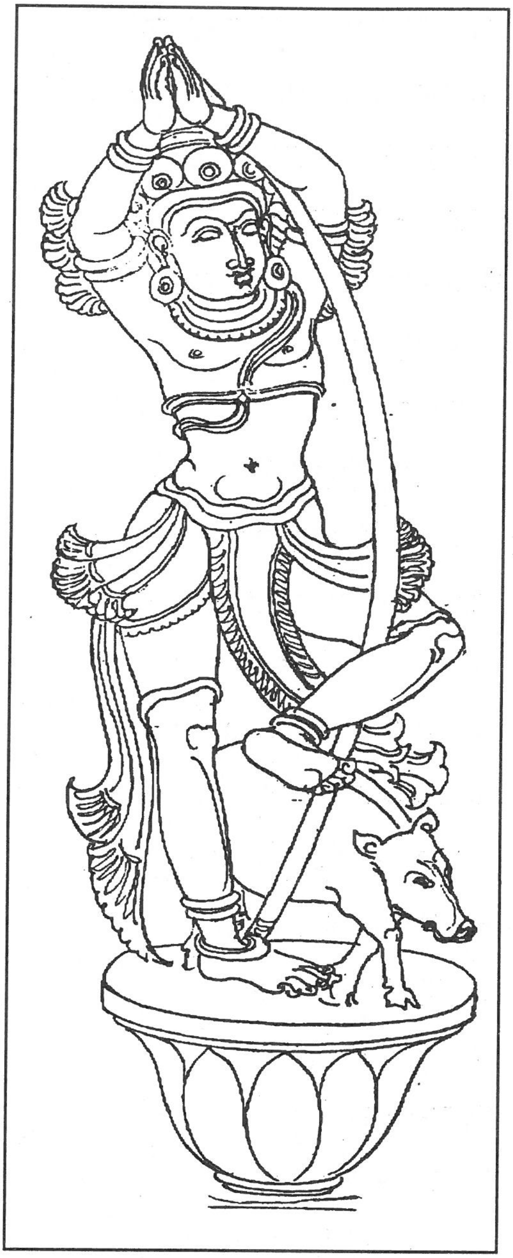

Arjuna (Wood, Thiruvannoor temple, Calicut)

शिवदूत्यै नमः।। हस्तौ पूजयामि।।
नारसिंह्यै नमः।। बाहून् पूजयामि।।
इन्द्राण्यै नमः।। मुखं पूजयामि।।
शिवायै नमः।। नासिका पूजयामि।।
त्रिपुरहन्त्र्यै नमः।। कर्णौ पूजयामि।।
परमेश्वर्यै नमः।। ललाटं पूजयामि।।
कौशिक्यै नमः।। सर्वाङ्गानि पूजयामि।।
अथ आवरणपूजा।।
(१)ॐ ह्रीं पृथिवीतत्त्वात्मिकायै नमः।।
ॐ ह्रीं अप्तत्त्वात्मिकायै नमः।।
ॐ हूं तेजस्तत्त्वात्मिकायै नमः।।
ॐ ह्रीं वायुतत्त्वात्मिकायै नमः।।
ॐ क्षों आकाशतत्त्वात्मिकायै नमः।।
(२) ॐ निवृत्तिकलायै नमः।।
ॐ प्रतिष्ठाकलायै नमः।।
ॐ विद्याकलायै नमः।।
ॐ शान्तिकलायै नमः।।
ॐ इन्दिराकलायै नमः।।
ॐ दीपिकाकलायै नमः।।
ॐ रेचिकाकलायै नमः।।
ॐ मोचिकाकलायै नमः।।
(३) ॐ श्रियै नमः।।
ॐ पुष्ट्यै नमः।।
ॐ रत्यै नमः।।
ॐ मत्यै नमः।।
ॐ विद्येश्वर्यै नमः।।
(४) ॐ जागृतायै नमः।।
ॐ तापिन्यै नमः।।
ॐ वेदायै नमः।।
ॐ दुर्गायै नमः।।
ॐ दहनरूपिण्यै नमः।।
ॐ सेन्दुखण्डायै नमः।।
ॐ भवहन्त्र्यै नमः।।
ॐ नभसञ्चारिण्यै नमः।।
ॐ वागीश्वर्यै नमः।।
ॐ मन्दवाहिन्यै नमः।।
ॐ सोमरूपायै नमः।।
ॐ महातेजस्विन्यै नमः।।
ॐ मरुद्वेगायै नमः।।
ॐ रात्रिसंज्ञायै नमः।।
ॐ तीव्रकोपायै नमः।।
ॐ यशोवत्यै नमः।।

ॐ तोयात्मिकायै नमः॥

ॐ नित्यायै नमः॥

ॐ दयावत्यै नमः॥

ॐ तापहारिण्यै नमः॥

ॐ तिरस्क्रियायै नमः॥

ॐ वेदमात्रे नमः॥

ॐ अमरप्रियायै नमः॥

ॐ समाराध्यायै नमः॥

ॐ नन्दिन्यै नमः॥

ॐ मनोजवायै नमः॥

ॐ परायै नमः॥

ॐ रिपुमर्दिन्यै नमः॥

ॐ दण्डिन्यै नमः॥

ॐ तिग्मायै नमः॥

ॐ निरवद्यायै नमः॥

ॐ विशालाक्ष्यै नमः॥

ॐ सिंहवाहन्यै नमः॥

ॐ दुर्विषहारिण्यै नमः॥

ॐ निरस्तदोषायै नमः॥

ॐ निःसपत्नायै नमः॥

ॐ सपत्नायै नमः॥

(५) इन्द्राय सुराधिपतये नमः।

अग्नये तेजोधिपतये नमः।

यमाय प्रेताधिपतये नमः।

निऋतये रक्षोधिपतये नमः।

वरुणाय जलाधिपतये नमः।

वायवे प्राणाधिपतये नमः।

सोमाय नक्षत्राधिपतये नमः।

ईशानाय विद्याधिपतये नमः।

अनन्ताय नागाधिपतये नमः।

ब्रह्मणे लोकाधिपतये नमः।

(६) ॐ वज्राय नमः॥

ॐ शक्तये नमः॥

ॐ दण्डाय नमः॥

ॐ खड्गाय नमः॥

ॐ पाशाय नमः॥

ॐ अंकुशाय नमः॥

ॐ गदायै नमः॥

ॐ त्रिशूलाय नमः॥

ॐ चक्राय नमः॥

ॐ पद्माय नमः॥

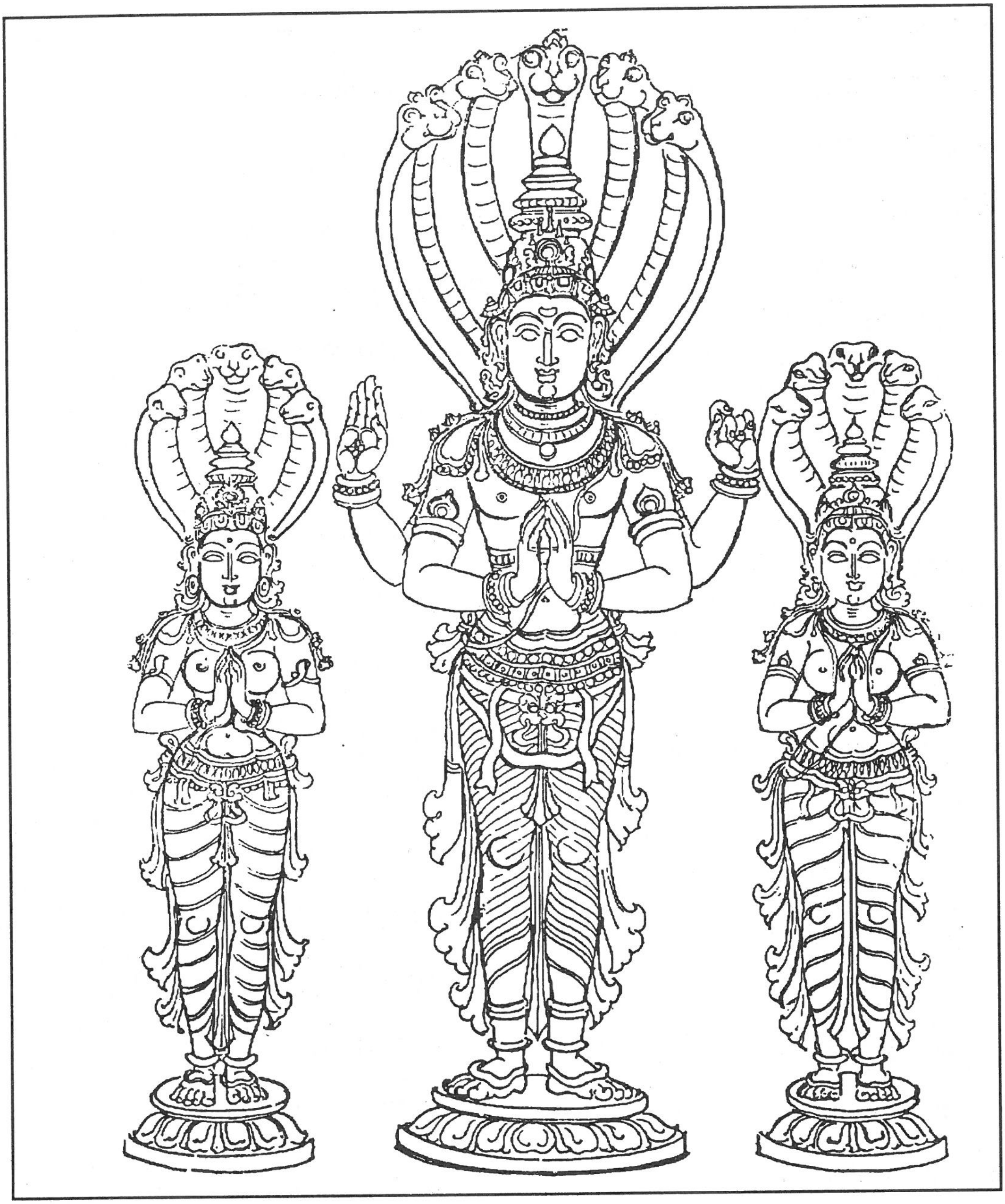

Adi-sesha, (Stone, Chidambaram)

Urga-Narasimha (Wood, Kaviyoor temple, Kerala)

(७) ॐ ब्राह्म्यै नमः।।
ॐ माहेश्वर्यै नमः।।
ॐ कौमार्यै नमः।।
ॐ वैष्णव्यै नमः।।
ॐ वाराह्यै नमः।।
ॐ इन्द्राण्यै नमः।।
ॐ चामुण्डायै नमः।।
(८) ॐ शक्तिदुर्गायै नमः।।
ॐ राजदुर्गायै नमः।।
ॐ अग्निदुर्गायै नमः।।
ॐ ऐश्वर्यदुर्गायै नमः।।
ॐ रक्षादुर्गायै नमः।।
इत्यावरणपूजा।।
अथ पत्रपूजा।।
ॐ दुर्गायै नमः।। बिल्वपत्रं समर्पयामि।।
ॐ कात्यायन्यै नमः।। तुलसीपत्रं समर्पयामि।।
ॐ कौमार्यै नमः।। जाजीपत्रं समर्पयामि।।
ॐ काल्यै नमः।। काञ्चीपत्रं समर्पयामि।।
ॐ गौर्यै नमः।। उत्पलपत्रं समर्पयामि।।
ॐ लक्ष्मै नमः।। करवीरपत्रं समर्पयामि।।
ॐ सर्वमांगल्यै नमः।। मल्लिकापत्रं
समर्पयामि।।
ॐ रुद्राण्यै नमः।। चम्पकपत्रं समर्पयामि।।
ॐ सरस्वत्यै नमः।। नागचम्पकपत्रं
समर्पयामि।।
भगवत्यै नमः।। सर्वाणि पुष्पाणि समर्पयामि।।
अथ चतुःषष्टियोगिनीपूजा।।
(तत्तन्नामानि स्मृत्वा पूजयेत्।।)
अथ कल्पोक्तषोडशोपचार पूजा।।
देवीं महामायां विचिन्तयेत्।।
ध्यानम्।।
ॐ दुर्गां भगवतीं ध्यायेन्मन्त्राधिदेवताम्।
वाणीं लक्ष्मीं उमां देवीं सरस्वतीम्।
महिषघ्नीं दशभुजां कुमारीं सिंहवाहिनीम्।
दानवांस्तर्जयन्तीं च सर्वकामदुघां शिवाम्।।
दुर्गायै नमः।। ध्यानं समर्पयामि।।
आवाहनम्।।
वाक्श्री दुर्गादिरूपेण विश्वमावृत्य तिष्ठति।
आवाहयामि त्वां देवि सम्यक् सन्निहिता भव।।
आसनम्।।
भद्रकालि नमस्तेस्तु भक्तानामीप्सितार्थदे।
स्वर्णसिंहासनं चारु प्रीत्यर्थं प्रतिगृह्यताम्।।

स्वागतम्।।

सर्वस्वरूपे सर्वेशि सर्वशक्तिसमन्विते।

कृताञ्जलिपुटो भक्त्या स्वागतं कल्पयाम्यहम्।।

अर्घ्यपाद्याचमनम्।।

महालक्ष्मि महामाये महाविद्यास्वरूपिणि।

अर्घ्यपाद्याचमनान्देवि गृहाण परमेश्वरि।।

अर्घ्यम्।। मधुपर्कम्।।

दुर्वाङ्कुरसमायुक्तं गन्धादिसुमनोहरम्।

मधुपर्कं मया दत्तं नारायणि नमोऽस्तु ते।।

स्नानम्।।

स्नानं पञ्चामृतं देवि भद्रकालि जगन्मयि

भक्त्या निवेदितं तुभ्यं विश्वेश्वरि नमोस्तु ते।।

शुद्धोदकसमायुक्तं गंगासलिलमुत्तमम्

यत्समानीतं सुप्रीता वरदा भव।।

वस्त्रम्।। आभरणम्।।

वस्त्रं गृहण देवेशि देवांगसदृशं नवम्।

विश्वेश्वरि महामाये नारायणि नमोऽस्तु ते।।

नानारत्नविचित्राढ्यान् वलयान् सुमनोहरान्।

अलंकारान् गृहाण त्वं मदभीष्टप्रदा भव।।

गन्धम्।।

गन्धं चन्दनसंयुक्तं कुन्दजातिविमिश्रितम्।

गृह्णीष्व देवि लोकेशि जगन्मातर्नमोस्तु ते।।

बिल्ववृक्षकृतावासे बिल्वपत्रप्रिये शुभे।

बिल्ववृक्षसमुद्भूते बिल्वगन्धं प्रतिगृह्यताम्।।

पुष्पाणि।।

मालती बिल्व मन्दार कुन्दजाति विमिश्रितम्।

पुष्पं गृहाण देवेशि सर्वमंगलदा भव।।

अक्षतान्।।

अक्षतान् शुभदान् देवि हरिद्राचूर्णमिश्रितान्

प्रतिगृह्णीष्व कौमारि दुर्गादेवि नमोऽस्तु ते।।

पुनः पुष्पाञ्जलिसमर्पणम्।।

मल्लिकैः करवीरैश्च चम्पकैः शतपुष्पकैः।

पुन्नागैर्बकुलैश्चैव तुभ्यमानन्दरूपिणि।।

(जातवेदसे इत्यादि मन्त्रेण अष्टोत्तर सहस्रंवारं

वा अष्टोत्तरशतवारं वा पुष्पाञ्जलिं समर्पयेत्।।

हिरण्यवर्णामिति पञ्चदशमन्त्रैः पञ्चदश

पुष्पाञ्जलिं च समर्पयेत्।।)

अथ नामत्रय पूजा।।

ॐ श्रीमहाकाल्यै नमः।।

ॐ श्रीमहालक्ष्म्यै नमः।।

ॐ श्रीमहासरस्वत्यै नमः।।

अथ नामपञ्चकपूजा।।

ॐ शक्तिदुर्गायै नमः॥

ॐ राजदुर्गायै नमः॥

ॐ अग्निदुर्गायै नमः॥

ॐ ऐश्वर्यदुर्गायै नमः॥

ॐ रक्षादुर्गायै नमः॥

अथ द्वादशनाम पूजा॥

ॐ आर्यायै नमः॥

ॐ कात्यायन्यै नमः॥

ॐ दुर्गायै नमः॥

ॐ कुमार्यै नमः॥

ॐ विन्ध्यवासिन्यै नमः॥

ॐ वागीश्वर्यै नमः॥

ॐ जगन्मात्रे नमः॥

ॐ शिवदूत्यै नमः॥

ॐ माहेश्वर्यै नमः॥

ॐ सरस्वत्यै नमः॥

ॐ सावित्र्यै नमः॥

ॐ परब्रह्मस्वरूपिण्यै नमः॥

अथाष्टोत्तरशतनामपूजा॥

(यथासंप्रदायं नामानि स्मृत्वा पूजयेत्॥)

(अथवा त्रिशती सहस्रनामभिश्च कुङ्कुमार्चनं कुर्यात्॥)

तदनन्तरं धूप-नैवेद्य-पानीय-ताम्बूल-नीराजनं-प्रार्थन पूर्वक प्रदक्षिण-नमस्कारान् समर्पयेत्॥

सप्तशतीपारायणेन समापयेत्॥

Yaksha in Praṇāma-mudrā

APPENDIX TWO

आशीर्वादमन्त्राः॥

Prostrations (Praṇāma) are reciprocated with benedictions and blessings (āśīrvachana). There is a Vedic ritual where the blessings are invoked in a standard manner. It is customary for the priest or a group of priests to recite Vedic hymns from Ṛgveda and Yajurveda, as the

Vyāghrapāda in Chidambaram

supplicant makes his prostrations, and stands folding his hands. It is also usual for the priest or priests to recite along with the hymns in a samhitā manner the several pāṭhas.) Among the occasions for formal benedictions are religious rituals sponsored by householders, wedding ceremonies where the bride and the bridegroom are blessed, and initiation-rites where the celibate-entrant (vaṭu) is blessed. The benedictions offered by mendicants to the devotees who prostrate before them does not assume the above form; they will merely utter `Nārāyaṇa', `Nārāyaṇa'. The Vedic benediction includes the following hymns.

१. पर्याप्त्या अनन्ताराया‍य ।
सर्वस्तोमोऽतिरात्र।

उत्तममहर्भवति। सर्वस्याप्त्यै सर्वस्य जित्यै।
सर्वमेव तेनाऽऽप्नोति। सर्वं जयति।।

The samhita-pāṭha is given above. The words are broken up and formally recited in Pada-pāṭha, which follows this.

पर्याप्त्या इति परि - आप्त्यै । अनन्तरायायेत्यनन्तः आयाय । सर्वस्तोम इति सर्वस्तोमः

and so on.

Then follows Krama-pāṭha which takes the form :

पर्याप्त्या अनन्तरायाय । पर्याप्त्या इति परि - आप्त्यै।
अनन्तारायाय सर्वस्तोमः। अनन्तरायेत्यन्तः - आयाय।

सर्वस्तोमोऽतिरात्रः । सर्वस्तोम इति सर्व - स्तोमः।

अ ति रात्र उत्तमम्। अति रात्र इत्यति रात्रः ।
उत्तममहः।
उत्तममित्युत्तमम्॥
and so on

The third sequence is Jaṭā-pāṭha :

पर्याप्त्या अनन्तराया यानन्तरायाय । पर्याप्त्यै
पर्याप्त्या
अनन्तरायाय । पर्याप्त्या इति परि - आप्त्यै॥
अनन्तरायाय
सर्वस्तोमः सर्वस्तोमोऽनन्तरायायानन्तरायाय
सर्वस्तोमः।
अनन्तरायायेत्यनन्तः आयाय ॥
सर्वस्तोमोऽतिरात्रोऽतिरात्रः॥

सर्वस्तोमः सर्वस्तोमोऽतिरात्रः। सर्वस्तोम
इति सर्व स्तोमः॥
and so on.

Finally, Ghana-pāṭha for the hymn is recited.

पर्याप्त्या अनन्तरायायानन्तरायाय पर्याप्त्यै
पर्याप्त्या अनन्तरायाय सर्वस्तोमः सर्वस्तोमोऽ
नन्तरायाय पर्याप्त्यै पर्याप्त्या अनन्तरायाय
सर्वस्तोमः। पर्याप्त्या इति परि आप्त्यै॥

अनन्तरायाय सर्वस्तोमः सर्व
स्तोमोऽनन्तरायाया- नन्तरायाय
सर्वस्तोमोऽतिरात्रोऽति रात्रः सर्वस्तोमोऽनन्त-
रायायानन्तरायाय सर्वस्तोमोऽति रात्रः।
अनन्त रायायेऽत्यन्तः - आयाय॥
and so on.

2. For the male Householder :

संज्ञानं विज्ञानं प्रज्ञानं जानदभि जानत्।
संकल्पमानं प्रकल्पमानंमुपकल्पमानमुपकलृप्तं
कलृप्तं श्रेयोवसीय आयत्संभूतं भूतम्॥

चित्रः केतु प्रभनाभाथ्संभान् ज्येतिष्मां
स्तेजस्वानातपंस्तपन्नभितपन्॥

रोचनो रोचमानः शोभनः शोभमानः
कल्याणः॥

शतमानं भवति शतायुः पुरुषः शतेन्द्रिय
आयुष्येवेन्द्रिये प्रति तिष्ठति॥

3. For the woman accompany ing her husband :

सुमंगलीरियं वधूरिमां समेत पश्यत।
सौभाग्यमस्यै दत्त्वायाथास्तं विपरेतन॥

4. For the husband and spouse together :

अनयोर्दम्पत्योः अविच्छिन्ना प्रीतिरस्तु॥

5. The hymn to be followed by the four pāṭhas as mentioned above.

पुनस्त्वादित्या रुद्रावस वसः समिन्धताम्।
पुनर्ब्रह्माणो वसुनीथ यज्ञैः।
घृतेन त्वं तनवो वर्धयस्व।
सत्याः त्वं तनवो वर्धयस्व।
सत्याः सन्तु यजमानस्य कामाः॥

6. For the newly initiated boy (vaṭu or brahmachāri)

हिरण्यपात्रं मधोः पूर्णं ददाति। मधव्यो
सानीति।
एकधा ब्रह्मण उपहरति। एकधैव यजमान
आयुस्ते जोदधाति॥

तेजस्वी यशस्वी ब्रह्मवर्चसी स्यामिति।
प्राङ् होतुधिष्ण्यादुत्सर्पेत्॥

येऽयं प्रागाद्यशस्वती। सा मा प्रोर्णोतु।
तेजसा यशसा ब्रह्मवर्चसेनेति।
तेजस्व्येव यशस्वी ब्रह्मवर्चसी भवति।
अस्य वटोः प्रणवश्रद्धा मेधा धारणा
सिद्धिरस्तु॥

7. For the sacrificer (yajamāna) in a religious ritual.

एता असदन्थसुकृतस्य लोके ता विष्णो
पाहि पाहि यज्ञं पाहि यज्ञपतिं पाहि मां
यज्ञनियम्॥

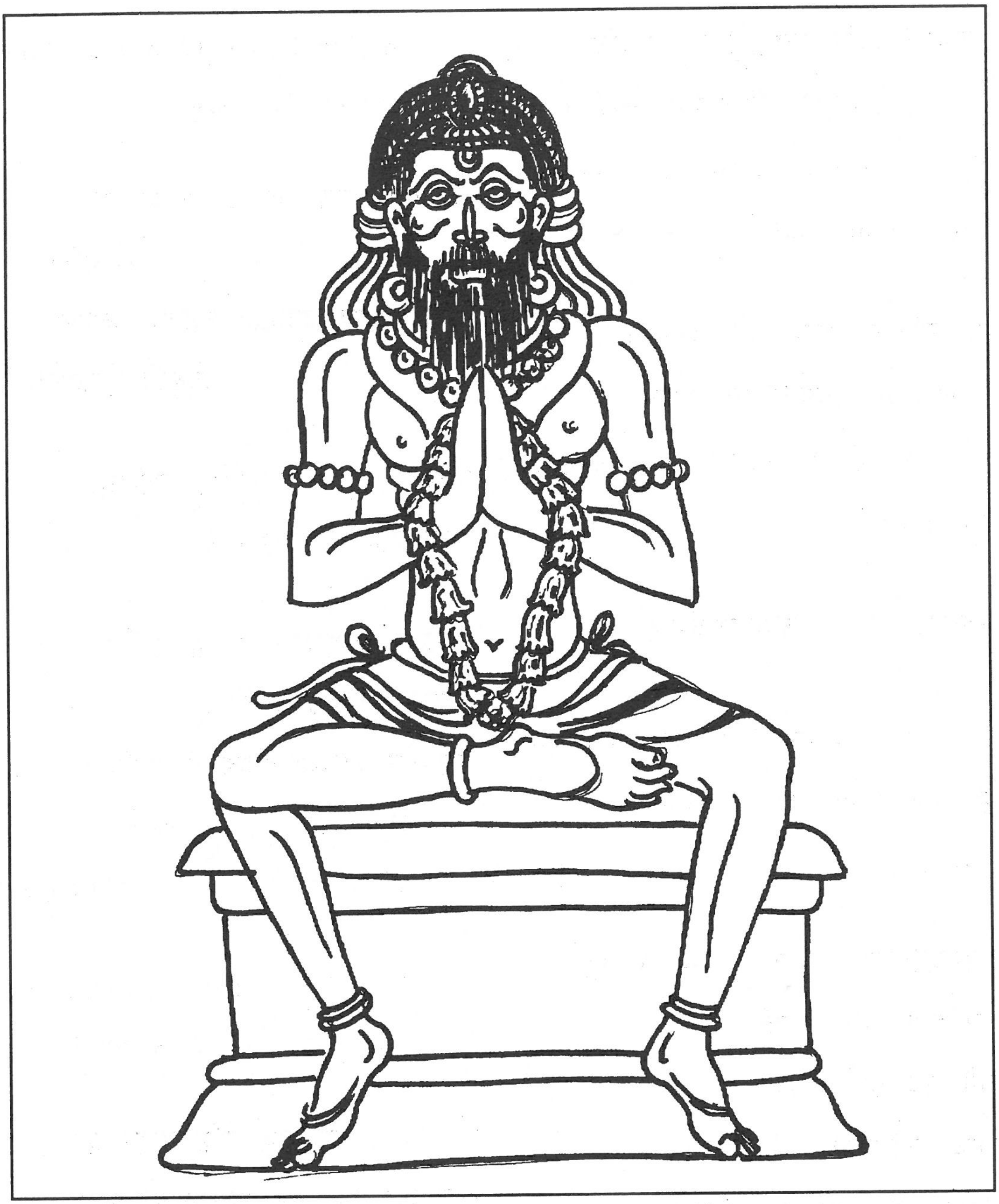

Bhṛṅgi

This is to be follwed by the four pāṭhas mentioned above.

8. For general occasions:

इदं विष्णुर्विचक्रम इति व्यक्रमत।
यस्मात्पशवः प्रप्रेवभ्रं शेरन्।
स ऐतेन यजेत। यदाप्नोत्।
तदप्तोर्यामस्याप्तोर्यामत्वं।
एतेन वै देवा चैत्वानि जित्वा॥
यं काममकामयं ततमाप्नुवन्।
यं कामं कामयते। तमेतेनाऽऽप्नोति॥

शतमानं भवति शतायुः पुरुषः शतेन्द्रिय
आयुष्येवेन्द्रिये प्रति तिष्ठति॥

सुमंगलीरियं वधूरिमां समेत पश्य
सौभाग्यमस्मै दत्त्वा यथास्तं विपरेतन॥

अनयोर्दम्पत्योः अविच्छिन्ना प्रीतिरस्तु॥

9. एतैरायुष्कामः। प्रजापशुकामो वा।
पुरस्ताद्दशहोतारमुदं चमुपधाति यावत्पदम्।
हृदयं यजुषी पत्नौ च । दक्षिणतः प्रांचं
चतुर्होतारम्। पश्चादुदं च पञ्चहोतारम्। उत्तरतः
प्राञ्चं षड्ढोतारम्। उपरिष्टात् प्राञ्चं
सप्तहोतारम्॥

हृदयं यजूंषि पल्यश्च। यथावकाशं ग्रहान्।
यथावकाशं प्रतिग्रहान् लोकं पृणाश्च।
सर्वाहास्यैता देवताः प्रीता अभीष्टा भवन्ति॥

शतमानं भवति शतायुः पुरुषः।
शतेन्द्रिय आयुष्येवेन्द्रिये प्रति तिष्ठति॥

10. नवो नवो भवति जायमानोऽह्नां
केतुरुषसामेत्यग्रे।
भागं देवेभ्यो दिदधात्यायन् प्र चन्द्रमास्तिरति
दीर्घमायुः

(to be followed by the pāṭhas)

11. Benedictions to the newly married couple (from Ṛgveda)

सोमः प्रथमो विविदे गन्धर्वो विविद उत्तरः।
तृतीयो अग्निष्टे पतिस्तुरीयस्ते मनुष्यजाः॥

सोमो ददद्गन्धर्वाय गन्धर्वो दददग्नये।
रयिं च पुत्रांश्चादादग्निर्मह्यमथो इमाम्।।

इहैवस्तं मा वियौष्टं विश्वमायुर्व्यश्नुतम्।
क्रीळन्तौ पुत्रैर्नप्तृभिर्मोदमानौ स्वे गृहे।।

आ नः प्रजां जनयतु
प्रजापतिराजरसायमनक्तवर्ममा।
आदुर्मंगलीः पतिलोकमाविश शं नो भव
द्विपदे शं चतुष्पदे।।

अघोरचक्षुरपतिघ्न्येधि शिवा पशुभ्यः सुमनाः
सुवर्चाः।
वीरसूर्देवकामा। स्योना। शं नो भव द्विपदे शं
चतुष्पदे।।

इमां त्वमिन्द्रमीढ्वः सुपुत्रां सुभगां कृणु।
दशास्यां पुत्रानाधेहि पतिमेकादशं कृधि।
संम्राज्ञी श्वशुरे भव संम्राज्ञी अधि देवेषु।।

समञ्जन्तु विश्वे देवाः समापो हृदयानि नो।
सं मातरिश्वा सं धाता समुदेष्ट्री दधातु नौ।।

अविधवा भव वर्षाणि शतं साग्रं तु सुव्रता।
तेजस्वी च यशस्वी च धर्मपत्नी पतिव्रता।।

जनयद् बहुपुत्राणि मा च दुःखं लभेत्
क्वचित्।
भर्ता ते सोमपा नित्यं भवेद्धर्मपरायणः।।

अष्टपुत्रा भव त्वं च सुभगा च पतिव्रता।
भर्तुश्चैव पितुर्भ्रातुर्हृदयानन्दिनी सदा।।

इन्द्रस्य तु यथेन्द्राणी श्रीधरस्य यथा श्रिया।
शंकरस्य यथा गौरी तद् भर्तुरपि भर्तरि।।

अत्रेर्यथाऽनुसूया स्याद्वसिष्ठस्याऽप्यरुन्धती।
कौशिकस्य यथा सती तथा त्वमपि भर्तरि।।

ध्रुवैधि पोष्यामयि मह्यं त्वादाद् बृहस्पतिः।
मया पत्या प्रजावती सञ्जीव शरदः शतम्।।

शंत जीव शतं शरदो वर्धमानः शतं
हेमन्तांच्छतमु वसन्तान्।
शतमिन्द्राग्निः सविता बृहस्पतिः शतायुषा
हविषेमं पुनर्दुः।।

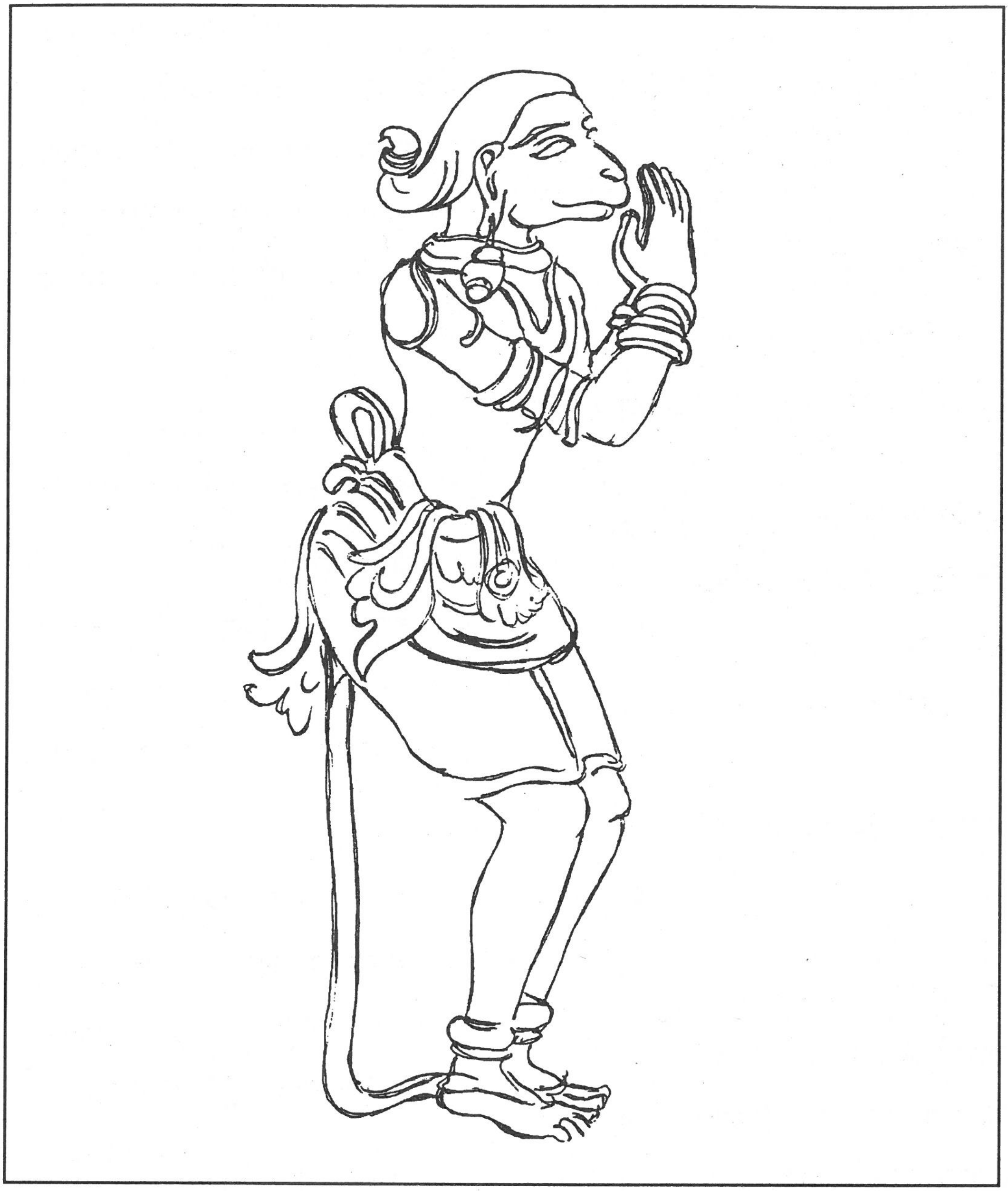

Bhakthānjaneya

आहार्षंत्वा विदुं त्वा पुनरागाः पुनर्नव।
सर्वांग सतं ते चक्षुः सर्वमायुश्च ते विदम्।।

12. Benedictions for the newly initiate (vaṭu) (from Ṛgveda)

अग्ने तेजस्विन् तेजस्वी त्वं देवेषु
भूयास्तेजस्वन्तं मामायुष्मन्तं वर्चस्वन्तं मनुष्येषु
कुरु!
दीक्षायै च त्वा तपसश्च तेजसे जुहोमि।
तेजोविदसि तेजो मा महासीन्माहं
तेजोऽहासिषं मा मां
तेजोऽहासीदिन्द्रैज्वन्नोजस्वी त्वं देवेषु।।

भूया ओजस्वन्तं मामायुष्मन्तं वर्चस्वन्तं
मनुष्येषु कुरु।

ब्रह्मणश्च त्वा क्षत्रस्य चौजसे
जुहोम्योजोविदस्योजो मामाहासीन्माहमोजोऽ
हासिषं मा मा मोजोऽहासिध्रूर्यभ्राजस्वीन्
भ्रजस्वी त्वं देवेषु भूया। भ्राजस्वन्तं मा
मायुष्मन्तं वर्चस्वन्तं मनुष्येषु कुरु। वायोश्च
त्वापां च भ्राजसे जुहोमि सुवर्विदसि सुवर्मा
माहासीन्माहं सुवऽर्हासिषं मा मां
सुवर्हासीन्मयि मेधां मयि प्रजां मय्यग्निस्तेजो
दधातु । मयि मेधां मयि प्रजां मयीन्द्र इन्द्रियं
दधातु। मयि मेधां मयि प्रजां मयि सूर्यो भ्राजो
दधातु।।

13. Benedictions to newly married couple (from Yajurveda)

वधूवरयोराशीर्वचन्।।
अस्मे देवासो वपुषे चिकित्सत यमाशिरा
दम्पती वाममश्नुतः।
पुमान्पुत्रो जायते विन्दते वस्पथविश्वे अरपा
एधते गृहः।।

आशीर्दाया दम्पती वाममश्नुतामरिष्टो रायः
सचतां समोह। य आसिचत्सं दुग्धं
कुंभ्यासहेष्टेऽनयामन्नमतिं जहातु सः। सर्पिर्ग्रीवी
पीवरस्य जाया पीवानः पुत्रा अकृशासो
अस्य।
सहजा निर्यःसु मुखस्य मान इन्द्राया शिरं
सह कुंभ्यादात्।।

आशीर्म ऊर्जमुत सुप्रजास्त्वमिषं दधातु द्रविणं सवर्चसम्। सञ्जयन् क्षेत्राणि सह साहमिन्द्र कृण्वानो अन्यां अधराथ्सपत्नान्।।

आशिषमेवैता माऽशास्ते पूर्णपात्रे ।
अन्ततोऽनुष्टुभा।
चतुष्पद्वा एतच्छन्दः प्रतिष्ठितं पत्नियै पूर्णपात्रे भवति।।

अस्मिन् लोके प्रति तिष्ठानीति। अस्मिन्नेव लोके प्रति तिष्ठति। अथो वाग्वा अनुष्टुप् वाङ्मिथुनम्। आपो रेतः प्रजननम्। एतस्माद्वै मिथुनाद्विद्योतमानस्तनयन्वर्षति । रेतः सिञ्चन्। प्रजाः प्रजनयन्। यद्वै यज्ञस्य ब्रह्मणा युज्यते। ब्रह्मणा हैतस्य विमोकः। अद्भिः शान्तिः। विमुक्तं वा एतर्हि योक्त्रं ब्रह्मणा। आदायैनत्पत्नी सहाप उपगृहीते शान्त्यै। अञ्जलौ पूर्णपात्रमानयति। रेत एवास्यां प्रजां दधाति। प्रजया हि मनुष्यः पूर्णः। मुखं विमृष्टे। अवभृथस्यैवरूपं कृत्वोऽत्तिष्टति।। गोमृगकण्ठेन प्रथमामाहुतिं जुहोति। पशवो वै गोमृगः। रुद्रोऽग्निस्त्विष्टकृत्। रुद्रादेव पशूनन्तर्दधाति। अथो यत्रैषाहुतीर्हूयते। न तत्र रुद्रः पशूनभिमन्यते। अश्वशफेन द्वितीयमाहुतिं जुहोति। पशवो वा एकशफम्। रुद्रोऽग्निस्त्विष्टकृत्। रुद्रादेव पशूनन्तर्दधाति।। अथो यत्रैषाहुतिर्हूयते। न तत्र रुद्रः पशूनभिमन्यते।।

अयस्मयेन कमण्डुलुना तृतीयाम्। आहुतिं जुहोत्यायास्यो वै प्रजाः। रुद्रोऽग्निस्त्विष्टकृत्। रुद्रादेव प्रजा अन्तर्दधाति। अथो यत्रैषा - हुतिर्हूयते। न तत्र रुद्रः प्रजा अभिमन्यते।। अपश्यं त्वा मनसा चेकितानं। तपसो जातं तपसो विभूतम्। इह प्रजामिह रयिं रराणः प्रजयस्व प्रजया पुत्रकामे।। अपश्यं त्वा मनसा दीद्यानं स्वायं तनूं ऋत्वियेनाथमानाम्। उपमामुच्चायुवतिर्बभूयाः प्रजायस्व प्रजया पुत्रकामे।।

शतमानं भवति शतायुः पुरुषः शतेन्द्रिय आयुष्येवेन्द्रिये प्रति तिष्ठति। सुमंगलीरियं

वधूरिमां समेत पश्यत।

सौभाग्यमस्मै दत्त्वा याथास्तं विपरेतन॥

अनयोः दम्पत्यौः अविच्छिन्ना प्रीतिरस्तु॥

(अनयोर्दम्पत्योः वेदोक्तं दीर्घमायुष्यं भूयादिति

तत्र महान्तः भवन्तः अनुगृह्णन्तु॥)

14. General benediction for the welfare of all

सद्यः सुवृष्ट्या सर्वे नदनदीतटाकाः।

सम्पूर्णा भूयासुरिति भवन्तः महान्तोऽगृह्णन्तु॥

देशोऽयं निरुपद्रवोऽस्तु॥

प्रजापालकाः न्यायेन मार्गेण महीं पालयन्तु।

लोकाः समस्ताः सुखिनो भवन्तु॥

अपुत्रिणः पुत्रिणः सन्तु पुत्रिणः पौत्रिणः सन्तु।

धनरहिताः धनयुक्ताः सन्तु॥

सर्वे शरदां शतं जीवन्त्विति भवन्तो

महान्तो ऽनु गृह्णन्तु॥

समस्तसन्मंगलानि भवन्तु॥

सत्या एता आशिषः सन्तु॥ तथास्तु॥

Rāmānujācharya (pañchaloha statue)

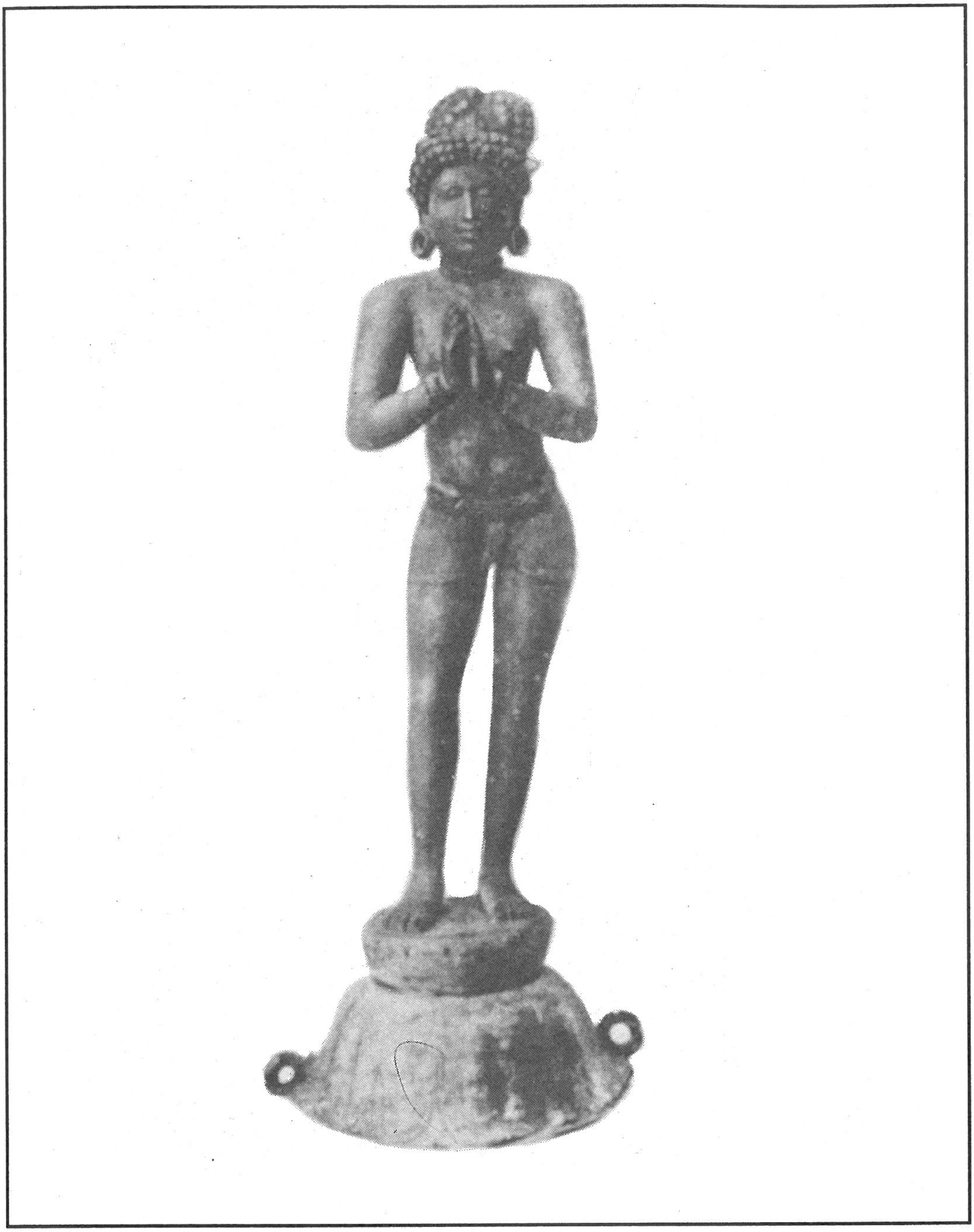

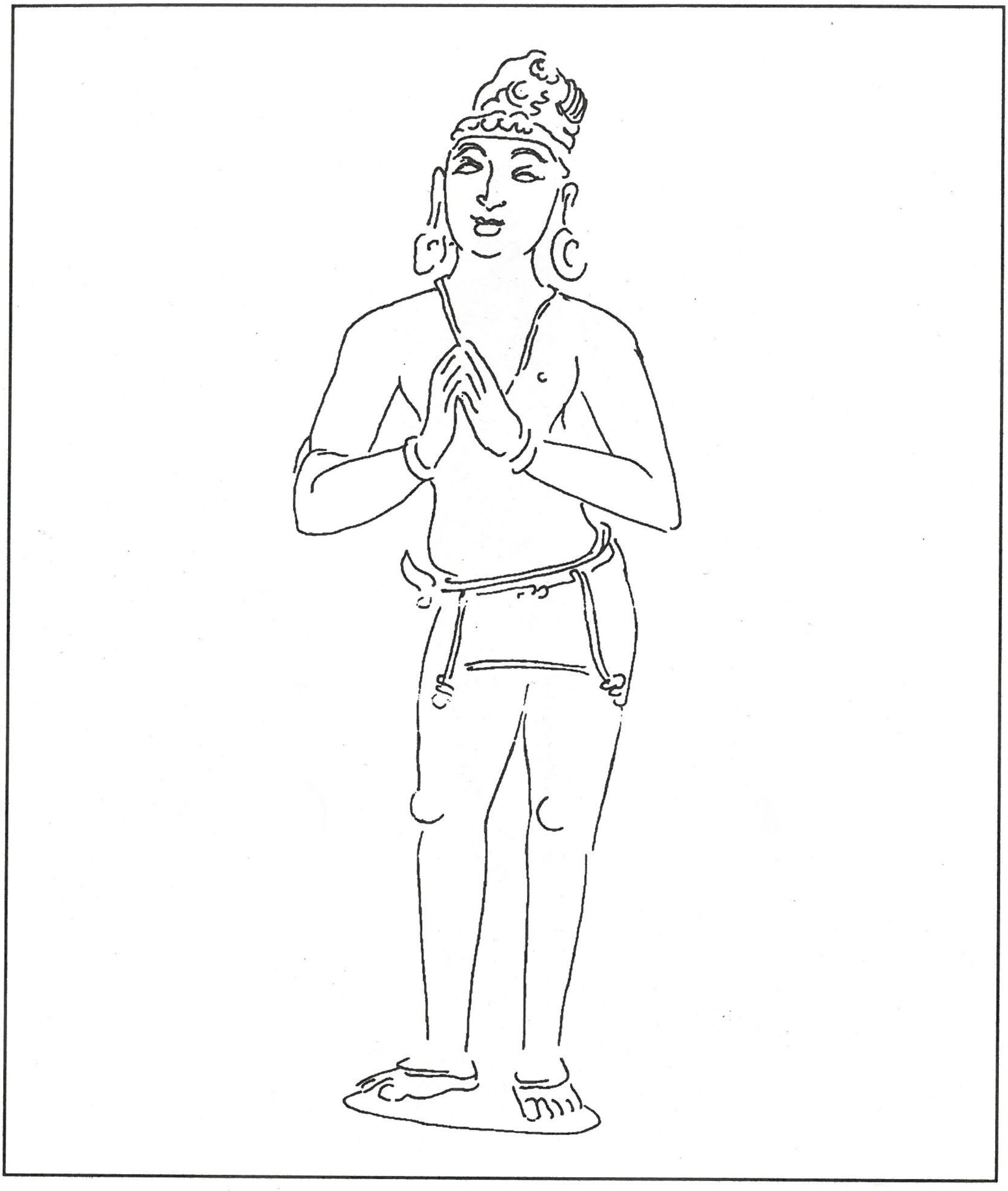

Kannappa

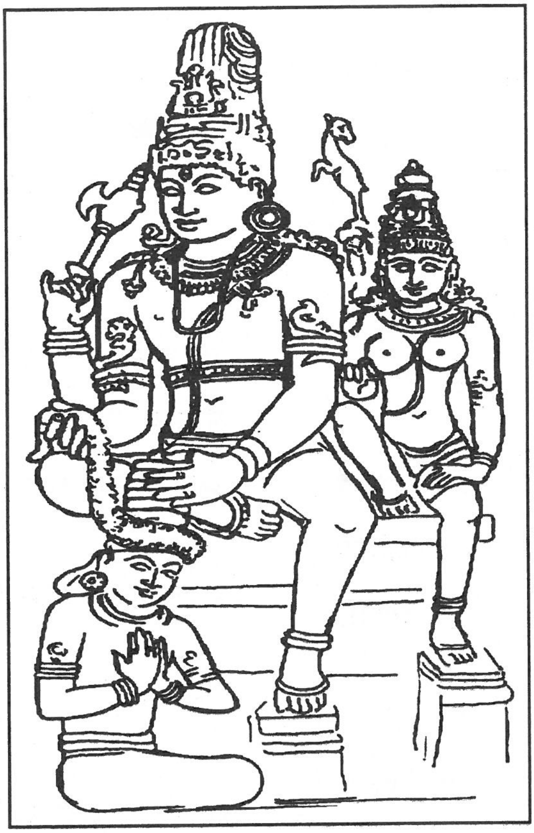

Anugraha murti

APPENDIX THREE

VṚDDHĀBHIVĀDANAM

The following excerpt giving all details concerning prostrations to elders who teachers is taken from *Smṛti-muktāvali* by Kṛshṇa-sūri (section on `Vṛddhābhivādanam')

अथ वृद्धाभिवादनम्।।
वृद्धाभिवादनं याज्ञवल्क्यो मुनिरथाब्रवीत्।
ततोऽभिवादयेद् वृद्धानसावहमिति ब्रुवन् इति।।

अभिवादनप्रकारं तु विस्पष्टं मनुरब्रवीत्।
अभिवादात् परं विप्रो ज्यायांसमभिवादयन्।।

असौ नामाहमस्मीति स्वं नाम परिकीर्तयेत्।
भोशब्दं कीर्तयेदन्ते स्वस्वनाम्नोभिवादन इति।
तथाचैवं वचनव्यक्तिः,

अभिवादये देवदत्तनामाऽ हमस्मि भो इति।।

अभिवादनप्रकारं वर्णानुरूपेणाह आपस्तम्बः।
दक्षिणं बाहुं श्रोत्रसमं प्रसार्य ब्राह्मणोऽभिवा-
दयीत।।

उरस्समं राजन्यो मध्यसमं वैश्यो नीचैः शूद्रः
प्राञ्जलिरिति।
नीचैः पादसममित्यर्थः।
हस्तद्वयेन कार्यं तदन्यथा दोषभाग्भवेत्।
अत्र विष्णुः जन्मप्रभृति यत्किञ्चित्सा
धर्ममाचरेत्।
सर्वं तन्निष्फलं यायादेकहस्ताभिवादनात्।।

हस्तद्वयनमस्कारो विद्वत्स्वेव प्रकीर्तितः।
अतः स एवाह - मूर्खानां चैकपाणिनेऽति।।

अत्रिरपि -

दक्षिणं पाणिमुद्धृत्य प्रकाममभिवादयेत्।
श्रोत्रिये त्वञ्जलिः कार्यः पादोपग्रहणाद्गुरो
रिति।।

विप्रसंस्थाभिवादे तु विशेषमवदन्मनुः।
लौकिकं वैदिकं वापि तथाध्यत्मिकमेव वा।
आददीत यतो ज्ञानं तं पूर्वमभिवादयेदिति।।

प्रत्युत्थायैव कर्तव्यमभिवादनमादरात्।

आपस्तम्बः-

सर्वत्र प्रत्युत्थायाभिवादयेदिति।।

मनुश्च

ऊर्ध्वप्राणा ह्युत्क्रामन्ति यूनः स्थविर आयति।
प्रत्युत्थानाभिवादाभ्यां पुनस्तान् प्रतिपद्यते।
अभिवादनशीलस्य नित्यं वृद्धोपसेविनः।।

चत्वारि तस्य वर्धन्ते ह्यायुः प्रज्ञा यशो बलम्।
प्रत्याभिवादनप्रकारमाहापस्तम्बः -

पावनं च नाम्नोऽभिवादनप्रत्यभिवादने च पूर्वेषां वर्णानामिति।।

अत्र हरदत्तः-

अभिवादनस्य यत् प्रत्यभिवादनं तत्राभिवादयितुर्नाम्नि प्लावनं कर्तव्यं पुतः कर्तव्यः।

पूर्वेषां वर्णानां शुद्रवर्जितानामभिवादयमानाना मित्यर्थः।
प्रत्यभिवादेऽशूद्र इति पाणिनीयस्मरणात्।
तत्र वाक्यस्य टेः प्लुत उदात्त इत्यनुवृत्तेः प्रत्यभिवादवाक्यस्यान्ते नामप्रयोगः कर्तव्यः।
तस्य टेरन्त्यात् प्रभृतेः प्लुतो भवति शूद्रव्यतिरिक्तप्रत्यभिवादनविषय इति।।

आयुष्मान् भव सौम्येति वाच्यो विप्रोऽभिवादने।
अकारश्चास्य नाम्नोऽन्ते वाच्यः पूर्वाक्षरप्लुत इति वचनान्नाम्नश्च पश्चादकारः आयुष्मान् भव सौम्य देवदत्ता, ३ इति प्रयोगः कार्यः।।

इकारान्तउकारान्तशम्भुविष्ण्वादिनाम्नां प्रत्यभिवादने विशेषोऽस्ति।
शम्भुर्नाम कश्चित्। चक्रपाणिरित्यपि कश्चित्।
तयोः प्रत्यभिवादने ह्रस्वस्य गुण इति सूत्रेण सम्बुद्धौ गुणे कृते शम्भो चक्रपाणे इति स्थिते तत्र त्यभिवादनेऽशूद्र इत्यनेन प्लुते क्रियमाणे एचोऽप्रगृह्यस्य अदूराद् धूते पूर्वस्यार्धस्या दुत्तरस्येदुतौ इत्यनेन विधिना च प्रगृह्य संज्ञारहितस्य एचोदूरादाहवानव्यतिरिक्तविषये पूर्वार्धस्याकारः।
उत्तरभागस्य यथाक्रमं इकारोकारौ भवतः।
एवञ्च शम्भो इत्यत्र ओकारस्य पूर्वभागस्याकारः उत्तरभागस्य उकारो भवति।
शम्भा उ चक्रपाणा इ इति स्थिते नाम्नोऽन्ते अकारे कृते तयोः य्वावचि संहिताया मित्यनेन तयोः इकारोकारयोर्यथाक्रमं यकारवकारौ संहितायां विषये भवतः।
तथाचेत्थं प्रयोगः शम्भाव, चक्रपाणाय, इति।
एवञ्चाभिवादकनामगतान्तिमस्वरातिरिक्तो पूर्वोऽकारः पठितव्यः।

अन्त्यस्वरश्च प्लावयितव्य इति हरदत्तादीनां मतम्।

यदा तु नाम्नोऽन्तेऽकारो नास्ति तदा अच्परत्वाभावेन तयोः य्वावचि संहिताया मित्यस्याप्रवृत्तेः शम्भा उ, चक्रपाणा इ, इति प्रयोगो द्रष्टव्यः।

चन्द्रिकाकारादयस्तु अस्य मनुवचनस्यान्यथा तात्पर्यमाहुः। तथा हि, पूर्वाक्षर इत्यस्यायमर्थः, पूर्वमक्षरं यस्यासौ पूर्वाक्षरः। पूर्वमक्षरं च सामर्थ्याद् व्यञ्जनम्। स्वराणां स्वरपूर्वकत्वासम्भवात्। ततश्चाभिवादकनामगतो व्यञ्जनान्तिमः स्वरः प्लानीयः। अकारेणान्तिमस्वरमात्रमुपलक्ष्यते। अशेषनाम्नामकारान्तत्वाभावात्। तथा च अकारं विनैव प्रयोगः कार्यः। आयुष्मान् भव सौम्य देवदत्ता ३ इति।।

एवं चैतेषां मते पूर्वाक्षर इति पृथक् पदम्। अत्रातिरिक्ताकारपक्ष एव शिष्टाचारानुगुणः।

वसिष्ठोऽपि

- आमन्त्रिते कर्तव्येऽभिवादकनाम्नामन्ते यः स्वरः स प्लुतो भवतीति'। त्रिमात्रो भवतीत्यर्थः।

नामोक्तिं यो न जानाति ह्यहं भो इति तं वदेत्।

मनुः

नामधेयस्य ये केचिदभिवादं न जानते।
तान् प्रज्ञोऽहमिति ब्रूयात् स्त्रियः सर्वास्तथैव चेति।।

यस्तु प्रत्यभिवादस्य स्वरूपं नैव बुध्यते।
तं नाभिवादयद्विद्वानित्याह भगवान् मनुः।
यो न वेत्त्याभिवादस्य विप्रः प्रत्यभिवादनम्।
नाभिवाद्यः स विदुषा यथा शूद्रस्तथैव स इति।।
स दोषभाक् पुमान् जानन् यो न प्रत्यभिवादयेत्।

भविष्योत्तरपुराणे

- अभिवादे कृते वस्तु न करोत्यभिवादनम्।
आशिषं वा न कुरुते स याति नरकं ध्रुवम्।
तस्मात् कृताभिवादः (पूर्वाभिभाषी)
स्याच्चाण्डालस्यापि धर्मवित्।

सुरां पिबेति वक्तव्यमेवं धर्मो न हीयत इति।।

वृद्धेष्वेव हि कर्तव्यमेतदप्यभिवादनम्।
अत एव ज्यायांसमाभिवादयन्निति मनुस्मरणम्।

वयोज्ञानादिनेत्यर्थः।।
अत एव बोधायनो मान्यत्वे ऋत्विगादीनां
यवीयसां प्रत्युत्थायाभिभाषणमात्रमाह -
ऋत्विक्श्वशुरपितृव्यमातुलानां तु यवीयसां
प्रत्युत्थायाभिभाषणमिति।
मनुर्हि भगवान् प्राह नियमं चाभिभाषणे।
ब्राह्मणं कुशलं पृच्छेत् क्षत्रबन्धुमनामयम्।
वैश्यं क्षेमं समागम्य शूद्रमारोग्यमेव चेति।।

आपस्तम्बोऽन्यथा विशेषमाह

- कुशलमपरवयसं वयस्यं वा पृच्छेदिति।।

स्त्रीसम्भाषणानियममाह मनुः
- परपत्नी च या स्त्रि स्यादसम्बन्धा च योनितः।
तां ब्रूयाद्भवतीत्येव सुभगो भगिनीति वेति।।

स्त्रिष्वपि वृद्धास्वभिवादनमेव मन्तव्यम्।
विप्रमन्ये नमस्कुर्युर्विप्रस्तान्न नमेत् क्वचित्।

शातातपः -
अभिवाद्यो नमस्कार्यः शिरसा वन्द्य एव च।
ब्राह्मणः क्षत्रविट्शूद्रैः श्रीकामैः सादरं सदा।।

नाभिवाद्यास्तु विप्रेण क्षत्रियाद्याः कथञ्चन।
ज्ञानकर्मगुणोपेता यद्यप्येते बहुश्रुताः।।

क्षत्रं वैश्यं वाभिवाद्य प्रायश्चित्तं कथं भवेत्।
ब्राह्मणानां दशाष्टौ वा अभिवाद्य विशुध्यति।।

गुर्वादिष्वभिवादने विशेषमाह मनुः -
व्यत्यस्तपाणिना कार्यमुपसङ्ग्रहणं गुरोः।
सव्येन सव्यस्प्रष्टव्यो दक्षिणेन तु दक्षिण इति।।

एतच्च गुरुपत्नीनामपि कार्यं तथा स एव -
गुरुवत् प्रतिपूज्याः स्युः सवर्णा गुरुयोषितः।
असवर्णास्तु सम्पूज्याः प्रत्युत्थानाभिवादनै रिति।।
उपसङ्ग्रहणं भ्रातुर्भार्ययाश्च तथैव हि।

मनुः-

भ्रातुर्भार्योपसङ्ग्राह्या सवर्णाहन्यहन्यपि।
विप्रोष्य तूपसङ्ग्राह्या ज्ञातिसम्बन्धियोषित इति।।

उपसङ्ग्रहणे प्राप्ते सर्वासामविशेषतः।
अपवादं क्वचिच्चाह मनुर्धर्मविदां वरः।।

गुरुपत्नी तु युवतिर्नाभिवाद्येह पादयोः।
पूर्णविंशतिवर्षेण गुणदोषौ विजानता।।

कामं तु गुरुपत्नीनां युवतीनां युवा भुवि।
विधिवद्वन्दनं कुर्यादसावहमिति ब्रुवन् इति।।

अत्राभिवादनविधिमापस्तम्बोऽब्रवीन्मुनिः।
न सोपानट् न वेष्टितशिरा वावहितपाणिना - भिवादयीत।
(अवहितपाणिः प्रसारितपाणिः। प्रचेता अपि - सोपानट्)
कस्त्वाचमनशयनयानारोहणाभिवादननमस्कारादीन् वर्जयेदिति।।

शङ्खोऽपि :-

नोदकुम्भहस्तोऽभिवादयेन्न भैक्षं चरन्न
पुष्पाज्यहस्तो नाशुचिर्न जपन्न देवपितृकार्यं
कुर्वन्न शयान इति।।

आपस्ताम्बोऽपि :-
अप्रयतेन नाभिवाद्यं नाप्रयतायाप्रयतश्च न प्रत्यभिवादयेदिति।
अभिवाद्ये विशेषोऽपि आपस्तम्बेन चोदितः।
समित्पुष्पकुशाग्न्यम्बुमृदन्नाक्षतपाणिकम्।
जपं होमं च कुर्वाणं नाभिवादेन वै द्विज मिति।।

कात्यायनोऽपि
स्रक्पाणिकमनाज्ञातमशक्तं रिपुमातुरम्।
योगिनं च तपस्सक्तं कनिष्ठं नाभिवादयेत् इति।।

शातातपोऽपि -
उदक्यां सूतिकां नारीं भर्तृघ्नीं भर्तृघातिनीम्।
अभिवादेद्द्विजो मोहादहोरात्रेण शुद्ध्यति।।

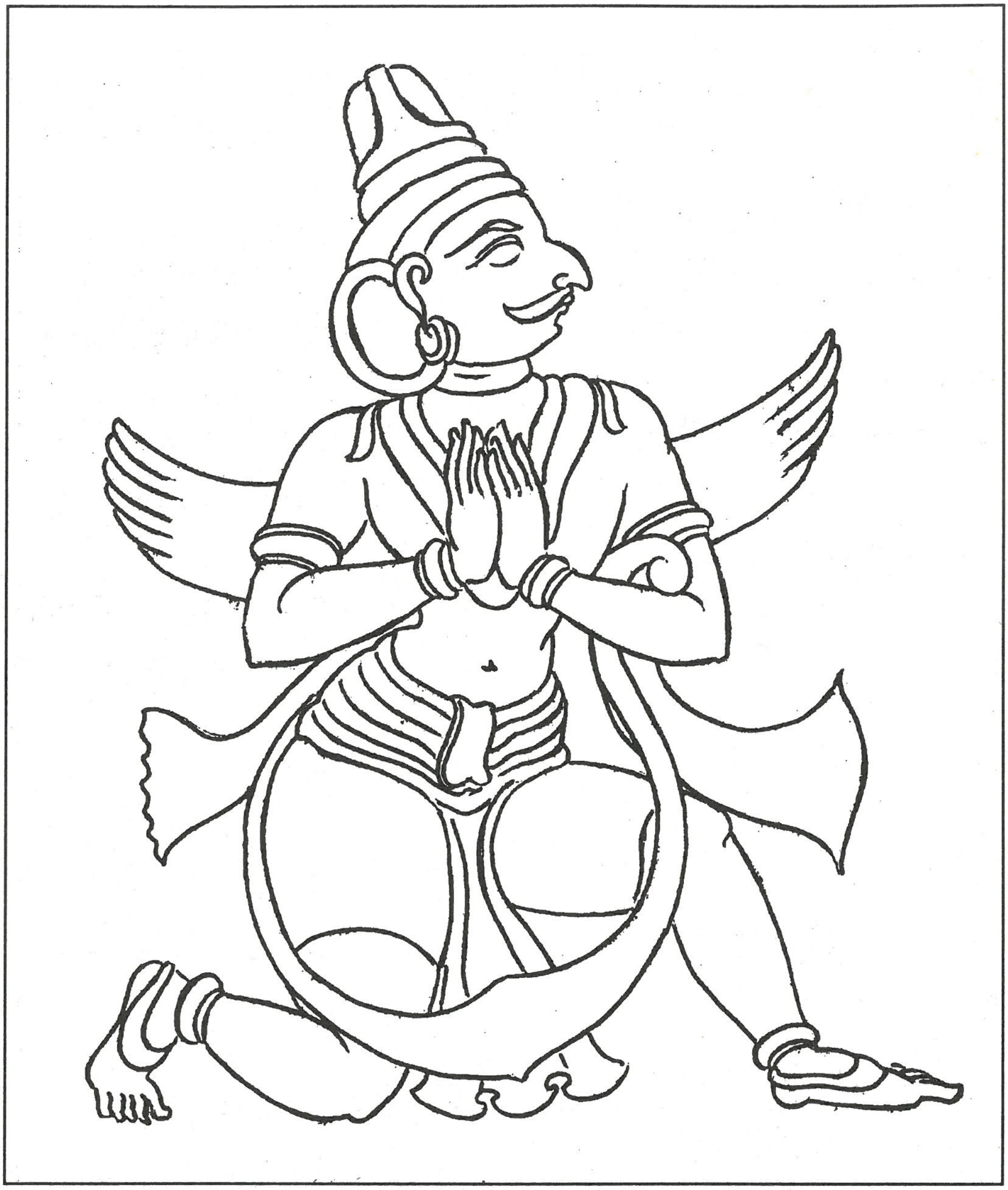

Garuda *(Lepakshi)*

पाषण्डं पतितं व्रात्यं महापातकिनं शठम्।
नास्तिकं कितवं स्तेनं कृतघ्नं नाभिवादयेत्।।

धावन्तं च प्रमत्तं च मूत्रोच्चारकृतं तथा।
भुञ्जानमाचमानार्हं नाभिवाद्याद्द्विजोत्तमः।।

वमन्तं जृम्भमाणं च कुर्वन्तं दन्तधावनम्।
अभ्यक्तशिरसं चैव स्नास्यन्तं नाभिवादये
दिति।।

यत्यादिदर्शने सद्यो नमस्कारो हि चोदितः।

जमदग्नि -

देवताप्रतिमां दृष्ट्वा यतिं चैव
त्रिदण्डिनम्।।

नमस्कारं न कुर्याच्चेदुपवासेन शुध्यति।।
इत्यभिवादननिरूपणम्।।

The same text gives an account of the benefits of prostrations performed for the ancestral spirits (manes, pitṛs), during the śrāddha-ritual. At the conclusion of the ritual, the spirits are discharged with prostrations (pitṛ-visarjanam)

उत्तिष्ठत पितर इत्युत्थाप्य प्रदक्षिणम्।
अभ्यर्चयेद् द्विजांस्तेऽपि प्रतिब्रूयुर्यथेत्सितम्।।

दक्षिणाभिमुखस्तिष्ठन् दातारस्तु वदेदयम्।
तथास्त्विति प्रतिब्रूयुर्दद्यात् पुष्पाक्षतानि च।।

आयुः पुत्र धनारेग्यं शान्त्यर्थं वाचयेद्विजान्।
अन्नशेषमनुज्ञाप्य नमस्कृत्य निवर्तयेत्।।

(इति बृहस्पतिः)
विसर्जिते तु पितरि गते याम्यां दिशं प्रति।
पादाभ्यंगं ततः कुर्यात्पृषदाज्येन वारिभिः।
अद्य मे सफलं जन्म भवत्पादाभिवन्दनात्।।

अद्य मे वंशजाः सर्वे याता वोऽनुग्रहाद्दिवम्।
पत्रशाकादिदानेन क्लेशिता यूयमीदृशाः।
तत् क्लेशजातं चित्ते तु विस्मृत्य क्षन्तुमर्हथ।।
(व्यासस्मृतिः)